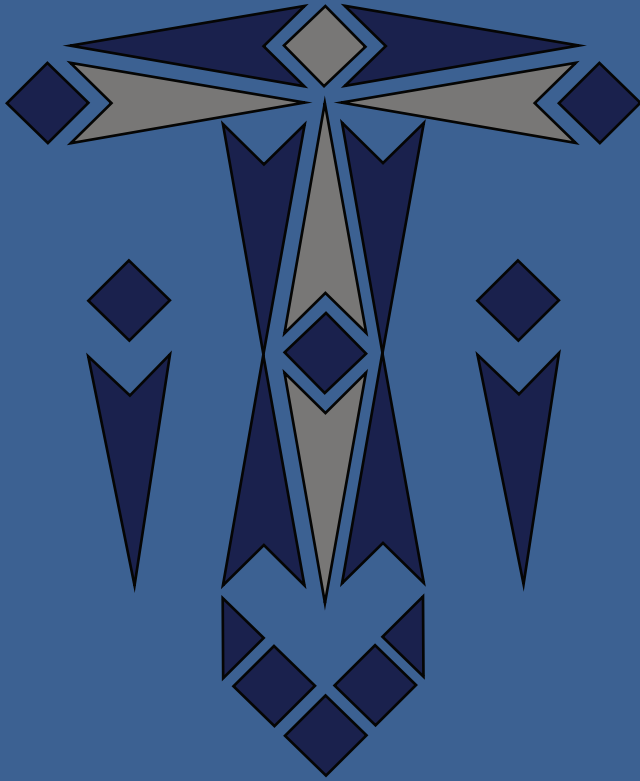

TUNCELİ ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih - Toplum - İktisat - Siyaset

GÜZ 2012

SAYI

1

SAHİBİ: Tunceli Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Durmuş Boztuğ

EDİTÖR: Prof. Dr. Ali Aksu

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali Aksu, Doç. Dr. Adem Asalioğlu, Yrd. Doç. Dr. Servet Gün, Yrd. Doç. Dr. Candan Badem, Yrd. Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu, Yrd. Doç. Dr. Sabit Menteşe, Yrd. Doç. Dr. Arzu Çakınberk, Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Hıdır Özdemir (Tunceli Üni.), Prof. Dr. H. İbrahim Delice (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Abdüsselam Uygur (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Mehmet Arslan (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (Hacettepe Üni.), Prof. Dr. Faruk Kocacık (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Şeref Poyraz (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Hasan Yüksel (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Ali Erkul (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Sezgin Kızılcılık (İnönü Üni.), Prof. Dr. İsmet Emre (Bartın Üni.), Prof. Dr. Abdullah Kaygı (Hacettepe Üni.), Prof. Dr. Cemal Güzel (Hacettepe Üni.), Prof. Dr. Ahmet Uzun (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Halis Çetin (Cumhuriyet Üni.), Doç. Dr. Ali Taşkın (Cumhuriyet Üni.), Doç. Dr. M. Sadık Öncül (Tunceli Üni.), Doç. Dr. Adem Asalioğlu (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Ali Kemal Özcan (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Candan Badem (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Tosun (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Zeynel Ödemiş (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Erdal Yıldırım (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Arzu Çakınberk (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Sabit Menteşe (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Servet Gün (Tunceli Üni.), Yrd. Doç. Dr. Hiroki Wakamatsu (Tunceli Üni.)

Kapak & Logo Tasarım: Muhsin Soyudoğan

Dizgi: Muhsin Soyudoğan

Baskı: Tunceli Üniversitesi

Basım Yeri: Tunceli

Basım Tarihi: Ekim, 2012

Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Cumhuriyet Mah. Elazığ yolu üstü
62000 TUNCELİ

Tel. : +90 428 212 59 15

Faks : +90 428 212 61 21

E-posta : sbd@tunceli.edu.tr

Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1 (2012)

ISSN: 2147-1614

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Aylin Grgn Baran, Prof. Dr. Bilal Yücel (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Erkan Yar (Fırat Üni.), Prof. Dr. H. İbrahim Delice (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Hıdır zdemir (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Hüseyin Akkaya (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz (Tunceli Üni.), Prof. Dr. İsmet Emre (Bartın Üni.), Prof. Dr. Kezban Acar (Celal Bayar Üni.), Prof. Dr. Mehmet Arslan (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Mesut Yeğen (İstanbul Şehir Üni.), Prof. Dr. Muhtar Kutlu (Ankara Üni.), Prof. Dr. Nadir zbek (Boğaziği Üni.), Prof. Dr. Neşe zgen, Prof. Dr. Ömer Demirel (Tunceli Üni.), Prof. Dr. Ömer Naci Soykan (Mimar Sinan Üni.), Prof. Dr. Recep Toparlı (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Ruhi Köse (Yüzüncü yıl ni.), Prof. Dr. Rüstem Erkan (Dicle Üni.), Prof. Dr. Selami Kılıç (Atatürk Üni.), Prof. Dr. Şeref Poyraz (Cumhuriyet Üni.), Prof. Dr. Sinan zbek (Kocaeli Üni.), Prof. Dr. Suavi Aydın (Hacettepe Üni.), Prof. Dr. Zafer Toprak (Boğaziği Üni.), Prof. Dr. Nurcan Abacı (Uludağ ni.), Doç. Dr. Adem Asaloğlu (Tunceli ni.), Doç. Dr. Ahmet Bozdoğan (Cumhuriyet ni.), Doç. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör (ODTÜ), Doç. Dr. Bülent Bilmez (Bilgi ni.), Doç. Dr. M. Sadık ncl (Tunceli ni.), Doç. Dr. Mehmet zden (Hacettepe ni.), Doç. Dr. Mustafa Şen (ODTÜ), Doç. Dr. Rüya Kılıç (Hacettepe ni.), Doç. Dr. Şennur zdemir (Ankara ni.), Doç. Dr. Yunus Ayata (Cumhuriyet ni.), Doç. Dr. Yunus Koç (Hacettepe ni.), Yrd. Doç. Dr. Selçuk Dursun (ODTÜ), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Haluk Atalay (Anadolu ni.), Yrd. Doç. Dr. Ahmet lmez (Cumhuriyet ni.), Yrd. Doç. Dr. Akşin Somel (Sabancı ni.), Yrd. Doç. Dr. Alev Erkilet (Kırklareli ni.), Yrd. Doç. Dr. Ali Kemal zcan (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Arzu Çakınberk (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Assiye Aka (ÇOMU), Yrd. Doç. Dr. Burhan Paçacıoğlu (Cumhuriyet ni.), Yrd. Doç. Dr. Çağdaş Demren (Cumhuriyet ni.), Yrd. Doç. Dr. Candan Badem (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Caner Işık, Adnan Menderes ni., Yrd. Doç. Dr. Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal ni.), Yrd. Doç. Dr. Erdal Yıldırım (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Gökhan Yavuz Demir (Uludağ ni.), Yrd. Doç. Dr. Güçlü Ateşoğlu (Mimar Sinan ni.), Yrd. Doç. Dr. Hakan KAYNAR (Hacettepe ni.), Yrd. Doç. Dr. Hilmi Demir (Bilkent ni.), Yrd. Doç. Dr. Hiroki Wakamatsu (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Tosun (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Levent nsaldı (Ankara ni.), Yrd. Doç. Dr. Mahmut H. Akın, (Selçuk ni.), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şiray (Mimar Sinan ni.), Yrd. Doç. Dr. Mehtap Erdoğan (Cumhuriyet ni.), Yrd. Doç. Dr. Meltem Kayıran (Ankara ni.), Yrd. Doç. Dr. Metin Becermen, (Uludağ ni.), Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yıldırım (Cumhuriyet ni.), Yrd. Doç. Dr. Nuri Gültekin (Gaziantep ni.), Yrd. Doç. Dr. Sabit Menteşe (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Sebiha Kablay (Ordu ni.), Yrd. Doç. Dr. Servet Gün (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Şevket ktem (Harran ni.), Yrd. Doç. Dr. Süheyla Yüksel (Cumhuriyet ni.), Yrd. Doç. Dr. Taylan Koç (Çukurova ni.), Yrd. Doç. Dr. Y. Hakan Erdem (Sabancı ni.), Yrd. Doç. Dr. Yavuz Çobanoğlu (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Yener Şişman (Anadolu ni.), Yrd. Doç. Dr. Zeynel demiş (Tunceli ni.), Yrd. Doç. Dr. Zeynep Dörtok Abacı (Uludağ ni.), Yrd. Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK (Bitlis Eren ni.), Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul Uzun (Anadolu ni.), Dr. Uysal Dıvrak (Tunceli ni.)

Başlarken

Bilgi çağı olarak adlandırılan içinde yaşadığımız dönemin, zamanın akışını oldukça hızlandırdığına şahitlik etmekteyiz. Hem bilginin kendisi hem de bilgiyi elde etme araçları yine bu dönemde çok hızlı bir şekilde değişiyor. Yenilik olgusu dahi günlük hayatın içinde adeta ironik bir şekilde sıradanlaşmaya başlıyor. Bilgi üretiminin öncüsü olan üniversiteler, şüphesiz bu değişen dünyanın yönünü kontrol eden kurumların en başında geliyor.

Bu farkındalıkla dört yıl önce Tunceli Üniversitesi'ni kurarken ilk etapta kurumumuzun bu değişime ayak uydurmasını; sonra da bu değişime yön veren öncülerden birisi olmasını hedeflemiştik. Gururluyuz ki, bu hedeflerimizin ilk somut ürünlerinden birisi *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* adıyla bugün artık yayın hayatına başlamış bulunuyor. Aynı hedefler çerçevesinde önümüzdeki yıllarda dergimizin, ilkeli ve kaliteli yayın felsefesiyle alanında bir çekim merkezi olacağına inancım tamdır.

Böylesi değerli bir akademik çabanın, bu son şekline gelmesine kadarki süreçte emeği geçen başta üniversitemiz personeline, yazıları büyük bir titizlikle değerlendiren akademisyenlere ve bu dergide değerli yazılarını okuduğumuz araştırmacılara sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Dergimizin daha nice sayılarında buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Durmuş Boztuğ
Tunceli Üniversitesi Rektörü

Editörden.....

Öncelikle böyle bir dergi çıkarmanın perde arkası hakkında birkaç söz söylemek istiyorum. 2011 yılı sonbaharının başlarıydı. Edebiyat Fakültemiz açılmış ve dekan olarak Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz atanmıştı. Ben de dekan yardımcısı olarak atandığımda Hüseyin Bey'e bir Edebiyat Fakültesi dergisi çıkarma teklifinde bulundum. O da buna sıcak baktı. Ardından dekan yardımcısı olarak derginin çıkarılması ile ilgili görevi üstlendim. Edebiyat Fakültesinde çalışan arkadaşlardan bir yayın kurulu oluşturduk. Sayın Rektörümüz Durmuş Boztuğ'un teklifleriyle Edebiyat Fakültesi dergisinin daha genişletilerek Sosyal Bilimler Dergisi'ne dönüştürülmesine karar verildi. Değerli meslektaşlarım Yrd. Doç. Dr. Murat Cem Demir, Yrd. Doç. Dr. Candan Badem, Yrd. Doç. Dr. Servet Gün başta olmak üzere diğer arkadaşlarla birlikte yoğun bir çalışma içerisine girdik. Elektronik ortamda dergimizin en geç Ağustos ayına kadar çıkacağını duyurmuştuk. Dışarıdan sağ olsun hakemlik teklifinde bulunduğumuz hocalarımız bizleri kırmadılar, kabul ettiler. Bazı makalelerde düzeltmelerin istenmesi doğal olarak süreci geciktirdi. Biz daha önceden söz verdiğimiz için elimizdeki mevcut yazılarla birlikte ilk sayımızı çıkarmaya karar verdik. Bu sayımızda ağırlıklı olarak Dersim'e, Dersim hakkında yapılmış çalışmalara öncelik verdik. Ümit ediyorum ikinci sayımızda bu yaşadığımız zorlukları ve sıkıntıları aşmış, hataları ve eksiklikleri düzeltmiş olarak çıkacağız.

Dergi çıkarmak özellikle de akademik bir dergi çıkarmak gerçekten zor ve meşakkatlidir. Bugün ülkemizde ve özellikle de üniversitelerimizde pek çok bilimsel araştırmalar ve yayınlar yapılmaktadır. Bu araştırmaların ilmi hayata katkıda buldukları inkâr edilemez bir gerçektir. Bilgi ve araştırma paylaşıldıkça, okundukça daha değer kazanacaktır. Araştırmaların bilimsel yayın organlarında yayınlanması, bir taraftan araştırmanın değerini artırırken diğer yandan da sunduğu bilgi ve verilerle yeni araştırmacılara ışık tutacaktır, öncülük edecektir. Özellikle bilim yuvasının temelini oluşturan üniversitelerde yapılan araştırmaların bilim dünyasına kazandırılması oldukça önemlidir. Zira bu araştırmalar, başta içerisinde yaşadığımız ülkeye, topluma ve bilimin evrensel olması hasebiyle de dünyaya katkı sağlayacaktır.

Bu bağlamda önce elektronik ortamda ilk sayısını sunduğumuz Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde adından da anlaşılacağı üzere tarih, edebiyat, felsefe, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, dil, sanat, müzik, kamu yönetimi, siyaset, hukuk, iktisat, işletme vb. alanlarda yapılan çalışmalar yayımlanacaktır. Dergimizde hakemli makalelerin yanında çeviriler, sadeleştirmeler, kitap tanıtımları, bibliyografyalar, konferans, sempozyum, kongre vb bilimsel toplantı haberleri ve başka bilimsel haberler de yer alacaktır.

Bu duygu ve düşüncelerle Sosyal Bilimler Dergisi'nin çıkmasında emeği geçen, maddi ve manevi büyük destek veren Sayın Rektörümüz Durmuş Boztuğ'a, şu an Cumhuriyet Üniversitesi Rektör Yardımcılığı görevinde bulunan o dönem Edebiyat Fakültesi dekanı olan Prof. Dr. Hüseyin Yılmaz'a, yayın kurulundaki arkadaşlara, âlicenaplık gösteren, zamanlarını ve emeklerini esirgemeyen dergimizin bu sayı hakemleri hocalarıma, dergide hakemlik yapma teklifimize hiç tereddütsüz karşılık veren hocalarıma, sekreteryaya ve teknik işlerde destek veren araştırma görevlileri Özge Dikmen ve Dr. Muhsin Soyudoğan'a ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum

Saygılarımla,
Prof. Dr. Ali Aksu

İçindekiler

Makaleler

<i>Rıza Yıldırım</i> : Kıştım Marı: Dersim Yöresi Kızılbaş Ocaklarını Hacı Bektaş Evlâdına Bağlama Girişimi Ve Sonuçları	1
<i>Mehmet Yıldırım</i> : Desimlu Aşireti'nden Dersim Sancağı'na	23
<i>İbrahim Tosun, Ali Koç</i> : Fatih Harbiye Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Bakış	39
<i>Özge Dikmen</i> : Selim İleri'nin “Güzün Savaş” Adli Hikâyesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi	75

Kitap İncelemeleri .....

Yavuz Çobanoğlu, “Altın Nesil”in Peşinde: Fethullah Gülen’de Toplum, Devlet, Ahlak, Otorite. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012. (Servet Gün)	97
Gürdal Aksoy, <i>Dersim. Alevilik, Ermenilik, Kürtlük</i> . Ankara: Dipnot Yayınları, 2012. 296 s.(Candan Badem)	100

Haber-Tanıtım .....

<i>Candan Badem</i> : Ermenistan Ulusal Arşivi Hakkında	105
---	-----

DERSİM / TUNCELİ BİBLİYOGRAFYASI (Özge Dikmen, Uysal Dıvrak, Savaş Sertel)	III
--	-----

**KİŞTİM MARI:
DERSİM YÖRESİ KIZILBAŞ OCAKLARINI HACI BEKTAŞ
EVLÂDINA BAĞLAMA GİRİŞİMİ VE SONUÇLARI**

Rıza Yıldırım*

Özet

İttihat Terakki yönetimi Birinci Dünya Savaşı sırasında nizami orduların yanı sıra milis güçlerinden de yararlanma yoluna gitmiştir. Bu cümleden olarak, doğu cephesinde savaşmak üzere Alevi-Bektaşilerden oluşan bir milis alayı teşkil edilmesine karar verilmiş ve bu alay için milis toplanması işi de Bektaşi şeyhi Cemaleddin Çelebi'ye havale edilmiştir. Aynı zamanda bu alayın komutanlığı verilen Cemaleddin Çelebi Alevi nüfusun yoğun olduğu yerleri dolaşmış, bir yandan milis toplarken diğer yandan da muhtelif Alevi gruplarını kendisine bağlama amacıyla faaliyet yürütmüştür. Cemaleddin Çelebi'nin bu gayretleri bazı bölgelerde başarılı olurken bazı bölgelerde de ciddi dirençle karşılaşmıştır. "Tarik erkânı" Çelebi'nin nüfuz mücadelesine karşı sergilenen Kızılbaş/Alevi direncinin sembolü olmuştur. Nuri Dersimi'nin anılarında kaydettiği bir olay bize bu mücadelenin berrak bir kesitini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarık, Alevi, Bektaşi, Kiştim Marı, Cemaleddin Çelebi

Abstract

Alongside with the regular troops, the Union and Progress administration resorted to militia regiments during the First World War. As part of this policy, they decided to form a militia regiment recruited from among the Alevi-Bektashi population and commissioned Cemaleddin Çelebi, the head of the Bektashi order, to recruit soldiers. For this purpose, Cemaleddin Çelebi, who was also appointed as the commander of this regiment, visited parts of Anatolia inhabited by Alevis. During his travels, Cemaleddin Çelebi also engaged in propaganda activities in order to bind Kızılbaş / Alevi population to his spiritual personality. While his efforts attained considerable success in some regions, many Kızılbaş / Alevi groups posed serious resistance against Çelebi's propaganda. A peculiar Kızılbaş

---

* Yrd Doç Dr, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Tarih bölümü, Ankara. e-mail: ryildirim@etu.edu.tr.

ritual called “Tarik erkâni” came out as the symbol of this resistance. An instance recorded by Nuri Dersimi in his memoirs presents us with a clear-cut cross-section of this struggle.

Keywords: Tarik, Alevî, Bektaşî, Kıştım Marı, Cemaleddin Çelebi

Giriş

Dersim Tarihi yazarı Nuri Dersimi 1914 yılı ocak ayında Erzincan’ın Kıştım köyünde (yeni adı Avcılar) tanık olduğu bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır¹ (Dersimi 1979: 90):

Büyük bir oda ortasında büyük ve eski bir direk vardı. Bu direkte yeşil sargıyla sarılı bir asa asılmış ve asanın sargıdan dışarı kalan kısmı büyük bir yılan başı şeklinde görünüyordu. Buna herkes **Kıştım Marı** yani **Kıştım Evliyası** diyorlardı. Sözü geçen oda o derece genişti ki, bir iki bin kişi içine sığabilirdi. Buraya toplanan halk bir taraftan eninli seslerle Hüda’ya yalvarıyor, bir taraftan Mar’a karşı huşu ile inkıyal (sic)² ediyorlardı. Genel bir ağlayış baş gösterdi. Ben dahi bu umumi heyecan ve heybetten ağlamaktan kendimi alamamıştım. Cemaat birikmişti, Mar’ı çıkarmaya yetkili aileden çarpık, yarı kötürüm bir zat ortaya gelerek direkte asılı sargıdan Mar’ı “Ya Allah!” diyerek çıkarmış ve yarı ayakta, yarı yerde secdeye gelerek Mar’ı insanlar üzerine uzatmaya ve günahlarına tövbe ettirmeye tevcih ettirmişti. **Şeyhin** elindeki Mar bazen uzuyor, bazen kısalıyor ve bazen münhani vaziyetler alıyor, cemaati heyecana getiriyor ve bazen de sahibini yerlere deviriyor ve **şeyhin** feryadı asumana çıkıyordu. Binlerce halkın manevi kuvvetinin tam bir merkezde birleştiği bu anda, ben artık kendimden geçmiştim. Gül Ağa’nın elini tutmuş, karanlık geceden ve bu karanlık içinde nur fişkıran şiddetli ateşten, halkın coşkun vavilasından şiddetli bir heyecana kapılmıştım. Böylece saatler geçti, yüzlerce kurban kesildi. Mar tekrar yerine kondu. Tekrar Allah’a yalvarmalar oldu ve toplantı

¹ Bu makalenin erken bir nüshasını okuyan ve eleştirilerini benimle paylaşan Vatan Özgül’e teşekkür ediyorum. Onun yorumlarının makalenin bu hale gelmesinde önemli bir katkı sağladığını ikrar etmem gerekir.

² Alıntı yapılan metinde bu şekilde yazılmış. Yanlış olduğu halde dokunulmadı.

dağıldı. Bu toplantıya iştirak eden aşiretler arasında pek çok uzaklardan gelenler de vardı.

Nuri Dersimi'nin tanık olduğunu iddia ettiği bu merasim, her yıl Ocak ayının sonunda tutulan üç günlük Hızır orucunu³ müteakip düzenlenen cem ayininden başka bir Şey değildi. Civarda yaşayan Kızılbaş - Alevi toplulukları her yıl Hızır orucu mevsiminde Kıştım köyünde toplanıyor ve burada büyük bir cem ayini düzenleniyordu. Nuri Dersimi'nin bu ayine katılması Balaban aşiretinin reisi Gü! Ağa'nın daveti ve aracılığı ile gerçekteşmişti.⁴

Dersimi'nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Kıştım köyünün Kızılbaş-Aleviler nezdinde böylesi kutsal bir yer edinmesi sadece dedelerinin burada ikamet etmesinden kaynaklanmıyordu. Belki bundan daha önemli bir etken, Kıştım'de yine bir dedenin evinde muhafaza edilen erkân çubuğunun mevcudiyeti idi. Kutsal olduğuna ve kerametler izhar ettiğine inanılan ve bir kült haline gelmiş olan bu çubuk yörede "Kıştım Evliyası" veya "Kıştım Marı"⁵ olarak bilinmekteydi.⁶

³ Dersimi Ocak ayının sonunda diyor. Ancak Hızır orucu Kızılbaş toplulukları arasında genellikle Şubat ayında tutulmakta ve orucun sonunda da özel bir cem düzenlenmektedir.

⁴ Dersimi, yukarıda alıntılanan paragrafın başında Şahit olduğu ritüeli Şöyle tanımlamaktadır: "Efendim, bu mıntıkadaki Kürtler her yıl Ocak ayı sonunda üç gün Hızır (sic) orucu tutarlar. Geçen yıl aynı mevsimde Balaban aşireti reisi Gü! Ağa beni davet ederek kendi köyü olan Hınzori (yeni adı Pınarlıkaya) yakınındaki Kıştım (yeni adı Avcılar) köyüne götürdü. Her yıl binlerce Kürt bu köyde Mar dedikleri evliyanın evinde aynı günde büyük bir toplantı yaptıklarından, Gü! Ağa ile biz de bu toplantı yerine gittik." (Dersimi 1979: 90).

⁵ "Mar" Ermenice'de "aziz, efendi", Süryanice'de "evliya" anlamına gelirken Farsça, Zazaca (Kırmancki) ve Kürtçe (Kurmanci)'de "yılan" demektir. Kelimenin etimolojisi üzerine kısa bir değerlendirme için bkz. (Özgöl 2001; Özgöl 2005: 162-163). Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, başka birçok Alevi köyünde de bulunan kütleşmiş "tarik"lerin hepsinde "velilik" ve "yılan" imgelerinin iç içe geçmiş olarak görölmesidir. Bu çubuklar halk muhayyilesinde adeta insanlaştırılmış ve kendilerine kerametler atfedilmiştir. Bu kerametler ise çoğunlukla yılanla dönüşme Őeklinindedir. Nuri Dersimi Şahit olduğunu iddia ettiği cemde Kıştım Marı'nın başının yılan kafası gibi olduğunu ve ritüel sırasında uzayıp kısaldığını yazmaktadır. Vatan Özgöl'ün Balaban aşireti mensuplarından derlediği sözlü bilgiye göre Kıştım'den başka Tilek (Derebağ) ve Bük Köyü'nde de kerametleri görölen evliyalar (tarikler) vardır. Ayrıca Gömürge köyünde başka bir evliyadan (tarik) bahsedilmektedir ki Kıştım, Bük ve Gömürge köylerindeki evliyaların birbirinin kız kardeşi olduğuna inanılmaktadır (Özgöl 2005: 163, 174-5). Merkezi Malatya Hasan Çelebi'ye bağlı Darıyeri merkezinde bulunan Kızıldeli (bazı araştırmacılara göre Ali Seydi) Ocağı'nın kutsanan bir

“erkânı”nın (tarik) bulunduğu, ağaç bir çubuk olan bu erkânın ocak mensubu ailelerden birisinin evinde muhafaza edildiği ve yılan dönüşme şeklinde kerametlerinin görüldüğü anlatılmaktadır. Hatta bu “erkân”ın bir diğer adı da “Karayılan” olarak bilinmektedir (Darıyeri mezarında 14 Ağustos 2010 tarihinde sözü geçen ocağın dedelerinden yaptığım sözlü bilgi derlemesinden). Çorum Alaca’ya bağlı Büyükcamili köyünde Dede Garkın ocağının tariki bulunmaktadır. Bu tarik diğerlerinden farklı olarak ağaç çubuk değil kılıçtır ve Dede Garkınlılar arasında “Kara Kılıç” olarak anılmaktadır. Bu kılıç, adı geçen köyde bir türbede muhafaza edilmekte olup ikrar cemlerinde “erkân altından geçme” ritüelinde kullanılmaktadır. Kara Kılıç’ında muhtelif kerametlerinin görüldüğü anlatılmaktadır (Dede Garkın ocağı dedelerinden Hüseyin Dedekargınoğlu’ndan 28 Eylül 2010 tarihinde sözlü olarak derlediğim bilgi). Yine Diyarbakır Bismil’e bağlı Türkmen Hacı köyünde Beyaz-ı Bostan ocağının ardıç ağacından yapıma erkânı vardır. İkrar cemlerinde kullanılan bu erkânın bir cem sırasında karayılan dönüştüğünün görüldüğü anlatılmaktadır (Bu ocağın dedesi Hasan Baykut’tan 20 Eylül 2010 tarihinde sözlü olarak derlediğim bilgi). Yukarıda sıralanan örneklerden tarik-erkân çubuğunun Alevi oymakları için ikrar cemlerinde kullanılan bir alet olmaktan çok öte bir anlamının olduğu anlaşılmaktadır. Dede ocaklarına mensup belli ailelerce muhafaza edilen bu çubukların (Dede Garkın örneğinde kılıç) zamanla kült haline dönüştüğü, insansılaştırıldığı ve kerametlerle bezendiği görülmektedir. Ancak ifade etmek gerekir ki bizim burada yaptığımız sadece birkaç örnek sunmaktan ibarettir. Tarik-erkân çubuklarının alevi ocaklarında ne kadar yaygın olduğu, her ocağın bir tarihinin olup olmadığı, tarik çubuklarının ocakla mı yoksa mekânla mı özdeşleştiği gibi hususların açıklığa kavuşması daha fazla alan araştırmasına vabestedir.

⁶ Kıştım Marı Dersim’de kült haline dönüşmüş yegâne tarik olmamakla beraber bölgenin en meşhur tariki olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu ünü 1930-1932 yılları arasında Erzincan valiliği yapmış olan Ali Kemal’ye kadar ulaşmış olmalı ki Dersim insanının “tapındığı” cisimlere örnek olarak Kıştım Marı’nı göstermektedir. Ancak Ali Kemal’in konu hakkındaki bilgisi eksik olup bunu Kıştım köyünde bulunan beş-altı asırlık bir söğüt ağacı sanmaktadır. Ali Kemal bu ağaca “Kıştım Ocağı” dendiğini, insanların bunu kutsal saydığını, dibinde kurban kesip ant içtiklerini, ve burada verilen sözlerden asla dönmediklerini yazmaktadır (Ali Kemal 1992: 152). Öte yandan bölgede hemen hemen her ocağın bir veya birden fazla tariki olduğu anlaşılmaktadır. En az beş-altı nesilden beri muhafaza edildiği iddia edilen bu tarikler adeta ocak otoritesinin belli başlı sembollerinden birisi haline gelmiştir. Dersim’in önemli ocaklarının hepsi manevî otoritelerini ve meşruiyetlerini isbat için ellerinde kutsanan bir tarik bulundurmaktadır. Tarikın yanı sıra şecere, sancak, bir ocak kurucusu ve ona dair söylenceler ve çoğu zaman bu kurucuyla bir şekilde ilişkilendirilen kutsal eşyalar ve ziyaret yerleri bir ocağın meşruiyetinin ana dayanakları olarak algılanmaktadır. Dersim yöresindeki muhtelif tarikler ve bunların dini, sosyal ve psikolojik işlevleri üzerine şu çalışmalara bakılabilir: (Munzuroğlu 2000; Sıhmu 2001: 79-80, Çakmak 2002: 46, Çakmak 2003; Güteryüzü 2002; Tankut 2000: 91-92, 98-100).

Kıştım köyünün öteden beri Kızılbaş-Alevilerce kutsal sayılıp ziyaret edildiğini ve burada bulunan tarikat çubuğunun (Kıştım Marı) takdis edildiğini gösteren başka bir kayıt Enver Behnan şapolyo tarafından aktarılmıştır. şapolyo, aslının Sultan II. Abdülhamit'in Yıldız Kütüphanesi'nde bulunduğunu söylediği Dersim Kızılbaşları hakkında tutulmuş bir raporun metnini vermektedir. Muhtemelen II. Abdülhamit'e sunulmak üzere yazılan rapor, Dersim Kızılbaşları hakkında muhtelif bilgiler verdikten sonra yöre Kızılbaşlarının birtakım şeyleri takdis ve ziyaret ettiklerini söylemekte ve şöyle devam etmektedir (şapolyo 2006: 320):

Kışım (sic) köyünde (Kışım Ocağı) (sic) namı ile bir ev vardır ki orada bir seyid (sic) oturur. Bu evin köşesinde geceli gündüzlü bir kandil yanar. Burada bir de (alaca değnek)⁷ mevcuttur. İşte bu ocak Kızılbaşlar arasında fevkalâde mukaddes ve mübarek mahaldir. Burayı vakit vakit ziyarete giderler. Kışım ocağı namına yemin edemezler.

şapolyo'nun aktardığı istihbarat raporu ve Nuri Dersimi'nin ifadeleri Kıştım köyünde bulunan "tarik"ın Kızılbaş-Aleviler için ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Esasen Dersimi'nin yukarıda alıntılanan olaya kitabında yer vermesi de bu kutsal çubuk münasebetiyledir. Birinci Dünya Savaşında Erzurum cephesine destek olmak için Dersim'in Alevi aşiretlerinden milis toplamak amacı ile Erzincan'da bulunan Bektaşi şeyhi Cemaleddin Çelebi, Alevilerin çok itibar ettiği bu kutsal çubuktan haberdar olmuş ve paganlık alameti olarak gördüğü Kıştım Marı'nı ortadan kaldırmaya karar vermişti. Mar'ı kırıp yakmak için Sivas'tan beraberinde getirdiği bir Ağuiçen dedesi olan Seyit Aziz'i görevlendiren Cemaleddin Çelebi, Nuri Dersimi'den de Seyit Aziz'e bu hususta yardımcı olmasını istiyordu.

Ancak, Nuri Dersimi söz konusu çubuğun Aleviler nezdinde ne kadar kutsal bir yeri olduğunu bildiğinden bu işte yer almak istemiyordu. Mar'la ilgili şahit olduğu bu olayı da Çelebi'yi kararından vazgeçmeye ikna etmek için anlattığını yazmaktadır. Hatta ona, eğer böyle bir işe girişilecek olursa yöre aşiretlerinin düşmanlığının kazanılacağını, hatta bir isyan çıkmasının

⁷ Anadolu'nun birçok yerinde tarikat çubuğuna "alaca değnek" de denmektedir. Örneğin bkz. (şapolyo 2006: 303, 304, 319, 334).

bile mümkün olduğunu söylemiş ve neticede Çelebi'yi bu girişiminden vazgeçirmeyi başarmıştır. Ancak Çelebi'nin ve onun yanında yer alan Seyit Aziz'in Kıştım Evliyası hakkındaki bu niyetleri kısa sürede halk arasında duyulmuş ve bölgede yaşayan Alevilerin Cemaleddin Çelebi'ye karşı besledikleri saygı sarsılmıştır (Dersimi 1979: 91).⁸

Cemaleddin Çelebi bölgeye esasen Bektaşî Mücahit Alayı'na Dersim'in Alevi aşiretlerinden asker toplamak amacıyla gelmişti. Kendisinin Anadolu'daki Kızılbaş-Alevi oymakları üzerinde önemli tesiri olduğunu bilen Osmanlı devleti yöneticileri, Cemaleddin Çelebi'den bu kitleleri silahlandırıp bir ordu teşkil etmesini rica etmiş, Çelebi de bu amaçla önce Sivas'a oradan da Erzincan'a hareket ederek bu yörelerde yaşayan Kızılbaş-Alevileri savaşa katılmaya davet etmişti. Gönüllü olarak toplanan binden fazla Aleviden oluşan bir alay teşkil edilmiş ve Cemaleddin Efendi de resmen bu alayın komutanı olarak tayin edilmişti.⁹ 1915 sonbaharında toplanan Bektaşî Alayı Erzurum istikametine gönderilmişti. Hacı Bektaş kasabasından bu yana asker toplayarak ilerleyen Cemaleddin Çelebi en son Dersim'in Kızılbaş-Alevi aşiretlerini ikna etmek için Erzincan'a gelmişti. Nitekim buradan da kısa süre sonra Alevi milisleriyle beraber Erzurum cephesine hareket edecektir.

İşte, Rusların Erzurum'u işgal ettiği, nizami Osmanlı ordularının yetersiz kalıp halktan toplanan milis kuvvetlerine ihtiyaç duyulduğu ve ülke savunmasının her şeyden önde geldiği böylesi kritik bir durumda, Kızılbaş-Alevi oymaklarından Erzurum cephesine milis toplamak için Anadolu turuna çıkan Cemaleddin Çelebi Kıştım köyündeki bir çubukla uğraşmaktadır. Dahası, hem Osmanlı nezdinde hem de Aleviler nezdinde sahip olduğu büyük prestije rağmen, bu çubuğu kırıp yok etmeye muvaffak olamamaktadır. Hatta Dersimi'ye göre, Kıştım Evliyası'na karşı takındığı bu tutumu yüzünden Dersim Alevileri nezdinde saygınlığını yitirmekte,

⁸ Başka kaynaklardan doğrulayamadığımız Dersimi'nin bu iddialarına ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini belirtelim.

⁹ Bektaşî Mücahit Alayı'nın kaç askerden müteşekkil olduğu hususunda tam bir görüş birliği yoktur. Vatan Özgül'e göre bu alay iki taburdan oluşan toplam bin askerden ibaretti (Özgül 2005: 109). Hülya Küçük ise Veliyeddin Çelebi'nin 1922 yılında *Hâkimiyet-i Milliy'e*de yayınlanan beyanını esas alarak alayın toplam yedi bin askerden müteşekkil olduğunu ifade etmektedir. Küçük ayrıca bu alaya bir sancak verildiğini ve bu sancağın halen Cemaleddin Çelebi'nin kabrinde bulunduğunu yazmaktadır (Küçük 2002: 132).

bölgeye gelmekte asıl amacı olan onlar arasından milis toplama hususunda da başarısız olmaktadır.

Burada akla gelen soru şudur: Kıstım köyünde bulunan bir çubuk neden ve nasıl olayların merkezinde bu denli yer almaktadır? Gerek Çelebi'nin ilk bakışta oldukça anlamsız görünen bu tutumu, gerekse bölge Alevilerinin bu husustaki şiddetli tepkileri nasıl yorumlamak gerekir?

Bu sorular bizi çerçevesi çok daha geniş ama merkezinde yine tarikat çubuğunun yer aldığı bir tartışmaya götürmektedir. Mesele esasen Anadolu'daki Kızılbaş ocaklarının Hacı Bektaş Veli'yi temsilen Çelebi ailesine bağlanması yönünde Cemaleddin Efendi'nin yürüttüğü propaganda ve bazı ocakların buna direnmesi ile ilgilidir. Nuri Dersimi'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre Cemaleddin Efendi'nin seyahati sadece Bektaşî Mücahit Alayı'na milis toplama amacına yönelik değildir. O, bu seyahatinde - Osmanlı devletinin kendisine vermiş olduğu makamın etkisini de kullanarak - orta ve doğu Anadolu'daki Kızılbaş-Alevi oymaklarını kendisine bağlama amacına dönük yoğun bir propaganda faaliyetine de girişmiştir. Bu amaçla, gittiği yerlerden önemli ocak temsilcilerini de yanına alarak onların kendi talipleri arasında aynı amaçla faaliyette bulunmalarını sağladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sivas'da bulunduğu sırada Koçhisar İlçesi'nin Yalıncağ Köyü'nde yaşayan Ağıuçen¹⁰ dedesi Seyit Aziz'i yanına almış ve Dersim aşiretlerini ikna etmek için Erzincan'a giderken beraberinde götürmüştür (Dersimi 1979: 89).

Nuri Dersimi Seyit Aziz'in Erzincan yöresinde Kızılbaş-Alevi oymaklarını Cemaleddin Efendi'ye bağlamak için yaptığı çalışmalara özellikle vurgu yapmaktadır. Onun kaydettiğine göre, bir yandan Çelebi Efendi siyasi toplantılarına devam ederken diğer yandan Seyit Aziz "mahalleler içinde dolaşarak Alevi çoğunluğu olan yerlerde toplantılar yapıyor ve Tarikat'la ilgili vaaz ve irşadatta bulunarak Pençe-Tarik akidesini ileri sürüyor, halkı Pençe Al Aba (sic) remzine davet ediyordu. Bu sebeple halk iki kısma ayrılarak bir kısmı Seyit Aziz'in akidesini kabul ve diğer kısmı da kesin olarak reddediyor, itirazlar yapıyordu." (Dersimi 1979: 89).

¹⁰ Nuri Dersimi hatıratında bu ocağın Dersim ocaklarının en başında saymakta, Doğu Dersim aşiretlerinden (sic) Karabalan, Ferhadan, Abbasan, Qırخان, Laçınan aşiretlerinin bu ocağa büyük saygı duyduklarını kaydetmektedir (Dersimi 1997: 117-8).

Dersimi, hatıratında da Seyit Aziz'in tarik aleyhindeki faaliyetlerine geniş yer vermekte ancak burada Cemalettin Efendi'den hiç bahsetmemektedir. Ona göre, Seyit Aziz her yıl Şeyh Hasan aşiretlerini gezip vaaz ve nasihatte bulunmakta, aralarındaki anlaşmazlıkları gidermekte ve çıralık denilen hediye ve niyazları toplayıp geri Sivas'a dönmekte idi. Ancak o, Dersim seyitlerinin erginleme ritüellerinde kullandıkları ve adına "tarik" denen çubuğa karşı çıkmakta idi. Dersimi'nin aktardığına göre, Seyit Aziz halkın "tarik"e ziyaret nazarıyla bakıp kutsallık atfetmesini, tarik bulunan evlere saygı gösterip kurbanlar kesmesini, bu çubukların bizatihi keramet sahibi olduğuna inanmasını ve hatta bunlara tapmasını şiddetle eleştiriyordu. Dersimi Seyit Aziz'in görüşlerini şöyle özetlemektedir (Dersimi 1997: 120):

"Tarik" bir evliya, bir ziyaret olamaz ve cahil halkın bu ağaca köleliği küfürdür. Bu ağaçla ayin yaparak halkı dalalete sevk eden seyitler de münafıktır. Ağaçta bir keramet yoktur. Her ne keramet varsa Adem'dedir. Tarik denilen ağaç parçasını tutan eldedir. "Tarik" ve evliya zannedilen o ağaç parçasını getiriniz bizzat bütün halkın gözleri önünde ben elimle kırayım, yakayım ve köpeklerin boynuna takayım. Eğer bir keramet varsa köpeklerin ölmesi gerekecektir. Aksi takdirde bundan çıkacak keramet yalandır. Buna inanıp saygı ve kölelik edenler de küfür etmiş olurlar. Hak yolundan uzaklaşırlar. Alevi icrayı ayinlerinde bu gibi ağaç parçasının kullanılması da uygun değildir, olamaz da.¹¹

Dersimi'nin aktardığına göre, Seyit Aziz Allah'ın nurunun insanda tecelli ettiğini, dolayısıyla kerametın ancak insanda olabileceğini ve saygının da ancak ona gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sebepten icrayı ayin ederken çubuk değil "Pençe-i Al-i Aba" denen ve Ehl-i Beyt'in beş üyesini (Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin) temsil eden insan eli kullanılmalıdır (Dersimi 1997: 120).

¹¹ Dersimi, Seyit Aziz'e mukabil tarik erkânını benimseyenlerin görüşünü de şöyle özetlemektedir: "Tarik denilen gerçi bir ağaç ve bir asadan ibarettir. Ancak zikredilen asaya birçok muhterem zevatın, şahsiyetin, seyitlerin elleri dokunmuştur. Birçok yüksek dini tarikat alimlerinin bakışları bu asaya isabet etmiş ve aynı asa ile pek çok cemaat ayin yaparak vaaz ve dualar okumuştur. Dolayısıyla söz konusu asa halkımızın, büyüklerimizin kutsal birer yadigarıdır. Bu hatıra kutsaldır. Buna saygı göstermek atalarımıza saygı göstermektir. Bu asa ile ayin yapmak küfür değildir." (Dersimi 1997: 121-2)

Seyit Aziz'in bu propagandalarından sonra Dersim aşiretlerinin bir kısmı pençeye dönerken önemli bir bölümünün tarik erkânında ısrar ettikleri anlaşılmaktadır. Dersimi'ye bakılacak olursa ritüeldeki bu ayrılık aşiretler arasında ciddi gerilimlere neden oldu. Barkini köyünde Seyit Aziz'in yönetiminde yapılan bir cemde pençe erkânı uygulandı ve bu Şeyh Hasan aşiretleri arasında tepkiyle karşılandı. Dersimi'nin babası İbrahim Efendi'nin de zakirlik yaptığı bu ceme içinde Karabal aşireti lideri Kangozade Mehmet, Abbasan aşireti lideri Miço ve Ferhadan aşireti lideri Diyab Ağa'nın da bulunduğu ileri gelen zevat da katılmıştı. Durumu haber alan Seyit Rıza hemen harekete geçerek Seyit Aziz'i imha etmek istemiş, ancak pençe erkânını benimseyen aşiret kuvvetlerince¹² engellenmişti (Dersimi 1997: 121). Aşiretler arasında bu tarik-pençe tartışmasından kaynaklan muhtemel bir çatışma Seyit Aziz'in Sivas'a dönmesi ile engellenebilmişti (Dersimi 1997: 121).¹³

Bölgede özellikle Seyit Aziz'le başlayan pençe propagandasının yarattığı gerginlikler halen hatırlanmaktadır. Ağuiçen ocağını pir kabul eden Sarı Saltık ocağından Ahmet Yurt Dede kendi çocukluk yıllarında tartışmaların devam ettiğini söylemektedir. Ahmet Dede'den sözlü derlediğim bilgiye göre, Seyit Aziz ve oğlu Mikat Dede Sarı Saltık

¹² Dersimi Şeyh Hasan aşiretlerinin bir kısmının “pençe-i al-i aba”yı ve bir kısmının da “tarik”i benimsediği böylece ikiye bölündüklerini söylemektedir. Ancak birinci grup aşiretlerin pençe erkânını uygulamalarının kalıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Zira bu gün Dersim yöresindeki Kızılbaş-Alevi grupların hemen hemen tamamının tarik erkânı uyguladıkları bilinmektedir.

¹³ Nuri Dersimi yukarıdaki olayı anlatırken Cemalettin Çelebi'nin Erzincan ziyaretinden hiç bahsetmemektedir. Esasen *Dersim Tarihi*'nde uzun uzun anlatılan Cemalettin Efendi'nin yöreye gelişi, ilginç bir şekilde *Hatıratım*'da hiç geçmemektedir (*Hatıratım*'da sadece Ağuiçenlerin atasının Hacı Bektaş'ın bir halifesi olarak bölgeye geldiği ve Barkini köyünde vefat ettiği belirtilmektedir). Bu yüzden bahsedilen hadisenin ne zaman olduğunu kestirmek zordur. Ancak *Hatıratım* ve *Dersim Tarihi*'nde anlatılanlar bir araya getirildiğinde olayın Seyit Aziz'in Cemalettin Çelebi ile beraber geldiği zaman gerçekleştiği kanaati güçlenmektedir. Nazmi Sevgen Ağuiçen Ocağı'nı anlatırken, ocağın müritlerinin Dersim'de Pertek'in Kumreş ve Zeyve köylerinde, Sivas, Erzincan, Kemah ve Elazığ havalilerinde bulunduğunu, beş yıl evveline kadar Sivas'tan Seyit Aziz'in sık sık buraları ziyarete gelip nasihatlerde bulunduğunu, ancak sonradan menedildiğini yazmaktadır (Sevgen 2003:183). Sevgen'in notlarını ne zaman tuttuğunu şimdilik bilemediğimizden Seyit Aziz'in bölgedeki Ağuiçen taliplerini ziyareten ne zaman menedildiğini de tam olarak çıkaramıyoruz. Ancak Dersimi'nin anlattıkları ile Sevgen'in kaydının uyum içinde olduğuna dikkat çekmek gerekir.

köylerine muhtelif ziyaretler yaparak tarik uygulamasının pençe ile değiştirilmesi yönünde vaazlar veriyorlarmış. Ancak onların bu görüşleri Sarı Saltık dedelerince kabul edilmiyor, ciddi münakaşalar yapılmış.

Ahmet Dede'nin anlattıklarına göre, bu ziyaretlerden birinde yine tarik-pençe tartışması alevlenmiş, Mikdat Dede "tarik puttur" diyerek çıkmış. Sarı Saltık dedesi de buna karşı "nefis de ittir" diye cevap vermiş.¹⁴ Sinirler iyice gerilmiş. Münakaşayı izleyen aşiretler silaha sarılmış. Her iki taraftaki dedeler "biz kardeşiz, kavga eder barışınız. Siz buna karışmayın" diyerek (talip) aşiretleri yatıştırmışlar da silahlı bir çatışmanın önüne geçilmiş. Bu hadiselerden sonra Sarı Saltıklar ile Ağuiçenlerin arasında soğukluk girmiş. Ahmed Dede "halen bizim pirimiz Ağuiçen mürşidimiz Hacı Bektaş'tır" diyor. Ancak bütün bu tartışmalardan sonra Ağuiçen seyitlerine eski bağlılıklarının kalmadığını da ifade ediyor.¹⁵

Tekrar Nuri Dersimi'ye dönecek olursak, Seyit Aziz'in Cemaledin Efendi adına yürüttüğü propagandanın Dersim'in Alevi aşiretleri arasında ciddi bir rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Çelebi ile görüşmek maksadı ile Erzincan'ın Kesmekur köyüne kadar gelen Doğu Dersim'in Kalan aşiretleri reislerinden Baku Ağa bu rahatsızlığı açıkça dile getirmektedir. Baku Ağa, Çelebi adına kendisi ile görüşmek üzere gelen Çelebi'nin hususi kâtibi Sıdkı (Baba) ve müşaviri Nuri Dersimi'ye aşiretlerin hissiyatını aktarırken din ve tarikat meselelerinin tartışmaya açılmasının aşiretlerin maneviyatını bozduğunu ifade etmektedir. Baku Ağa özellikle Seyit Aziz'in

¹⁴ Gerilimin ne kadar ciddi ve koklu olduğunu anlamak için Sarı Saltık dedelerinin Ağuiçen ocağına bağlı olduklarını hatırlamak yeterlidir.

¹⁵ Ahmet Yurt Dede ile 6 Eylül 2010 tarihinde Tunceli'de yaptığım söyleşiden. Ahmet Dede'nin ve Sarı Saltık ocağının durumu diğer Dersim ocaklarına göre biraz daha farklı gibi duruyor. Bana aktardığına göre Ahmet Dede tarika kerametler yüklenmesine şiddetle karşı çıkıyor. Bununla beraber eskiden beri cemlerde kullanılan bu çubuğun değiştirilmesini de kabul etmiyor. (Ahmet Dede aynı görüşlerini Ahmet Kerim Gültekin ile yaptığı söyleşide de tekrar etmiştir (Gültekin 2004: 46-48).) Yine mürşit olarak Hacı Bektaş'ı kabul etmesi de bu ocağı Dersim ocakları içinde ayrı bir konumda görmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Bir yandan tarik erkânında ısrar ederken, diğer yandan Çelebilerin manevi üst otoritesini kabul etmesi ilginç bir durum oluşturmaktadır. Benimle görüşmesinde Ahmet Dede'nin anlattığı bir anısı bu hususta dikkate alınmaya değer: Ahmet Dede Feyzullah Efendi'yi ziyarete gitmiş (1970'lerde olmalı). Feyzullah Eefendi kendisine hitaben "duydum ki Dersim Alevileri Şah İsmail'in erkanını sürüyorlarmış" diye sitem etmiş. Ahmet Dede cevaben Şah İsmail'e saygı duyduklarını ancak mürşitlerinin Hacı Bektaş Veli olduğunu ifade etmiş. Bu diyalogdan da Sarı Saltık ocağının "iki arada bir derede" konumu anlaşılmaktadır.

- Çelebi'nin bilgisi ve onayı dâhilinde yürüttüğü - çalışmalarından duyulan rahatsızlığı iletmekte, Çelebi'nin bölgeye geliş amacını sorgulamaktadır. Ağa, Çelebi Efendi bölgeye eğer din ve tarikat meselelerini halletmek üzere gelmişse bundan üzüntü duyacaklarını, yok harp için milis toplamak amacıyla gelmişse tarikat meselelerinin gündeme getirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Baku Ağa'ya göre Çelebi Efendi eğer Dersim aşiretlerinden milis toplamak istiyorsa yapacağı ilk iş Seyit Aziz'i geri göndermek ve mukaddes cihat atına binerek Dersim'i şereflendirmektir (Dersimi 1979: 93).

Cemaleddin Efendi'nin bölgede yürüttüğü propagandanın mahiyetini ve Kızılbaş-Alevi aşiretlerin tepkisini daha iyi anlamak için çerçeveyi biraz daha genişletmek gerekmektedir. Yukarıda işaret edildiği üzere bu gerilimin özünde Kızılbaş-Alevi ocaklarının Çelebi ailesine bağlanması meselesi yer almaktadır. Burada "bağlanma" kavramının içeriği çok önemlidir ki münakaşanın ana nedeni de bu içerikte gizlidir.

Zira Anadolu'daki Kızılbaş ocaklarının Hacı Bektaş Dergâhı ile ilişkileri Cemaleddin Çelebi ile başlamış olmayıp 17. yüzyıla kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Kızılbaş kimliğinin ana unsurlarının esasen 16. yüzyılda Osmanlı-Safevi siyasi çekişmesi çerçevesinde şekillendiği bilinmektedir. Bu yüzyılda Kızılbaşların Hacı Bektaş Dergâhı ve Bektaşilerle nasıl bir ilişki içinde oldukları henüz yeterince araştırılmış değildir. Ancak onlar için hem dünyevî hem de ruhanî en yüksek otoritenin 16. yüzyıl boyunca Safevi şahları olduğu kaynaklarda yeterince açıktır. Ne var ki 17. yüzyıldan itibaren Anadolu Kızılbaşlarının Safevi merkeziyle ilişkilerinin çözülmeye başladığı ve nihayet 18. Yüzyılın ilk yarısında Safevi hanedanının tarih sahnesinden çekilmesiyle tamamen yok olduğu bilinmektedir. İşte bu sürece paralel olarak Kızılbaş oymaklarının ruhanî bir otorite olarak Hacı Bektaş Dergâhı ile ilişki kurdukları anlaşılmaktadır. Bu ilişkinin en geç 18. yüzyıl ortalarında iyice belirginleştiği elimizdeki icazetnamelerden hareketle söylenilebilir.¹⁶

Kızılbaş oymaklarının dergâhta babagânları temsil eden dedebabadan ziyade çelebi ailesinin reisi ve dergâhın da şeyhi olan Çelebi ile ilişki kurduğu ve ruhanî otorite olarak onu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çelebi ailesi ile Kızılbaş oymakları arasındaki yakınlaşmanın 1826'da Bektaşî Tarikatı'nın lağvedilmesinden sonra daha da arttığı görülmektedir.

¹⁶ Bu paragrafta özetlenen sürecin daha geniş bir analizi için bkz. (Yıldırım 2010)

Tarikatın ilgisiyle beraber dergâhtaki konumunu kaybeden ve babagân dervişleri ile amansız bir mücadeleye giren çelebiler Kızılbaş tabanına daha fazla yönelmeye başlamışlardır (Yıldırım 2010: 42-47).

Kızılbaş geleneğinin hem inanç esaslarının hem de ritüellerinin 16. yüzyılda Safevi şahlarının gözetiminde şekillendiği bilinmektedir. Bunun doğal neticesi olarak Safevi damgası (özellikle Şah İsmail'in damgası) gerek inanç gerekse ibadetler üzerinde açıkça kendisini hissettirmektedir. Kızılbaşlar üzerinde Hacı Bektaş Veli'nin manevi otoritesini tam olarak tesis etmek ve dolayısıyla Çelebi ailesine daha sıkı bağlamak için öncelikle Şah'ın izlerinin mümkün mertebe silinmesi gerekmektedir. İşte bu amaca dönük bazı girişimlerin en geç 19. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı anlaşılmaktadır. Çelebilerin Kızılbaşların gönlünden Şah'ı silip onun makamına Hacı Bektaş Veli'yi koyma yönündeki propagandaları bu dönemde yoğunlaşmış görünmektedir.

Çelebilerin mücadelelerinin sembolü çok ilginç bir şekilde bir ritüel unsuru olmuştur. Kızılbaş sürelerinde öteden beri manevi arınma ve bir tür inisiyasyon sembolü olarak belirli ağaçlardan (çoğu zaman ardıc ağacı) belirli kurallara göre hazırlanmış olan bir çubuğun altından geçmek ritüeli benimsenmiştir. Değişik yörelerde tarik, erkân, evliya gibi birçok isimlerle anılan bu değnek esasında Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'ı temsil etmektedir. Ritüeldeki anlamı ise kişinin manevi arınma için verdiği sözlerden dönecek olursa bu "tarik"ın kendisini Zülfikar gibi keseceğini sembolize etmesidir.¹⁷ Farsça kaynaklarda "Çüb-ı Tarîk" olarak geçen bu tarik ritüelinin 16. yüzyıldan itibaren Safevi bölgesindeki Kızılbaş cemlerinde nasıl uygulanıp geliştirildiği Alexander Morton'un güzel bir makalesinde irdelenmiştir (Morton 1993).

Çelebilerin Kızılbaş geleneğinden Şah'ın damgasını silme yönündeki gayretlerinin en fazla bu ritüel üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁸ Onların yoğun propagandasına karşı en güçlü direncin de yine aynı ritüel üzerinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çelebiler Kızılbaş ocaklarına gönderdikleri adamları vasıtasıyla yaptıkları propagandada tarikatta çubuk kullanmanın paganlık emaresi olduğu, hele bu çubuklara kutsallık

¹⁷ Nusayrilerde benzer bir ritüel kılıçla (Zülfikar) yapılmaktadır (Baha Sait Bey 2006: 231-232).

¹⁸ Tarik erkânını nasıl uygulandığına dair bkz. (Sevgen 2003: 202-206; Baha Sait Bey 2000: 179-186).

atfetmenin tamamen sapkınca olduğu, onun yerine inisiyasyon ritüellerinde beş parmağıyla ehl-i beyti temsil eden insan elinin (Pençe-i Âl-i Âba) kullanılması gerektiği gibi fikirleri yaymaya başlamışlardır.¹⁹

Bu propagandalar Kızılbaş süreklere içinde belki de tarihlerinde ilk kez ciddi inanç tartışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İkrar ceminde (musahiplik cemi) tarik erkânı mı uygulanacak pençe erkânı mı uygulanacak sorusu üzerinde yoğunlaşan bu tartışmalar, neticede Kızılbaş dñnyasında bir bölünmeyi de beraberinde getirmiştir. Eski adet üzere devam edip tarik erkânında ısrar edenlerin yanı sıra özellikle orta ve batı Anadolu'da bulunan ocakların önemli bir bölümü elebilerin propagandası etkisinde kalarak pençe erkânına dönmüşlerdir. Tarik erkânında devam edenler diğerlerinin inançlarından taviz vererek inanç saffetlerini bozduklarını iddia etmiş ve onları “dönük”, “purut” gibi sıfatlarla nitelemeye başlamışlardır (Gölpınarlı 1997: 790). Hatta Baha Sait tarik erkânı uygulayanların “pençeli”lerle Bektaşi tacını telmihen “sarımsak başlı” diye alay ettiklerini yazmaktadır (Baha Sait Bey 2006: 147, 172).²⁰

Pençe propagandasının Cemaleddin Efendi döneminde yeni bir ivme kazandığı anlaşılmaktadır. Çelebi silsilesi içinde en enerjik simalardan birisi olan Cemaleddin Efendi, Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihatçı liderler tarafından Kızılbaş toplumunun lideri olarak kabul edilmiş ve ona göre de kendisine itibar edilmiştir. Öte yandan onun da Kızılbaşlar arasında hatırı sayılır bir nüfuzu olduğu Bektaşi Mücahit Alayı adı altında toplanıp

¹⁹ elebilerin bu propagandasına Mehmed Ali Hilmi Dede baba'nın da destek verdiği bir şiirinden anlaşılmaktadır. “Sufi niçin taptın kuru değneğe / Tapacak Pençe-i Âl-i Aba'dır” mısralarıyla başlayıp “İkrar ile iman yol pençededir / çöpe erkân demek büyük hatadır” mısralarıyla biten bu şiir tarik erkânı uygulamayı çok ağır ifadelerle eleştirmektedir (Noyan tarihsiz: 287)

²⁰ elebilerin tarik erkânını pençe ile değiştirme propagandasına tam olarak ne zaman başladıkları henüz bilinmemektedir. Ancak en geç 19. yūzyılın son çeyreğinde bu yönde propagandaların Kızılbaş oymakları arasında aktif olarak yürütüldüğüne dair kaynaklar vardır. O dönemde özellikle dođu ilerindeki Kızılbaşlar arasında Hıristiyanlık propagandası yapmakla meşgul misyonerlerin kendi merkezlerine gönderdikleri mektuplarda bu meseleye dair açık ifadeler yer almaktadır. 1880 yılında gönderilen bir misyoner mektubunda Kızılbaşlar arasında çıkan yeni bir “mezhebin” (sect) ayinlerde “kutsal değnek” kullanılmasına karşı çıktığı kaydedilmektedir (Karakaya-Stump 2004: 345). Burada yeni bir “mezhep”ten kastedilenin elebilerin propagandası neticesinde oluşan “pençe” erkânı olduğu açıktır.

birinci dünya savaşında doğu cephesinde savaşa katılan iki taburdan anlaşılmaktadır. Bektaşî Alayı'na Kızılbaş köylerinden asker toplamak amacıyla 1915 yılında önce Sivas'a, oradan Erzincan ve Erzurum'a hareket eden Cemaleddin Efendi bu sırada bölge Kızılbaşları arasında kendisine olan bağlılığı artırmak için de yoğun propaganda yapmıştır. Yine bu propaganda da tarik sembolü üzerinde yoğunlaşmıştır (Küçük 2002: 132-134; Özgül 2005: 108).²¹

Bu propagandalar özellikle Tokat, Amasya, Çorum gibi bölgelerde oldukça başarılı olduğu anlaşılmaktadır.²² Hâlen bu bölgede yaşayan Alevilerin önemli bir kısmı “pençe” erkânını uygulamakta ve Çelebi ailesinden çıkan post-nişini en üst ruhanî otorite olarak kabul etmektedirler. Ancak özellikle doğu illerindeki ocakların Cemaleddin Efendi ile zirveye çıkan bu propagandaya hararetle direndiği ve tarik erkânında ısrar ettiği bilinmektedir. Bütün bu tartışmaların sonunda Kızılbaş sürekliliği “tarikî” ve “pençeli” olmak üzere ikiye bölünmüştür. “Pençeli” ocaklar dede ocaklarının üzerinde mürşit olarak çelebileri kabul etmekte ve her yıl görgü cemlerine başlamadan önce çelebilerden icazet

²¹ Dersim ocaklarının Hacı Bektaş'a bağlanması yönündeki girişimlerin Cemalettin Çelebi'den sonra nasıl devam ettiği hususunda elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Hüseyin Çakmak bu hususta özellikle Muharrem Dede diye bilinen bir şahsın çok aktif olduğunu, onun propagandaları karşısında ise özellikle Başköylü Hasan Dede'nin itirazlarına dikkat çekmektedir (Çakmak 2001:46). Bu hususla ilgili Dersim yöresinde anlatılan bir hikaye de şöyledir: zamanında bütün Alevi ocaklarını Hacı Bektaş'ta toplamak istemişler. 12 ocağın postunu getirip Hacı Bektaş'a koymuşlar. En alta Kureyşan ocağının postu kalmış. Sabah geldiklerinde Kureyşan postunu en üstte bulmuşlar. Üç gün üst üste en alta konan Kureyşan'ın postu sabah en üstte bulunmuş. Sonunda bu postun yüceliğine karar verilerek Dersim'e geri gönderilmiş (Çakmak 2001: 57).

²² Cemaleddin Çelebi'nin özellikle orta Anadolu Alevileri üzerinde ciddi bir nüfuzu olduğu Milli Mücadele önderlerinin tavırlarından anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal'in 26 Haziran 1919 tarihinde Konya'da bulunan ikinci ordu müfettişliğine Tokattan yazdığı telgraf Cemaleddin Efendi'nin bölgede manevî nüfuzunun ne kadar yerleştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Telgrafında “Tokat ve havalisinin İslam nüfusunun yüzde seksen ve Amasya havalisinin de mühim bir kısmını Alevi mezheb olanlar teşkil ediyorlar ve Kırşehir'deki Baba Efendi Hazretlerine fevkalade merbut bulunuyorlar” diyen Mustafa Kemal, Çelebi ile görüşülüp, kendisine Milli Mücadeleye destek ifade eden mektuplar yazdırılarak bu yörelerdeki Alevilere ulaştırılmasının çok faydalı olacağını yazmaktadır (Küçük, 2002: 328). Beş ay sonra Mustafa Kemal'in aynı amaçla Hacı Bektaş'ı ziyaret edip Cemaleddin Efendi'yle bizzat görüştüğü bilinmektedir (Küçük, 2002: 160-165; Altınok 2007: 1001-32).

almaktadırlar.²³ “Tarikli” ocaklar ise Hacı Bektaş Veli’yi büyük bir inanç önderi ve pir olarak kabul etmekle beraber inanç sistemleri ve dini organizasyonlarında çelebi ailesinin önemli bir yeri yoktur.²⁴

İşte, Cemaleddin Efendi’nin büyük bir stratejik hata gibi görünen²⁵ Dersim aşiretlerine dönük propagandasını, bu bağlamda “Kıştım Evliyası”na karşı tutumunu ve Alevi aşiretlerin tepkilerini bu geniş çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Nuri Dersimi, Çelebi’nin Dersim Alevileri üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olduğunu muhtelif yerlerde ifade etmektedir. Ona göre, 1915 yazında Rusların büyük kuvvetlerle Erzurum cephesinden harekete geçmeleri üzerine Talat Paşa ve Enver Paşa Dersim aşiretlerinden de asker toplamak ihtiyacı duymuşlar ve amaçla Elazığ’a gelmişlerdir. Bu hususta Batı Dersim aşiretleri reislerinden Kango oğlu Mehmet ve Zeyno oğlu Meco kendilerine

²³ Burada ortaya konan analizler tarihsel bir sürecin ana hatlarını esas almakta ve ana eğilimleri ifade etmektedir. Dolayısıyla istisnaların olabileceği göz ardı edilmemelidir. Saha araştırmaları yapıldığında “pençeli” olup da çelebilere mürşit olarak bağlı olmayan kimi ocaklar da çikabilir.

²⁴ Bütün bu anlattıklarımızı Cemaleddin Efendi’nin çağdaşı Yusuf Ziya Yörükân şöyle özetler: “Aleviler arasında son zamanlarda yeni bir kol türemiştir. İstiklâl Savaşı’ndan sonra ölmüş bulunan Bektaşî Çelebisi Cemalettin Çelebi, Alevlerin Hacı Bektaş Tekkesi’ne ve Çelebilere önem vermediklerini görmüş, babalarla da arası açık ve davalı olduğu için bir nüfuz elde etme lüzumunu duymuş, Alevî köylerine vekiller göndererek dedelerin, hele tarikin, yani sopanın kötü bir şey olduğunu, yezidlerin İmam Hüseyin’in başını o ağaca diktiklerini telkin etmiş. Bazı köyler, Çelebi’ye uymuşlar, bu suretle yeni bir Çelebi Kolu meydana çıkmıştır. Çelebilere uyanlar, her yıl Çelebi tarafından verilmiş bir vekaletname ile gelen vekile görünürler. Aynı zamanda Bektaşî halifesi olan Cemalettin Çelebi, kendisine uyanlara, aslı Alevî-Kızılbaş âyini olmak üzere, basit bir Bektaşî âyini yaptırmaya başlamıştır. Çeşitli inanışlardan meydana gelen Alevî-Kızılbaş inanışında bu kayın ağacının kutlu sayılmasının, Uygurlardan geçtiğini *Cihanküşâ Tarihi* açıklamaktadır. Eski inanışlarından dönmeyen Aleviler, Çelebi Kolu’na “dönük”, “purut” adını verirler ve bunları, pîrlerini inkâr etmiş olarak görürler. Yeni Çelebi Kolu, asıl Alevilerle nisbet edilmeyecek kadar azlıktır.” (Yörükân 2002: 469).

²⁵ Zira Nuri Dersimi’ye göre, din ve tarikat meselelerine müdahale etmesi yüzünden Dersim aşiretlerini Bektaşî Alayı’na kazanamamıştır. Ancak burada Dersimi’nin Kürt milliyetçiliği saikiyle abartılı bir tutum içinde olduğunu belirtmek gerekir. Ona göre Dersim Alevilerinden kimse Cemaleddin Efendi’nin komutasındaki Bektaşî Mücahit Alayı’na katılmamıştır. Halbuki en azından Balabanlılar’ın (ki tarik erkani uygulamaktadırlar) Gül Ağa liderliğinde bu alaya katıldığı, hatta Gül Ağa’nın iki taburdan birisinin komutan yardımcısı olduğu bilinmektedir (Özgül 2005: 108-110)

fikir verirken Çelebi Efendi'nin bölgedeki nüfuzuna dikkat çekmişlerdir. Dersimi, Kango oğlu Mehmet Ağa'nın fikrini Enver Paşa ve Talat Paşa'ya şu şekilde açıkladığını yazmaktadır (Dersimi 1979: 88):

Paşam, Dersimliler Alevidir. Hacı Bektaş evlatlarından Çelebi Cemaleddin Efendi'ye hürmetleri vardır. Şu halde emir buyurup da mumaileyhi cihada sevk ederseniz bütün Dersimliler onunla harbe iştirak ederler ve biz dahi mahcup olmayız. Hem de paşalarımız memnun kalmış olurlar. Harp için biz kendi aşiretlerimize söz anlatamayacağımız gibi, diğer Dersim aşiretlerine ve hususi ile Seit (sic) Rıza'ya hiç sözümüz geçmez.

Yine Dersimi'nin tanıklığından Dersim yöresinin en etkili aşiret reislerinden olan Seyit Rıza'nın Çelebi Efendi'ye derin hürmeti olduğu anlaşılmaktadır. Seyit Rıza Cemaleddin Efendi'nin Dersim aşiretlerini bizzat ziyaret edip kendilerini şerefliendirmelerini arzu etmiş, fakat Çelebi Efendi hastalığı dolayısıyla at üzerinde seyahat edemediğinden ve hususi arabasının da Dersim dağlarında yol almaya müsait olmadığından bu istek gerçekleşmemiştir (Dersimi 1979: 91).²⁶ Öte yandan Çelebi ile görüşmek için Erzincan'ın Kesmekur köyüne kadar gelen ancak arzusuna muvaffak olamayan Kalan aşiretleri reislerinden Baku Ağa'nın da Çelebi Efendi'ye karşı oldukça tazim-kâr bir tutum içinde olduğu görülmektedir (Dersimi 1979: 92-3).

Ancak, bölge Alevileri üzerindeki derin nüfuzuna rağmen Cemaleddin Çelebi Dersim aşiretlerinden ciddi anlamda asker toplayamadığı anlaşılmaktadır. Baku Ağa bunun sebebini açık olarak ifade etmektedir. Ona göre Çelebi'nin Dersim aşiretlerinin gönlünü kazanamamasının esas nedeni Seyit Aziz'le beraber giriştiği tarikat propagandasıdır. Baku Ağa, din ve tarikat işlerinin savaş sonrasına bırakılması gerektiğini, eğer bu sahada bir müdahale gerekiyorsa savaş bittikten sonra seyitlerin toplanıp bir karar verebileceklerini ve halkın onların kararına uyacağını ifade ettikten sonra, Çelebi Efendi'nin bu

²⁶ Onun yerine Cemaleddin Çelebi Dersim aşiretlerine beyannameler göndererek reislerini Erzincan'a çağırması, ancak aşiretler bu isteği yerine getirmemişti (Dersimi 1979: 91).

hususları kabul etmeden Dersim'den milis toplama hususunda başarılı olamayacağını altını çizmektedir (Dersimi 1979: 93).²⁷

Cemaleddin Efendi'nin Dersim'deki başarısızlığının temelinde Alevilerin öteden beri süregeldikleri tarikat anlayışı ve uygulamalarında değişiklik yapmaya kalkışması vardır. Nuri Dersimi onun bu niyetini kendi [Çelebi] ağzından aktardığı ifadelerle anlatmaktadır. Cemaleddin Çelebi'nin Dersimi'ye anlattığına göre, cedit Hacı Bektaş Veli Dersim mıntikasına asırlar evvel halifeler göndererek buralardaki halkı kendisine [Hacı Bektaş] bağlamış, ancak sonraları bu bölge halkının cedit Hacı Bektaş Veli'yi unutup Kürt olmuş²⁸, kendi görüş ve arzularına uyarak akıl-mantık dışı bir din icat etmişlerdi. Cemaleddin Çelebi Hacı Bektaş Tekkesi'nde gördüğü bir rüyayı da anlatmakta, rüyasında Hacı Bektaş Veli'nin kendisinden Dersim'e gidip oradaki müritlerini hem savaşa katılmaya ikna etmesini hem de irşat etmesini istediğini söylemektedir.

²⁷ Bölgede meydana gelen reaksiyonun Çelebi'yi etkilemiş olduğu Seyit Aziz'i geri göndermesinden anlaşılmaktadır (Dersimi 1979: 94). Dersimi'ye göre Baku Ağa ayrıca Kürtlerin milli varlığının tanınmasına dair birtakım şartlar da ileri sürmektedir. Ancak, Dersimi'nin eserinin aşırı milliyetçi bir tonda yazıldığı dikkate alınarak bu iddiasına ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

²⁸ Dersimi'nin Cemaleddin Efendi'nin ağzından aktardığı bu ifade eğer bir yanlışlık eseri metne girmediyse dikkatli okunmalıdır. Burada "kürt olmuş" ifadesinden önceden Türk iken sonradan etnik bir dönüşüm geçirerek Kürt olmuş anlamı herhalde çıkarılamaz. Kaldı ki bu ne tarihsel bakımdan ne de etnik bakımdan doğru değildir. Buradaki "kürt" kelimesinin yerel kullanımda kazandığı farklı anlamlar kastedilmiş olmalı. 1926 yılında Dersim'de araştırma yapan Diyarbakır valisi Cemal (Bardakçı) Bey yazdığı bir raporda bu yörede Sünnilerin Alevilere "Kürt" dediklerini, buna mukabil Alevilerin de Sünnilere "Türk" dediklerini kaydetmektedir (*Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu* 1998: 170). Yine 1911 yılının Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında bölgeyi gezen Molyneux-Seel Dersim Kızılbaşlarının "Türk" ile "Müslüman"ı – ki Sünni Müslümanlar kastediliyor – eş anlamlı kullandıklarını yazmaktadır (Molyneux-Seel 1914: 64). Cemaleddin Çelebi'nin ifadesinde "kürt olmuşlar" doğru yoldan uzaklaşmışlar anlamını taşımaktadır. Eğer Çelebi "Kürt" kelimesini yerel dolaşımdaki manasıyla kullanmışsa o zaman "Alevi olmuşlar" demek istiyor ki buradan Çelebi'nin "Alevi olmayı" bir nevi doğru yoldan sapmak olarak gördüğü anlaşılır. Eğer bu yorum doğruysa Çelebi'nin kafasında "Bektaşî tarikatı mensubu olan Aleviler" ile bunun dışında kalan Aleviler arasında kati bir ayırım olduğu söylenilebilir. Çelebi'nin yukarıdaki ifadelerden anlaşılın yaklaşımına göre, başlangıçta bütün Aleviler Hacı Bektaş Veli'ye bağlı iken Dersim Alevileri zamanla Bektaşî bağıını koparıp yalan yanlış bir yol icat etmişlerdir ki "kürt olmuşlar" ifadesinin esas din alanındaki bu dönüşümü kastettiğini kabul etmek daha makul görünmektedir.

Dersimi Çelebi'nin sözlerinin devamını şöyle kaydetmektedir (Dersimi 1979: 94):

Şimdi hem Dersimliler'i cihada iştirak ettirerek maruz kaldıkları tehlikeden kurtarmak ve hem de bazı cahil Seit (sic) ve dedeler vasıtasıyla adet edindikleri tarikatı ıslaha ve kendilerini doğru yola sevk etmek isterim. Bu sebeple maiyetimdeki bir iki alay mürüt (sic) ve muhibbanımla ben daha ileriye ve hatta harp cephesine kadar gidiyorum. Ceddimiz batını emirlerine göre kendilerini de davet ediyorum.²⁹

İşte Cemaleddin Efendi'nin cahil dedeler tarafından icat edildiğini iddia ettiği “ıslaha muhtaç” tarikatın remzi ikrar cemlerinde “tarikat çubuğu” ile icra edilen “tarik erkânı”ndan başkası değildir. Dersimi'nin dikkat çektiği üzere, Seyit Aziz vasıtasıyla yürütülen propagandanın odağında “tarik erkânı”nı terk ederek “Pençe-i Âl-i Aba” erkânına geçilmesi yer almaktadır (Dersimi 1979: 89). Bu değişiklik görünüşte, ikrar cemlerinde inisiyasyonu temsil eden ritüelde kullanılan çubuğu Ehl-i Beyt mensuplarını temsil eden insan eliyle değiştirmekten ibarettir. Ne var ki, gerçekte çok daha derin ve geniş bir anlamı vardır. Yukarıda işaret edildiği üzere, tarik erkânını terk edip pençeye dönmek, aslında geleneksel Kızılbaş ocak sisteminin kısmen dışına çıkıp Çelebi ailesine manen bağlanmayı ve onları en yüksek ruhanî otorite olarak kabul etmeyi sembolize etmektedir. Nitekim tarik-pençe ayrışmasının dışında bu iki grup Kızılbaş-Alevi oymaklarının yol ve erkânlarında ciddi farklar yoktur.

Şu halde Cemaleddin Efendi'nin “Kıştım Evliyası” adıyla ünlenen ve ikrar cemlerinde kullanılan tarikat çubuğuna karşı bu denli garazkâr bir tutum takınması gayet anlaşılır bir durumdur. Onun niyeti ve tutumu Nuri Dersimi'ye söylediği şu sözlerde açıkça görülmektedir: “İştittiğime göre Kıştım denilen köyde Mar adlı bir Evliya varmış. Kürtler bu evliyaya tapıyorlarmış. Şu halde ben askeri kumandana söyledim, yarın size bir

²⁹ Dersimi'ye göre Çelebi'nin bu nihai davetine Dersim aşiretleri olumlu cevap vermemişler ve Bektaşî Alayı'na katılmamışlardır. Cemaleddin Çelebi komutasındaki alay Erzurum'a kadar ulaşmış ve burada Ruslar'a karşı savaşmıştır. Ancak 14 Şubat 1516'da Erzurum'un düşmesi üzerine Çelebi Efendi Erzincan'a geri gelmiş, burada kısa süre kaldıktan sonra 15 Mart 1516'da ayrılp Sivas üzerinden Hacı Bektaş'taki tekkeye dönmüştür (Dersimi 1979: 94-5). Ancak Dersimi'nin bu iddiasının gerçeği yansıtmadığı, en azından Balabanlılar aşiretinin Bektaşî Mucahit Alayı'na katıldığı daha önce ifade edilmişti.

askeri müfreze verilecek, Seit Aziz de sizinle gelecek, siz bu müfreze ile Aziz'i Kürtlerin tecavüzünden korumak ödevindesiniz. Söz konusu olan evliya bir ağaç parçasından başka bir şey olmadığını duydum. İşte Aziz Efendi Tarık adlı bu ağaç parçasını yakacaktır.” (Dersimi 1979: 89-90).

Ne var ki Alevilerin “Kıştım Evliyası”na bağlılıkları Çelebi Efendi'nin tahminlerinden çok daha derindir. Elbette burada söz konusu olan bir çubuktan ziyade onun temsil ettiği geleneksel tarikat erkânı ve dedelik-ocak sistemine olan bağlılıktır. Cemaleddin Efendi ve Seyit Aziz'in bütün çabalarına rağmen yöre Alevileri geleneksel yapıdan taviz vermemişler, bunun sembolü olarak da “pençe” karşısında “tarık”larını muhafaza etmişlerdir. Nitekim, “Kıştım Evliyası” adıyla kültleşen “tarık”a merbutiyetin derecesini Nuri Dersimi'den öğrenen Çelebi Efendi, tasarladığı yok etme girişiminden tamamen vazgeçmek zorunda kalmıştır. Son sözü yine Dersimi'ye verecek olursak,

“Bektaşî tarikatının en büyük mümessili olan Cemaleddin Efendi de Hacı Bektaş nahiyesine dönmüş, ... yaptığı teşebbüs aşiretler üzerinde hiçbir tesir bırakmamış, Alevilik-Bektaşîlik tarikat propagandalarının Dersim Kürtlerinin asırlarca muhafaza ettiği milli görenek ve iştihatlar (sic) üzerine hiçbir tesir yapmamış olduğu pek bariz bir surette sabit olmuştur.” (Dersimi 1979: 95).³⁰

KAYNAKÇA:

- ALİ KEMALİ (1992): *Erzincan: Tarihi, Coğrafi, Toplumsal, Etnoğrafi, İdari, İhsai İnceleme Araştırma Tecrübesi*, ikinci baskı, Ankara: Kaynak Yayınları. (İlk baskı İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1932)
- ALTINOK, Baki Yaşa (2007): “Çelebi Cemaleddin ile Velieddin Efendi'nin Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal Hakkında Alevilere Gönderdiği Beyannameler ve Orijinal Metinleri”, 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni 17-18-19 Ekim 07 Bildiri Kitabı*, II. Cilt, ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Ankara: 1001-1032.
- Baha Said Bey (2006): *Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, İstanbul: Kitabevi.

³⁰ Şunu ilave etmek gerekir ki, Dersim Alevileri halen çok büyük oranda “tarık” erkânı uygulamakta olup Çelebi ailesiyle mürşitlik anlamında organik bir bağları bulunmamaktadır.

- ÇAKMAK, Hüseyin (2001): “Tarihi, Kültürü, İnancı, Doğasıyla Kêmerobel – ını ve bir Efsanenin Işığında Kureyş ile Kureyşanlılar”, *Munzur: Dersim Etnografya Dergisi* 5: 36-57.
- ÇAKMAK, Hüseyin (2002): “Dersim’de Kimi Gelenek, Görenek ve Hastalıklar ile bu Hatalıkların Tedavi Şekilleri”, *Munzur: Dersim Etnografya Dergisi* 9: 42-54.
- ÇAKMAK, Hüseyin (2003): “Dersim ve Efsaneler – II”, *Munzur: Dersim Etnografya Dergisi* 13: 21-24.
- DERSİMİ, Nuri (1979): *Dersim Tarihi*, İstanbul: Kültür Matbaası.
- DERSİMİ, Nuri (1997): *Hatıratım*, İstanbul: Doz Yayınları.
- Dersim-Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu* (1998): İstanbul: Kaynak Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1997): “Kızıl-baş”, *İA*, cilt 6: 789-795.
- GÜLERYÜZLÜ, Dilek (2002): “Tunceli (Pülümür) ve Erzincan (Çayırılı) Alevileri'nde Evliya Kültü”, *Munzur: Dersim Etnografya Dergisi* 10: 11-21.
- GÜLTEKİN, Ahmet K. (2004): “Bir Derleme ve Bazı Notlar: ‘Ahmet Dede ile Görüşme’”, *Munzur: Dersim Etnografya Dergisi* 19: 33-49.
- KARAKAYA-STUMP, Ayfer (2004): “The Emergence of the Kızılbaş in Western Thought: Missionary Accounts and Their Aftermath”, *Archeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878 – 1920*, ed. David Shankland, İstanbul: ISIS Press: 329-353.
- KÜÇÜK, Hülya (2002): *The Role of the Bektāshīs in Turkey's National Struggle*, Leiden, Boston, Köln: Brill.
- MOLYNEUX-SEEL, L. (1914): “A Journey in Dersim”, *The Geographical Journal* 44/1: 49-68.
- MORTON, Alexander H. (1993): “The *Chūb-i Tarīq* and Qizilbash Ritual in Safavid Persia”, *Études Safavides*, ed. Jean Calmard, Paris, Teheran: 225-245.
- MUNZUROĞLU, Doğan (2000): “Tariq: İnsanın Kullandığı İlk Alete Tapması”, *Munzur: Dersim Etnografya Dergisi* 4: 76-90.
- NOYAN, Bedri (tarihsiz): *Hilmî Divanı*, Ankara: Baydan Matbaacılık.
- ÖZGÜL, Vatan (2001): “Kıştim Marı (Evliyası) ve Tarik-Pençe Kavgası”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* VII/18: 33-44.

- ÖZGÜL, Vatan (2005): *Dimetoka'dan Erzincan'a bir Alevi Aşiret: Balabanlılar* (İstanbul: Pan Yayınları).
- SEVGEN, Nazmi (2003): *Zazalar ve Kızılbaşlar* (Ankara: Kalan Yayınları).
- SİHMÛ, Zafer (2001): "Dersim Kızılbaşları – III", *Munzur: Dersim Etnografya Dergisi* 8: 75-80.
- ŞAPOLYO, E. Behnan (2006): *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Elif Kitabevi (İlk baskı İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964).
- TANKUT, Hasan Reşit (2000): *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler* (Ankara: Kalan Yayınları).
- YILDIRIM, Rıza (2010): "Bektaşî Kime Derler? 'Bektaşî' Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel bir Analiz Denemesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 55: 23-58.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2002): *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, eklerle yayıma hazırlayan Turhan Yörükan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

DESİMLU AŞİRETİ'NDEN DERSİM SANCAĞI'NA

Mehmet Yıldırım*

Özet

Dersim'in isim kökeni üzerine günümüzde kabul gören ortak görüş, kelimenin Farsça "der-kapı" ve "sim=gümüş" isimlerinden türemiş olduğu ve "Gümüşkapi" manasına geldiğidir. Aynı şekilde Dersim'in eski sınırlarının da doğuda Varto'dan kuzeyde İmranlı ve Zara'ya, batıda ise Malatya'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsadığı sık tekrarlanan bir iddiadır. Gerek yöredeki sözlü anlatımlar, gerekse Osmanlı arşiv kayıtları, söz konusu iki iddianın da gerçeği yansıtmadığını bize göstermektedir. Tanzimat sonrası Dersim Sancağı'nın teşkil edilerek birçok kazanın bu sancağa bağlanması idari bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Sancak ismi ise yörede yerleşik olan Desimlu Aşireti'nden alınmıştır. Tanzimat öncesi Dersim diye bilinen geniş bir coğrafyanın varlığını gösteren bulgulara sahip değiliz. Öte yandan Desim adına "r" harfinin 1847'de eklenip Dersim'e dönüştüğü de belgelerden görülmektedir. Bunun bilinçli bir tercihten mi yoksa yazım hatasından mı kaynaklandığı yönünde kesin bir bulguya sahip olmasak da, bu çalışmada, kâtiplerin hatalı okumaları sonucu "r" harfinin eklenmiş olduğu ihtimali daha yüksek görülerek, arşiv belgeleri ışığında hatanın nereden kaynaklandığı tartışılmıştır. Çalışmada arşiv belgeleri yanında yerel halkın sözlü anlatımlarına da sıkça başvurulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Desim, Desimlu (aşireti), Dersim, Dersim Sancağı

Abstract

The generally accepted current view on the etymology of Dersim is such that the word was derived from the Persian roots of "der" (gate, door) and "sim" (silver), thus meaning "Silver Gate". It is also often claimed that the former borders of Dersim included a vast area extending from Varto on the east to Imranlı and Zara on the north and to Malatya on the west. However, oral narratives as well as Ottoman archival records show us that both claims are not true. The formation of the *sanjak* of Dersim during the period of the Tanzimat and the subordination of many districts (*kaza*) to this sanjak were necessitated by administrative needs. The sanjak received its name from the tribe of Desimlu that was resident in the region. We do not have any findings that would show us the existence of a vast area called

* Araş. Gör. İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi ABD, e-posta: mt.yildirim@hotmail.com

Dersim before the Tanzimat. From the archival documents we see that the letter “r” was added to the noun Desim in 1847 and it turned into Dersim. Though we do not have decisive evidence on whether this was a conscious preference or originated from a spelling error, this study argues that the latter is a higher probability and discusses in the light of archival documents where the error might come from. Besides documents, the study also makes use of oral narratives of the local people.

Keywords: Desim, Desimlu (tribe), Dersim, sanjak of Dersim

Giriş

Resmîyette “Dersim” adının, bizzat Dersim’de ise “Desim” adının kullanılmalığı, açıklanmaya muhtaç bir konudur. Osmanlı arşivlerinde yaptığım ayrıntılı çalışma sonucunda bu ikili kullanımın nedenini büyük ölçüde tespit etmiş bulunuyorum. Bu ikili kullanımın kaynağının daha önce tespit edilemeyişinin sebebinin, arşivde çalışma yapan araştırmacıların yöredeki “r”siz telaffuz biçiminden habersiz olmaları olduğu düşünülebilir. Konunun yeterince ele alınmamış olunması da diğer bir neden olarak düşünülebilir.

Dersim sancağının 1847 yılında teşkil edilmesiyle¹ beraber, 1847 ve 1848 yıllarındaki tahrirlere bakıldığında, birbirinin ilişığı olan iki belgeden birisinde Desim yazılırken diğerinde Dersim/Dirsim yazıldığı görülmektedir.² Bu çerçevede isme eklenen “r” harfinin bir yanlış okuma hatasından kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü daha evvelki yazımların tamamına yakınında Desim(li/lu) kullanılmıştır. Aşağıda bu yazım şeklindeki değişim, belgelerden alınan örneklerle gösterilmiştir.

Çalışmada üzerinde durduğumuz diğer bir konu ise Dersim’in sınırlarıdır. Bu gün Dersim derken tanımladığımız alan, 1848’de idari düzenleme sonucu oluşan bir tanımlamadır. Daha öncesine ait, iddia edildiği gibi geniş bir Dersim coğrafyasının varlığını bize gösteren hiçbir bulguya sahip değiliz. Hem tespit ettiğimiz çok sayıdaki arşiv belgesi hem de yerel sözlü anlatımlar, Desim’in 1848 öncesinde, belli bir coğrafyayı ve yer ismini tanımlamaktan ziyade, bir aşiret topluluğunu tanımladığını göstermektedir. Buna bağlı olarak Desim coğrafyasının, Desim(lu) aşireti’nin yaşadığı daha dar bir alanı kapsadığı görülmektedir. Çalışmada

¹ BOA, BEOAYN.d.. 411, sayfa 75.

² BOA, C..AS.. 990-43287, 24 R 1264. Aynı konudaki belgelerde, Palu’dan yazılan belgede Disim yazılmışken, Dersaadet’de (İstanbul’da) yazılan kararda Dersim yazıldığı görülmektedir.

hem sözlü anlatımlardan hem de arşiv belgelerinden hareketle Desim coğrafyasının gerçekte neresi olduğu anlatılmaya çalışılmıştır ve “Dersim Sancağı” dâhilindeki aşiretlerin yapısına da kısaca değinilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise, “Der-sim” isim kökeni ve sınırları hakkında ileri sürülmüş olan varsayımlara ve çalışmalara kısaca değinilmiştir.

Bu çalışma, Desim'in isim kökenine dair kesin bir iddiada bulunmamaktadır. Çünkü bu ismin bir aşiret(ler) ismi olduğu gerçeğinden hareketle, bir aşiret beyinin ismi olabileceği düşünülse de bu konuda yeterli bilgi ve belge elimizde mevcut değildir.³ Dolayısıyla çalışma sadece “Dersim” şeklindeki kullanım yanlışlığının kaynağı ve “Desim” olarak tanımlanan coğrafyanın gerçekte neresi olduğu üzerinde durmaktadır. Bununla beraber “Dersim” adının, son yüz elli yılda belli bir aşiretler topluluğunu tanımlamanın ötesinde, aynı kültürü ve ortak geçmişi paylaşan çok sayıdaki kabilenin yaşadığı daha geniş bir coğrafyayı tanımlamada kullanılmış ve alışılmış bir telaffuz olması yanında kulağa da hoş gelmesi hasebiyle, bundan sonra da “Dersim” şeklinde kullanılması hususunda bir tartışmanın olmaması gerektiği kanısındayız.

Desim Nasıl Dersim Oldu?

Tunceli ili dahilinde yaşlılarla konuşulduğunda, “r”siz olarak “Desim” ismini telaffuz ettikleri görülecektir.⁴ Bu telaffuz genelde “Dêsım” biçiminde olup, “e” sesi ince biçimde verilmektedir. Civar illerdeki halkın da – örneğin Bingöl ve Karakoçan - “Desim” şeklinde telaffuz ettikleri

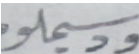
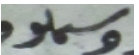
³ Dersim adının menşei hakkında bir fikri çalışma yapmış olan Jandarınca Umum Komutanlığı raporu için bkz. *Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim – Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010 İstanbul, s. 5-7*. Söz konusu rapor Dersim adının daha dar bir bölgede yaşayan aşiret isminden kaynaklı olabileceğini kabul etmekle beraber, resmîyette kullanılan “der-sim” bileşik ismi üzerinden fikri tartışma yaptığından ötürü, menşei hakkında sağlıklı sonuçlara ulaşamamaktadır. Bu konuda yapılmış olan diğer çalışmalar da arşiv belgelerine ve kroniklere dayalı olmayıp, “der” ismi üzerinden fikir yürüttüklerinden, kayda değer bir sonuç ortaya koyamamışlardır.

⁴ Desimlu aşiretlerinden Alan aşiretine mensup olduğum ve on dokuz yaşına kadar köy hayatı içinde büyümüş olduğum için yöredeki çok sayıdaki yaşlıyla uzun sohbetlerim olmuştur. Biraz da kişisel bir merak ile çocuk yaştan beri yaptığım bu sohbetlerin önemli kısmı kayıtlıdır.

görülmektedir⁵. Bunun, konuşma dilindeki bir harfin düşüşünden kaynaklı olabileceği akla gelebilir. Özellikle özel isimlerin telaffuzunda, harf düşmeleri sıkça karşılaşılan bir durumdur. Örneğin yöredeki Şih Hasanlı aşireti için “Şihšanu (Şexsenu)”, Şah Hüseyin Bey ailesi için “Sa Uşen (Soşen)” denilmektedir. Ama arşiv kayıtlarına bakıldığında, Osmanlının bu isimleri hep gerçek şekliyle kaydettiği görülmektedir; “Şih Hasanlar”⁶ ve “Şah Hüseyin” gibi.

Arşiv belgelerine bakıldığında Dersim adının da birkaç istisna dışında, Tanzimat öncesi kayıtlarda “Desim(lu)” şeklinde kaydedildiği görülecektir. Örneğin 1518 ve 1523 yıllarındaki ilk tahrir kayıtlarında, Desimlu (dal, sin, ye, mim harfleriyle), 1541’de ise (dal, sin, mim harfleriyle) kaydedilmiştir.⁷ Halaçoğlu’nun yaptığı geniş kapsamlı çalışmada da 16. yüzyılın başında Desimlü olarak kaydedildiği görülmektedir.⁸

Aşağıda, süreç içinde Desim isminin arşiv kayıtlarında nasıl kaydedildiği, rastgele seçilmiş bazı belge görüntüleriyle ve tarih sırasına göre verilmiştir. Yanında parantez içinde ise kayıta hangi harflerin kullanıldığı sırasıyla gösterilmiştir. Belgelerin arşiv kodları ise dipnotta, sırasıyla verilmiştir⁹.

- 1- Desimli (dal, sin, mim); 1722
- 2- ve Desimlu (dal, sin, ye, mim); 1751
- 3- Desimlu (dal, sin, mim); 1765

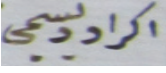
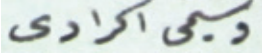
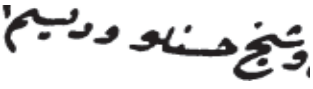
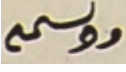
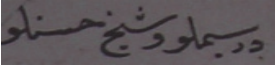
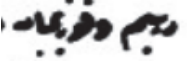
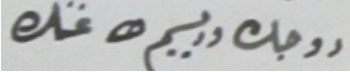

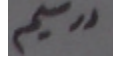
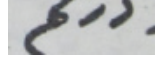
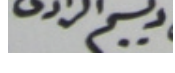
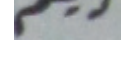
⁵ Bingöllü olup Bingöl’de görev yapan öğretmen Osman Aydın ve Karakoçanlı doktora öğrencisi Hacı Sarı, kendi yaşlılarının da “Desim” şeklinde telaffuz ettiklerini söylemektedirler.

⁶ Şih Hasanlı aşiretinin bazı belgelerde “Şeyh Hasanlı” olarak da kaydedildiği görülmektedir.

⁷ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 281

⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009

⁹ C.. TZ.. 155/7704, C. ZB. 41/2047, C..DH.. 21/1006, C..DRB. 41/2039, C..ML.. 729/29794, HAT 300/17874C, C. DH. 76/3766, C..DRB. 59/2937, KK.d. 848, İ..MSM. 50-1278, A. MKT. MVL. 10/85, A. MKT. 119/72, BEO. VGG.d 686, İ. MSM. 14/311, A. MKT. MHM. 34/24.

- 4- Ekrad-1 Disimi (dal, sin, ye, mim); 1782
- 5- Desimi Ekradı (dal, sin, ye, mim); 1794
- 6- ve Şih Hasanlu ve Desim (dal, sin, ye, mim); 1837
- 7- ve Desimli (dal, sin, mim); 1839,
- 8- Dersimlu ve Şih Hasanlu (dal, sin, ye, mim); 1840
- 9- Dersim ve Kuzican (dal, re, sin, ye, mim); 1847
- 10- Ducik ve Disim dağının (dal, ye, sin, ye, mim); 1847
- 11- Dersim (dal, re, sin, mim); 1848
- 12- Dersim (dal, re, sin, ye, mim); 1848
- 13- Dersim (dal, re, sin, mim); 1848
- 14- Disim Ekradı (dal, ye, sin, ye, mim), 1848
- 15- Dersim (dal, re, sin, mim); 1851. Abdülhamid II dönemi ve sonrasında sadece bu yazım şekli kullanılmıştır.

Bu çerçevede 1847 öncesi, Desim adının geçtiği çok sayıda kayıt ve belge tespit ettik. Bunlardan sadece iki belgede “r” kullanıldığını gördük (bir tanesi yukarıdaki 8 nolu belgedir). Dikkat edildiğinde “r” yazılmasının iki nedeni olabileceği görülecektir. Birinci neden; kâtibin, kendisine gelen belgedeki “y”nin noktasını, “r” olarak okuma hatasına düşebileceğidir.

İkinci ve daha güçlü olasılık ise “ve Desim” deki “vav”ın “dal” ile, “dal”ın ise “r” ile karıştırılma olasılığıdır. Çünkü 1847 öncesi tüm belgelerde “Şih Hasanlı ve Desimlu” veya “Ducik ve Desim” şeklinde, “vav” ile “dal”ın birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yukarıdaki 6 nolu yazıma dikkat edilirse “ve Desim” şeklindeki yazımın “Dersim” olarak okunma ihtimali göz ardı edilemez. Gene 10 nolu örnekte, “ve Disim” yazımının “Dirsim” şeklinde okunabileceğine dikkat edilmelidir. Tanzimat sonrası bölge ile ilgili yoğun bir yazışmanın varlığı dikkate alınır, her kâtibin yazı stili farklı olduğundan, özellikle yer isimlerinde, bir sonraki kâtibin yanlış okuma olasılığı vardır. Bu çerçevede bakıldığında, 1847 ve sonrasındaki belgelerde “r” nin kullanılması ancak bu hatayla izah edilebilir. Nitekim 1847’de aniden Desim’in içine giren “r”, 1880’lere kadar, çok sayıda belgede, “i(y)” ile beraber “Dirsim” şeklinde kullanılmıştır; (dal, re, sin, ye, mim) harfleriyle. Bu süreçte gene bazı belgelerde ise sadece (dal, re, sin, mim) harfleri kullanılmıştır. Ama özellikle Abdülhamid II sonrasında sadece (dal, re, sin, mim) şekli kullanılmış ve Cumhuriyete kadar bu yazım şekli değişmemiştir. Dolayısıyla süreci şöyle özetleyebiliriz;

- 1847’ye kadar, birkaç istisna dışında Desim,
- 1847-1880 dönemi hem Dirsim hem de Dersim; “r” ve “i(y)” beraber,
- 1870 sonrası sadece Dersim; “i(y)” yok sadece r.

Sonuç olarak Dersim Sancağı’nın teşkil edilmesinden sonra “Desim” adının, kâtiplerin yanlış yazımından dolayı Dirsim/Dersim’e dönüştüğünü ve resmîyette bu hatalı yazımın devam ettiğini, fakat buna rağmen halk arasında “Desim” şeklindeki telaffuzunun devam ettiğini söyleyebiliriz. Zira şu ana değin “r”nin bilinçli bir tercih sonucu isme eklendiğine dair bir bulguya rastlamış değiliz.

Dersim Coğrafyası Neresidir?

“Desim Bese Gawo Şexse Lese Gawo” (Desim öküzü’nün alını(ysa) Şih Hasan bedenidir). Bu söz, Desim’de kullanılan eski bir deyimdir. Desim aşiretleri bir öküzü’nün alını nispetinde kabul edilirse, Şih Hasanlı aşiretlerinin öküzü’nün diğer bedeni kadar büyük olduğunu ima eden bir deyimdir. Bu söz aynı zamanda Desim ile Şih Hasanlı aşiretleri arasındaki farka da vurgu yapmaktadır.

Khalmeme Sır ve Şih Hasan hikâyesi Desim yaşlılarınca anlatılan yaygın bir efsanedir. Efsane dememizin sebebi, bu hikâyede birçok olağanüstü olayın yaşanıldığına inanılmasıdır. Şih Hasan'ın, Şih Ahmet Dede'nin soyundan olup Malatya'dan göç ettiği ve ilkin Nazımiye yakınlarındaki Düzgün Baba Dağı eteğindeki Khalmem Köyü'ne gelip yerleştiği, tüm Desimli yaşlılarca anlatılmaktadır¹⁰. O gün için köyün adı henüz Khalmem değildir. Bu isim, Khalmem'in "sır olmasından" sonra, onun anısına köye verilmiştir. Khalmem¹¹, Desimli bir aşiret reisidir ve sır olduğuna inanıldığı içindir ki kendisine "Khalmeme Sır" denilmektedir.

Rivayete göre Khalmem henüz çocukken Şih Hasan'ın yanına çoban olur. Büyüyünce Şih Hasan'ın kızı Sure¹² ile evlenir. Ardından çeşitli kerametler ile köy arazisinin büyük kısmını Şih Hasan'ın elinden alır ve aynı zamanda çeşitli hilelerle Şih Hasan'ın hayvanlarının telef olmasına ve rızkının kesilmesine sebep olur. Bunun üzerine Şih Hasan, ailesiyle beraber göçüp Ovacık bölgesine yerleşir.¹³ Bundan sonra iki taraf arasında hudut konusunda müzakere yapılır. Tarafların aralarında yaptığı anlaşmaya göre Şih Hasan'ın adamları Khalmem'in evine, Khalmem'in adamları ise Şih Hasan'ın evine gidip gözlemci olarak bekleyeceklerdir. Sabaha karşı ilk

¹⁰ Bu göçün tam olarak hangi tarihte olduğuna dair bir bilgiye sahip olmasak da, Şih Hasanlı aşiretlerinden bazı yaşlılarla yaptığımız sohbetler, göçün 15. yüzyılın ikinci yarısında veya 16. yüzyılın başında olduğunu göstermektedir. Ovacık'ta görüştüğüm ve yaşı doksanı geçkin olan Munzur Erdoğan, beş yüz kırk beş yıl önce Malatya'dan çıktıklarını söylemektedir. Bu iddiasını da, aşiretin şeceresine dayandırmaktadır. Bu şecerenin hala Şih Hasanlı aşiretlerinden olan "Sey Kemalü" cemaatinde saklı tutulduğunu söyleyen Erdoğan'ın iddiasını, gerek Şih Hasanlıların Bozkan (Bozku) koluna mensup olan Baki Aydın, gerekse Abasanlı Seyit Rıza'nın torunu Ali Ekber Polat, verdiği bilgilerle doğrulamaktadır. Keza Dersim Mebusu Hasan Hayri'nin, 1921 yılında Meclis'te verdiği bilgiye göre de Şih Hasanlılar, II. Bayezid döneminde Malatya'ya, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail ile olan savaşı sırasında da Malatya'dan çıkıp Ovacık'a gelmişlerdir (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 2, Devre I, İçtima 2). Ayrıca bkz. Bkz Mehmet Zülfü YOLGA, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 82.

¹¹ Kalmem ismi Zazacadaki yaşlı (khal) ve Mehmed (Mem) adlarından türeyen bileşik bir isimdir.

¹² Kızın elbisesi kırmızı olduğundan kendisine lakap olarak "Sure=Allı" denilmiştir.

¹³ Baki Aydın, Şih Hasan'ın daha önce Erzincan Molla Köy'e, ardından Nazımiye'ye gelip yerleştiğini söylemektedir. Aydın'a göre Khalmem ile sirtüşmesi neticesinde Şih Hasan Malatya'ya geri dönmüştür. Yıllar sonra ise Seyit ve Hasan adındaki iki çocuğu Ovacık'a göç etmiştir.

horoz sesiyle Khalmem Nazımıye'den, Şih Hasan ise Ovacık'tan yola çıkacaktır. Belirlenen güzergahta nerede karşılaşılırsa, orası Desim ile Şih Hasan'ın sınırı olacaktır. Khalmem, keramet gösterdiğinden ötürü, kendi horozu çok erken ötmüş ve erkenden yola çıkmıştır. Şih Hasan'ın horozu ise gün ağarınca ötmüştür. Şih Hasan ile Khalmem, Haydaran Dağlarının batısında, Merga Çeqere denilen yerde karşılaşır. Burası sınır addedilir.¹⁴ Bu nokta Buger¹⁵ Gölü'ne yakın olduğundan, Buger Gölü, Desim ile Şih Hasanlı sınırı kabul edilir. Desim'in büyük şairi Sey Qaji (1860-1936) bu durumu, 1920'lerde söylediği uzun deyişinde şu dizelerle anlatmıştır;

*“Gole Ala Buger’e persena
Şindore Şexsen u Desimano”*

*“Ala/Ulu Buger Gölü’nü sorarsan
Desim ve Şih Hasanlıların sınırıdır”¹⁶*

Bugün dahi Desim yaşlılarıyla konuşulduğunda, anlatımları arasında Desim'in sınırlarına vurgu yaparlar. Örneğin Yusufan Aşireti'ne mensup olan Baki Menteş¹⁷ Tujik Dağı'na yakın olup şu an Demenan aşiretinin elinde bulunan Bor Köyü'nün önce Şih Hasanlıların elinde olduğunu, Demenan ecdadından Mamed oğlu Ali'nin bu köyü Şih Hasanlılardan zor kullanarak aldığını ve böylece Şih Hasan ile Desim sınırının batıya kaydığını ve Bor civarındaki “Heniyе Dızdu / Hırsız Pınarı” denilen mevkiinin iki aşiret arasında sınır kabul edildiğini söylemektedir. Dolayısıyla, Buger Gölü ile Tujik Dağı'nın doğusundaki Azizabdal Dağı hattının Desim ile Şih Hasanlı hududu olarak kabul gördüğünü söyleyebiliriz.

¹⁴ Kaynak; Haydaran Aşiretine mensup ve 1938'de on beş yaşında olduğunu söyleyen Mehmet Çoşkun.

¹⁵ “Buyer” şeklinde de yazılıp telaffuz edilmektedir fakat doğrusu, Zazaca telaffuzuyla “Bugere”dir.

¹⁶ Desim'in yaşayan ünlü şairi Silo Qız'ın ses kayıtlarında bu mısralara rastlamak mümkündür.

¹⁷ Bir dönem muhtarlık da yapan Baki Menteş, 1938'de otuz iki yaşında olduğunu söylemektedir. Rusların Pülümür işgalini iyi hatırlayan Menteş ile 2009 yılında bir hafta boyunca her akşam görüştüm ve kendisinden aşiretlerin yakın tarihi ile ilgili çok önemli bilgiler edindim.

Bu gerçeği, Osmanlı arşiv kayıtlarında da görmekteyiz. Ma'adin-i Hümayun Emîni Salih Paşa 4 Temmuz 1826 tarihli bir ka'imesinde, Ovacık "ekrad-ı eşkiyası" üzerine yürüdüğünü ve bunların Desim sınırındaki Dücik (Tujik) Dağı'nı sığınak edindiklerinden bahsetmektedir.¹⁸ Gene 1835 tarihinde gönderilen bir arzdaki şu ifade, Desim ile Şih Hasanlı aşiretleri sınırına vurgu yapmaktadır: "Ducik ekrâdı ta'bîr olunan (taife, M.Y.) iki kısım olup bir kısmı Şeyhhasanlı ve diğer kısmı Disim Kürdü..."¹⁹ Tujik (Ducik) Dağı'nın doğu kısmında Demenan ve Haydaran aşiretleri (Desimli aşireti), batısında ise Şih Hasanlar yerleşiktir.

Desim'in güney ve doğu sınırlarının neresi olduğunu da gene yereldeki sözlü anlatımlardan ve arşiv belgelerinden tespit etmek mümkündür. Mazgirt'in kuzeyindeki sıradağı takiben Düzgün Baba Dağı'na giden hattın güneyinde kalan ve esas olarak Mazgird diye bilinen bölge, her ne kadar Tanzimat'tan sonra idari olarak Dersim Sancağı'na bağlansa da, Desim aşiretlerinin mukim olduğu bölgenin dışındadır. Bu bölgede yaşayan ve çoğunluğunu Hıran aşiretinin oluşturduğu halk, kuzeyindeki aşiretlerden "Desimu" diye bahsetmektedir. Aynı hattın batısında kalan Pertek ilçesi halkı da geneli itibarıyla Desimlu aşiretlerine mensup olmadığı gibi²⁰, sosyal ve kültürel açıdan da Desim aşiretlerinden farklılık arz etmektedir.²¹ Söz konusu hattın güney ve batısında kalan yaşlılarla konuşulduğunda, Khalmem Ocağı (Nazımiye), Pah, Kutuderesi - Haydaran Dağları mıntıkasında mukim aşiretler için "Sare Desim = Desim halkı" tabirini kullandıkları görülmektedir.²²

¹⁸ BOA, HAT 444/22257.

¹⁹ BOA, HAT 447/22311B.

²⁰ Desim aşiretlerinden olup bu bölgeye göç etmiş aileler mevcuttur. Paşavenk'te (Pınarlar), Şihzoğ (Burmageçit) ve Mazgirt içinde, çok sayıda Alan ve Demenan ve Haydaran kökenli aileye rastlamak mümkündür.

²¹ Bu farkı, Pertek'in ileri gelen ailelerinden birisine mensup olan Mehmet Zülfü Yolga da (1880-1959) kaleme aldığı eserinde açıkça belirtmektedir. Bkz Mehmet Zülfü YOLGA, *Dersim(Tunceli) Tarihi*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994

²² Mazgirt'in Hıran Köylerinden olup köyümüzde (Gömemiş) evlenmiş ve doksan yaşındayken 2012 yılında kaybettiğimiz Şerife Gökmen'in, çocukluğunda bana sık sık takılıp "Siz Desimliler" diye başlayan espriler yaptığını aktarmak isterim. Gene Nazımiye'nin doğusunda, Bingöl sınırına yakın Civarık (Sarıyayla) Köyü'nde yerleşik Hormek Aşireti'ne mensup olan Abdullah Gülmez ve aynı köye yakın Gemik mezrasında oturan ve Sey Sabunan

1846 tarihli bir belgede geçen şu ifade, Pertek bölgesinin de Desim dâhilinde olmadığını açıkça belirterek sözlü anlatımları desteklemektedir;

Pertek karyesinden dört saat gelen Zeyve karyesinden Sorpiyan karyesine varıncaya üç saat boy ve Dersim karyesinden Avşeker karyesine kadar üç saat en olmak üzere...²³

Keza Kuziçan (Pülümür) köylerinde sohbet ettiğimiz yaşlıların da kendilerini Desim aşiretleri dışında gördüğüne tanık olduk²⁴. Osmanlı idaresi de Tanzimat öncesinde Kuziçan'ı, Erzurum mülhakatından görmüştür. 1847 öncesinde, Kuziçan için Desim/Desimlu ifadesinin kullanıldığı hiçbir belgeye tesadüf edemedik.

Dersim Adının Sancağa Verilme Nedeni

Osmanlı, Çarsancak, Çemişgezek ve Kuziçan dışındaki Dersim'i tanımlarken hep şu üç ifadeyi kullanmıştır; “Ducik Ekradı / Ducik Yurdu”, “Şey/Şih Hasanlu”, “Desimlu”. Ducik (Tüjik) Dağı'nın bir tarafında Şih Hasanlı aşireti diğer tarafında ise Desimli aşireti, bu coğrafyanın iki temel aşiret boyudur. Desim adının belirli bir bölgeyi tanımlayan bir isim olmaktan öteye bir aşiret ismi olduğu, 1518 yılından başlayarak yapılan tahrirlerde, isim sonuna eklenen “lu” ekinden de anlaşılmaktadır. Çünkü aşiret, cemaat ve oymaklar kaydedilirken sonuna aitlik ekini belirten “lu/li” eki ile kaydedilmişlerdir. Bununla beraber Osmanlı, bu gün iç Dersim diye bilinen ve Munzur nehri ile Pülümür nehri arasında kalan üçgenvari bölgeyi tanımlarken, genelde “Ducik Yurdu / Ducik Ekradı” tabirini kullanmıştır. Ermeni kaynakları da bu bölgeye Dersim değil Dujik denildiğini göstermektedir.²⁵ Coğrafi manada Dersim isminin kullanılması sancak

---

Ocağına mensup olan Sey Qajı'nın torunu Seydali Özmen'le yaptığım sohbetlerde Haydaran ve Demenan Aşiretlerinden “Desimu” diye bahsettiklerine tanık oldum. Mazgirt ilçesi Muhundu Köyü'nden olan Seyfi Muhundu da, kendi yaşlılarının “Desiman” derken, Mazgirt dağlarının kuzeyini kastettiklerini aktarmaktadır. Bu örnekler çoğaltılabilir.

²³ BOA, MVL, 44/22

²⁴ Eski ismi Çirig olan Pülümür'ün Sağlamtaş köyündeki Lolan aşiretine mensup yaşlıların, aşiret arası çatışmalardan bahsederken, Haydaran aşireti için “Desimu=Desimliler” dediklerine şahit oldum. Şükrü Erkılıç'ı buna örnek verebilirim.

²⁵ V. BARDİZAKTSİ, B. NATANYAN, K. SIRVANTS DYANTS, *Palu-Harput 1878*, Derlem Yay., 2010, Cilt II, s. 58.

teşkilinden sonradır. Dolayısıyla “Ducik” bir mekanı tanımlarken, “Desim(lu)” ve “Şih Hasan(lu)”, aşiretleri tanımlamaktadır. Dujik / Ducik / Tujik ismi ise, Farsça kökenli “tiz=sivri” kelimesinden gelip, Zazaca'da da gene sivri manasına gelen “thuz” kelimesinden türemiş olup, yüksek dağ ve tepeleri tanımlamada da kullanılmıştır.²⁶

Bahsi geçen Şih Hasanlu ve Desimli kabilelerine mensup aşiretlerden de kısaca bahsetmekte yarar vardır.

Nazımiye'de bir süre kalan ve sonra Ovacık bölgesine yerleşen Şih Hasan'ın iki oğlundan birisinin adı Seyit Ali, diğzerinin ise Hasan'dır. Seyit Ali soyundan gelenler Seydan, Hasan'ın soyundan gelenler ise Şih Hasan boyunu oluşturur. Şih Hasanlıların sürekli ön planda olmaları nedeniyle bu iki boya yörede “Şih Hasanlı/Şexsenu” denilmiştir. Her iki kardeş boyun alt kollarını şu şekilde özetle gösterebiliriz²⁷;

1. Seyit/Seydanlı

1.1. Khalu (Kalan)

1.1.1. Keçelan

1.1.2. Baliyan

1.1.3. Birmu (Birman)

1.1.4. Abasan (Aşağı)

1.2. Kewu (Kev)

1.2.1. Aslan Uşağı

1.2.2. Beyt Uşağı

1.2.3. Maksut Uşağı

1.3. Qozu (Koçan)

²⁶ Dicle kasabasının doğusunda yer alan ve üzerinde eski bir kale bulunan yüksek tepeye de halk Dızık demiştir. Bkz. Nusret AYDIN, *Diyarbakır Eğil Hükümdarları Tarihi*, Avesta yayınları, İstanbul, 2003, s. 38. Ayrıca Thujik adının etimolojisi hakkında, tüm ihtimal ve iddiaları ayrıntılı olarak tartışan bir çalışma için bkz. Gürdal Aksoy, *Dersim. Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*, Dipnot Yayınları, 2012, Ankara, s. 98-115.

²⁷ Bu bilgileri Keçelanların Bozkan koluna mensup Baki Aydın, Aslan Uşaklı Munzur Erdoğan ve Kırğanlı Süleyman Karataştan edindim. Desim ve Şih Hasan aşiretlerinin yapısına, Mehmet Zulfu Yolga, Nuri Dersimi, Prof. İbrahim Yılmazçelik ve Ali Kemali çalışmalarında yer vermişlerdir. Gene Jandarma Umum Komutanlığı da bu konuda detaylı bilgiler vermektedir. Fakat hence bu çalışmaların genelinde eksiklikler ve yanlış sınıflandırmalar mevcuttur. İçlerinden en sağlıklı bilgiyi gene Ali Kemali vermektedir. Bkz. Ali Kemali, *Erzincan*, Kaynak Yayınları, İstanbul, sayfa: 157-165.

1.3.1. Koç Uşağı

1.3.2. Şam Uşağı

2. Şih Hasanlı

2.1. Abasan (Yukarı)

2.2. Ferhatan

2.3. Karaballı

2.4. Kırğan

Osmanlı bunların hepsine Şih Hasanlı ekardı demiştir. Desim aşiretlerinin yapısını ise şu şekilde özetleyebiliriz;

1. Khalmem'in neslinden gelen Alan, Demenan ve Haydaran Aşiretleri,

2. Khalmem'in kardeşi (diğer bir rivayete göre amcası) olan Khalferat soyundan gelen Areyan/Arılı aşireti,

3. Karsan Aşireti. Bu aşiretin Khalmem ile yakınlığı tam olarak bilinmemektedir.

4. Bu aşiretlerle yüzyıllardır iç içe kaynaşmış olan ve seyit soyundan geldiklerine inanılan Kureşan aşireti. Kureşan aşiretinin bölgeye Selçuklular döneminde geldiği rivayet edilir. Bu aşiret, Düzgün Baba Dağı eteğindeki "Dewa Kureşi / Kureş Köyü"nden doğup gelişmiş ve bu gün Dersim'in dört bir yanına dağılmıştır. Dolayısıyla Desim aşiretlerinin merkezinde yer alan bir aşirettir.

5. Suroğlu'ndan önce Pah ve civarına hakim olan Şih Mamedan aşireti,

6. Sonradan bölgeye yerleşen Suroğlu uşağı ve bunlarla kardeş olan Yusufan aşireti,

Bunlar haricinde yörede yerleşik olan eski toplumlara ait bir çok unsur da mevcut olup, bu unsurlar zamanla, hangi aşiretin hakimiyet alanını dahilinde bulunmuşlarsa o aşirete entegre olmuşlardır. Bu anlamda aşiret kimliğinin oluşumu, tıpkı ulusal kimliklerin oluşumu gibidir. Hangi cemaat etkin ve güçlü konumda ise aşiret ismi o cemaat ile zikredilmiş ve diğer cemaat ve sülaleler, baskın konumdaki cemaatin adıyla anılmaya başlanmışlardır.

Desimli aşiretinin ilk yerleşim yeri Kızılkilise (Nazımiye) civarındır. Cevdet Türkay çalışmasında bu aşiretin Okcu İzzeddinli aşiretine mensup

olduğunu ve çiftçilik²⁸ ile uğraştığını yazmaktadır fakat bu konuda daha detaylı çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Halaçoğlu'nun yaptığı çalışmada²⁹ 1521-23 dönemi tahrir kayıtlarında, Kızılkilise (Nazımiye) civarındaki Desimlü aşiretinin mukim olduğu köyler ve hane sayıları şöyledir; Çörmek - Soğudlu (35), Keskiaran - Cemleterik (12), Kimsor (0), Hendek (7), Hasrin (14), Ersek (5), Kâlik - Eksirek (15), Kızılkilise (23), Ramazan Deresi (6), Mikaric - Emür - Akur (42).

Tanzimat sonrası aşiretlerin idaresi için kaymakamlık teşkil edilmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Örneğin 1848 yılında, Koçgiri aşireti idaresi için Koçgiri kazası teşkil edilmiştir.³⁰ Aynı biçimde Desim(li) aşiretinden de bir kaymakamlık teşkil edilmesi olağandır. 1847 yılında söz konusu Ducik ve Desim ektradının itaate alınması için Anadolu Ordusu müşiri Osman Paşa tarafından, Mirliva Veli Paşa'nın kaymakam olarak tayin edildiği bir Dersim kaymakamlığı teşkil edilmiş ve bölgedeki aşiretler bu kaymakamlıkla idare edilmeye başlamıştır.³¹ Bir yıl sonra ise Çemişgezek, Koçgiri, Gercanis, Kuruçay ve Kemah kazaları da Dersim'e bağlanarak Dersim Sancağı teşkil edilmiştir³².

Bu durum, 1906 tarihli bir iradede oldukça açık şekilde belirtilmiştir;

Dersim Sancağı'nın Dersim adıyla muayyen bir mevki'i olmayıp aş'a'ir-i mevcudenin (Dersimanlı, Seyyidanlı ve Şeyh Hasanlı) namıyla münkasem olduğu üç şube'-i esasiyeden en mühimi olan Dersimanlı aşiretinin Kızılkilise (Nazımiye), Mazgird, Ovacık ve Hozat kazaları satranç-vari birer murabba' itibariyle bu dört

²⁸ Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İşaret Yayınları, 2005, İstanbul, s. 74. Mahmut Rışvanoğlu ise Türkay'ın kitabında geçen zer' (ekin) kelimesini zer (altın) diye anladığı için madencilikle uğraştıklarını sanmıştır. Bkz. Mahmut Rışvanoğlu, *Saklanan Gerçek*, cilt II, Ankara, 1994, s. 891-892. Rışvanoğlu'nun hatası başka eserlere de geçmiştir.

²⁹ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Türk Tarih Kurumu, 2009, Ankara.

³⁰ İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*, Kripto Yayınları, 2011, Ankara, s. 90.

³¹ "...Ducik ektradının daire-i itaate idhalleri zımında ordu-yu hümayun-ı mezkur [Anadolu Ordusu müşiri - M.Y.] tarafından Dersim Sancağına kaimmakam tayin kılınmış olan Mirliva izzetli Veli Paşa.." BOA, İ. MSM. 69/2017.

³² BOA, İ. MSM. 70/2034.

kazanın ittisakı etrafında bir kıt'a-i sagireye el-yevm “Dersim içi” denilmekte bulunmuş olub...³³

Sonuç olarak yerel anlatımlar yanında Osmanlı arşiv kayıtları da çok net göstermektedir ki asıl Desim coğrafyası Desimlu aşiretlerinin mukim olduğu Nazımiye, Mazgirt Dağı, Tujik Dağı ve kuzeyde Buger Gölü arasında kalan bölgeyi ihtiva etmekte olup, ismini ise Desimlu/Desiman aşiretinden almaktadır. 1930'larda bölge üzerinde detaylı çalışmalar yapan Jandarma Umum Komutanlığı da bu görüşü destekleyen şu ifadeleri rapora geçmiştir;

Dersim bugününün telakkilerine göre vasi bir sahayı ifade eden bir isimdir. Halbuki bir asır evvel Dersim ismi münhasıran Dersimanlı isimli bir aşiretin muhtelif kabilelerine yurt olan ve Kalan, Kutu derelerile boğaz ve dar boğazdan geçen ve Pülümürden gelen suyun teşkil ettikleri vadilerden mürekkep..”³⁴ Bu ifadeler, Darboğaz'ı (Kutuderesi) ve çevresini Desim (Dersiman) merkezi olarak almaktadır. Bu bölge aynı zamanda eski halk deyişlerinde “Gola Desim / Desim Havzası” diye de geçmektedir.³⁵

Sonuç

Der-sim (gümüş-kapı) iddiası ki ilk defa Nuri Dersimi tarafından bir tahmine dayalı olarak ortaya atılmış ve on yıllardır araştırılmadan kabul görmüş yanlış bir iddiadır.³⁶ Desim'in yerli halkından kimsenin Osmanlı arşivlerinde konu üzerinde bugüne değin çalışmamış olması yanlışlığın tespitine imkân vermemiştir. Osmanlı arşivlerinde çalışan uzmanlar ise yöreyi iyi bilmediklerinden, aynı şekilde, mevcut resmi yanlışları tekrarlamışlardır.³⁷ Sonuç olarak Dersim adının Desim'den ve Desim'in de

³³ Yılmazçelik, agy, s. 98.

³⁴ Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010 İstanbul, s. 5-7.

³⁵ Daimi Cengiz, *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji*, Horasan Yayınları, 2010 İstanbul, s.259

³⁶ Dersimi, M. Nuri. *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, 1997, İstanbul, s.11

³⁷ Dersim Sancağı üzerine arşiv kaynaklarına dayalı en kapsamlı monografinin yazarı olan Prof. İbrahim Yılmazçelik dahi çalışmasında “Desimlu=Dersimlu aşireti”nin varlığına işaret ettiği halde, “gümüş-kapı” tezini kabul etmiştir. Yılmazçelik, çalışmasının başında Desimlu

dar bir bölgede yerleşik olan aşiret boyunun adından kaynaklandığını tespit etmek, tarihsel bir gerçeği tespit açısından önemlidir. Tanzimat öncesi Dersim diye tanımlanan geniş bir coğrafyaya hiçbir kaynakta tesadüf edilememiştir. Dersim'in, bahsedildiği gibi birçok kazayı içine alan geniş bir coğrafyayı tanımlaması, ancak 1848 yılında Dersim Sancağı'nın teşkilinden sonradır ve bu tamamen idari bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Bu durum Dersim'in sınırlarının tarihte geniş bir coğrafyayı kapsadığı iddialarını dayanaksız bırakmaktadır. Bu tespitlerimizde, yereldeki sözlü anlatımlar kilit rol oynamıştır. Bu da göstermektedir ki lokal çalışmalarda; coğrafi bilgi, toplumsal hafıza ve o yörenin yerleşik halkının sözlü anlatımları, çalışmanın ihmal edilemez bir parçasıdır.

---

adına bir kez yer verdikten sonra alıntı yaptığı Tanzimat öncesine ait çok sayıda belgede geçen "Desim" isimlerini "Dersim" şeklinde vermeyi tercih etmiştir (bkz. Yılmazçelik, agy, s. 118-123). Benzer şekilde Ahmet Hazerfan'ın arşivden temin edip Cemal Şener'e verdiği çok sayıda Tanzimat öncesi belgede geçen Desim kelimelerini Şener yayınladığı kitabında "Dersim" şeklinde transkribe etmiştir. Oysa belgelerde "Desim" yazılıdır.

FATİH HARBİYE ROMANINA EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

İbrahim Tosun,* Ali Koç**

Özet

Fatih Harbiye romanı XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, Türk toplum hayatında meydana gelen değişimler ve bu değişmelerin bireyler üzerindeki etkileri üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda, tam bir şark kültürüyle büyümüşlerin garba yönelişleriyle yaşadıkları sosyal ve psikolojik iç çatışmalar da romanda ele alınmaktadır. Doğu-Batı ekseninde keskinleşen kültürel çatışma, romanda mekân, kişi ve eşyalar üzerinden yoğun bir şekilde yansıtılarak toplumsal hayatın yönlendiricisi olmuş ve bireysel bunalımların temeline oturtulmuştur. Bu nedenle, edebiyat sosyolojisi açısından incelenmeye değer olan bu eserde, dönemin pek çok sosyal ve bireysel probleminin temelindeki nedenler, karakter, mekân ve eşyalar üzerinden yorumlanarak yakalanabilmektedir. Bu yazı, Fatih Harbiye romanındaki tersinden oryantalist bakışı sosyolojik bir yaklaşımla tipler, mekânlar ve kullandıkları eşyalar bağlamında değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: edebiyat sosyolojisi, karakter, mekân, imge, metin.

Abstract

The novel *Fatih Harbiye* has been based upon social changes and their effect on individuals in Turkish society at the end of XIX century and the beginning of the XX century. The novel also concerns the social and psychological internal conflicts of those who were raised thoroughly in an Oriental culture but orientated towards the West. Cultural struggle that gets accentuated on the axis of East-and-West has been reflected intensely in the novel through space, persons and objects, thus becoming a shaping factor in social life, and it has been placed at the base of individual crises. For this reason, the novel is worth studying with regard to sociology of literature and the causes underlying many social and individual problems of the time period are captured through an interpretation over characters, space and

---

* Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
itosun62@hotmail.com

** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans öğrencisi.
alimardin-47@hotmail.com

objects in this work. This study examines the reverse Orientalist perspective in the novel *Fatih Harbiye* in the context of characters, space and objects, using a sociological approach.

Keywords: sociology of literature, character, space, image, text

Giriş

Peyami Safa'nın olgunluk döneminde yazdığı ve en önemli eserlerinden biri olan 1932 yılında basılan *Fatih Harbiye* romanı edebiyat sosyolojisi bağlamında incelenmeye en uygun metinlerdendir. Bu yazı, Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye* romanını edebiyat sosyolojisi açısından ele almaktadır. Bunun için de önce Peyami Safa'yı ve onun *Fatih Harbiye* adlı eserini kısaca tanıtmak, edebiyat ile sosyoloji arasındaki ilişkiyi ve edebiyat sosyolojisi kavramını biraz irdelemek, bir edebi eserin neden edebiyat sosyolojisi açısından incelenmesi gerektiğine değinmek gerekmektedir.

Şair İsmail Safa'nın oğlu olan Peyami Safa, daha iki yaşındayken babasını kaybetmiş; uzun süren bir hastalık dönemi geçirdiği için ilkokuldan sonra düzenli bir eğitim görmemiş ve bütün yaşamı boyunca sürekli kendi kendisini yetiştirmeye çabalamıştır¹. On üç yaşında çalışmaya başlamış; on dokuz yaşında gazetecilik mesleğine atılmış; sayısız makale ve fıkra yayınlamıştır. Para kazanmak kaygısıyla yazdığı romanlarda "Server Bedi" imzasını kullanırken gerçek adıyla yazdığı romanlarında çok yönlü kişiliğini yansıtmayı başarmıştır. Kendisini iyi yetiştirmiş olan yazar, geniş kültürü ve güçlü sezgilerini ağırlıklı bir şekilde duygu ve düşünce planındaki araştırmalarında dile getirmiştir. Bu tür yazılarında, Türkiye'nin geçirdiği kültür ve medeniyet değişiminin toplum hayatına etkilerini, bu değişimin psikolojik ve sosyal sonuçlarını, doğurduğu buhranları, toplumsal çatışma ve uzlaşmaları ele almış, tahlilci ve tenkitçi bir bakış açısı kullanmıştır.

Türk edebiyatını olduğu kadar Batı romanını da inceleyen Peyami Safa, edebiyatımızda romanı çok iyi bilen yazarlardan biri olmuş; roman tekniği ve incelemesi ile ilgili ilk sayılabilecek makaleleri de yine o yazmıştır. Bu makalelerde sağlam ve objektif görüşlere yer vermiş; kendi romanlarını savunmak veya izah etmek yerine genel anlamıyla roman türünü ele almıştır. Romanda realizm ve natüralizmi reddederek tip, hacim, ifade, tahlil ve kurgu ile ilgili görüşler ileri sürmüştür.

¹ Beşir Ayvazoğlu, *Peyami*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

Romanlarında, geniş felsefe bilgisi ve kültürünün etkisiyle metafizik konulara, gazeteciliğinin yönlendirmesi ile de sosyal meselelere yer vermiş olmasına rağmen dar ve kapalı mekânlar da az sayıda kahraman ve basit olay örgüleri ile kurduğu başarılı psikolojik romanlarıyla tanınmıştır. Ruh hallerini çözümlemedeki başarısı, usta işi roman kurgusu ve kıvrak dili ile dikkatleri çekerek konunun çeşitliliğine ve derinliğine göre farklı anlatım teknikleri kullanırken tahlil ve tasvirin ağırlıklı olduğu tahkiyede konuşur gibi yazmaya karşı çıkmıştır. Halk dilinin aşılması gerektiği düşüncesi ile günlük ifade imkânlarının üstüne farklı ve soyut kavramları da ekleyen geniş bir edebiyat dilinin kullanılması görüşünü savunmuştur.

Server Bedi takma adıyla yazdığı 80 kadar hikâye ve romanı, edebi eser kategorisinde saymamaktadır. Peyami Safa'nın avam işi kabul ettiği bu eserlerin çoğu edebiyat tarihçileri tarafından takdirle karşılanmakta ve özellikle Cingöz Recai adlı roman kahramanının etrafında gelişen bir seri eseri, edebiyatımızın yegâne polisiye romanları sayılmaktadır. Peyami Safa'nın asıl edebiyatçı yanı, kendi adıyla yayımladığı romanlarında belirlemektir.

Fatih Harbiye Romanı²

Bu roman Peyami Safa'yı kendi sanat dünyasının zirvesine yükselten eserlerden biridir. Peyami Safa'nın olgunluk çağında yazdığı bu eser Türk - İslam çizgisinin Osmanlı sahasında meydana getirdiği medeniyetten uzaklaşıp Batıya yönelişin toplum ve aile üzerindeki tesirlerini işlemektedir. Batılılaşma hareketinin önceleri semtlerde çok hızlı yerleştiğini, fakat bazı semtlerin kendi geleneklerini daha fazla muhafaza ettiğini ve İstanbul'un bir yamalı bohça manzarasına büründüğünü anlatmaktadır. Batılılaşma cereyanının büyük bir gayretle eski medeniyete bağlı olan İstanbul semtlerini hırpaladığını ortaya koyan Roman, medeniyetler arasındaki çatışmanın ailelere kadar girerek babayı aynı dünyada bırakıp çocuğunu Batıya doğru çektiğini göstermektedir.

Peyami Safa'nın Fatih Harbiye romanı bir aşk ilişkisi çevresinde Doğu-Batı çatışmasını ele alırken Romanda verilmek istenen mesaj, yaşanan kimlik problemleri ile insanların nereye ve hangi yaşayış tarzına ait olduklarını bilmemeleri meselesidir. Bir moda salgını tarzında yayılan

² Peyami Safa, *Fatih Harbiye*, Ötüken Yayınları, 19. Baskı, İstanbul 1999.

Batılılaşma hareketinin zamanla ruhlarda nasıl bir törpülenme oluşturduğunun teşhisinden sonra bu yeni hayat üslubuna gönül vermişlerin dahi ruhlarının en derin ve en nazlı noktalarında, öz kültürlerine olan arzularının küllenmiş bir kor şeklinde varlığını muhafaza ettiği, eserde açıkça görülmektedir.

Peyami Safa, Fatih Harbiye'de toplum ve kültür yozlaşmasının nedenlerini tartışırken aynı zamanda toplumdaki maddileşmeyi de eleştirerek Batılılaşmanın gereksizliğini vurgulamaktadır. Yazar bu romanda, eserin baş kahramanı olan Neriman'ın asıl değerlerden uzaklaşarak Harbiye'de yaygınlaşan Avrupaî yaşama özenmesini ve yeniden Fatih'in simgelediği aslına dönüşünü betimlerken bu değişimi, bütünüyle ruhsal etkenlere bağlamaktadır.

Edebiyat-Sosyoloji İlişkisi ve Edebiyat Sosyolojisi

Edebiyat ve sosyolojinin ortak kaynakları toplum ve toplumsal kurallardır; çünkü, edebiyatın ve sosyolojinin temelinde insan yatar; bu nedenle, her ikisi karşılıklı etkileşim içindedirler. İkisinin de tanımı yapılacak olursa sosyoloji, grup halindeki insanların etkileşimlerinin incelenmesidir; edebiyat ise bu etkileşimin hayali betimlemesinden başka bir şey değildir. Alver Köksal, “*Edebiyat toplumdaki muhtemel insan eyleminin hayal gücüyle bilinçli bir şekilde araştırılmasıdır*”³ derken aslında edebiyat ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi de çok net ortaya koymaktadır.

Edebiyatın oluşumunda sanatçı, eser, okuyucu ve toplum dörtlüsünün önemi büyüktür. Bunların kültürden soyutlanarak ele alınmaları mümkün değildir. Kültür kavramına koşullara göre medeniyet, teknik ve eğitim gibi farklı anlamlar yüklenmiştir. Bundan dolayı, kültürün çeşitli tanımları vardır. Kültürün tanımı ve kapsadığı alan hakkındaki tartışmalar devam etse de bu alanın örfler, adetler, din, ahlâk ve sanat gibi değer yargıları olduğu konusunda fikir birliği vardır. Bu yüzden, sosyo-kültürel kavramı tüm maddi ve manevi alanları kapsar. Bu tür biçimsel yapılar her toplumda vardır ve evrenseldir; ancak, kendi içinde farklılıklar

³ Alver Köksal, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* (Hugh D. Duncan, Language and Literature in Society), Hece Yay., Ankara 2004, s. 48.

gösterir. Bu bağlamda, her ulusun kendine özgü kültüründen söz edilebilir. Sosyo-kültürel alan –yani, kültürün toplumsal yönü- insan faaliyetleri sonucu belirir veya değişebilir. Sosyal yapı ve sosyal çevrenin bireyle olan ilişkisini belirlemede sosyal faktörler kadar kültürel faktörlerin de etkili olduğu söylenebilir. Bütün bu unsurların toplum düzleminde şekillenmesi, edebiyat ile sosyoloji ilişkisini oluşturmaktadır⁴.

Edebiyatın tarih, psikoloji, felsefe, sosyoloji vb. bilim dallarıyla ilişkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Edebiyat, konusu insan olduğu için birçok bilimle yakından ilişkilidir.

İnsani ilişkilerin anlam bulduğu yer, bir ilişkiler yumağı içerisinde bulunduğu yerdir. Sosyal ortam adı verilen bu organizasyonda fertle toplumun birlikteliği kaçınılmazdır. İnsanın iç ve dış dünyası edebi metinlere dolaylı veya doğrudan yansır. Bu bakımdan edebi eserlerde psikolojik ve sosyolojik unsurlar birbirini bütünler şekilde yer alır. Edebiyat, insanoğlunun duygu ve düşüncelerinin etkili olarak anlatılmasıyla yetinmeyip onun sosyo-kültürel yönünü de ele alan çok yönlü bir bilimdir. Edebiyatın sosyolojik imkânı, toplum sorunlarının incelenmesi, açıklanması ve yorumlanmasında edebiyatın göz önünde bulundurulması gerektiğini öne sürmektedir⁵.

Edebiyat ve sosyoloji karşılıklı etkileşim içindedir ve edebiyat-toplum ilişkisinde en önemli unsur dildir. Oluşumunu sosyo-kültürel ortamda gerçekleştiren ve toplum eksenli olan dil, edebiyatın en temel yapı taşı olarak sosyo-kültürel bir olgudur. Toplumun ayrılmaz bir bireyi olan yazar bu ilişkinin belirleyicisi konumundadır.

Edebiyatın araç olarak dili kullanması onun sosyal bir kurum olmasının en önemli yönüdür ve edebiyat sosyal kurumlarla ilintili olarak ortaya çıkar; çünkü, yazar bir gerçeği anlatırken sosyal

⁴ Ali Baykan, *Sabahattin Ali ve Gerhart Hauptmann'ın Eserlerinde Sosyokültürel Olgular ve İletişim Çatışması* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, 530 s.

⁵ Mustafa Karabulut, "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı Açısından Keşanlı Ali Destanı'nın İncelenmesi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Adıyaman 2012, S. 5, s. 89-99.

gerçekleri de beraberinde anlatmak zorunda kalır. Bundan dolayı, edebiyat eserleri yazıldıkları ve betimledikleri dönemin belgeleri niteliğindedirler⁶.

Ivo Braak edebiyat ve sosyoloji arasındaki ilişkide edebiyat sosyolojisinin değişik araştırmalarla edebiyat tarihini toplumsal koşullara dayandırdığını belirtmektedir⁷. F. Otta Best ise edebiyat ve sosyoloji arasındaki ilişkide, edebiyat sosyolojisini edebiyat ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi aydınlatmaya çalışan bir araştırma alanı olarak tarif etmektedir⁸. Buna göre, edebiyat sosyolojisi kavramının bu iki alan arasındaki ilişkiden doğduğu söylenebilir.

Edebiyat ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi saptamak ve ikisini aynı paydada buluşturup birlikte birbirinden beslenecek şekilde değerlendirmek, bir edebiyat eserini anlayıp inceleyebilme açısından önemlidir.

August Comte 1830 yılında sosyoloji kelimesini ortaya atmasına rağmen çok daha önceleri edebiyat sosyolojisi tarzında inceleme çalışmaları zaten vardır. Madame de Stael, Vico, Berkeley, Batteux ve Heder'in çalışmaları bunu göstermektedir. Bu çalışmalarda siyasi tarih felsefesi ve edebiyat tarihi konuları iç içe geçmiştir. Belirgin olan husus, edebi güçlerin sosyal hayatta etkili olduğu ve diğer taraftan toplumsal ilişkilerin edebiyata yansdığıdır⁹.”

Edebiyat sosyolojisi (*literatursoziologie*) veya sosyolojik edebiyat bilimi (*soziologische Literaturwissenschaft*) edebiyata dair olan ve her yönüyle edebiyatın ekonomik, toplumsal koşullarını belirleyen olguları, geniş anlamda edebiyatın meydana gelirken maruz kaldığı şartları ve etkileşimleri ele almaktadır.

“Edebiyat sosyolojisi yazarın yaşadığı dönemdeki konumunu, ekonomik durumunu, toplum içindeki statüsünü, zamanın moda eğilimlerine bağlılığını veya bunlardan farklı olduğunu, dünya görüşünü, eğitim durumunu inceler; halka, diğer yazarlara ve

⁶ Alver Köksal, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yay., Ankara 2004, s. 215-225.

⁷ Ahmet Cuma, “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2009, S. 22, s. 81-94.

⁸ Cuma, agm, s. 81-94.

⁹ Cuma, agm, s. 81-94.

sonraki nesillere ülke sınırları dışındaki karşılıklı etkileşimleri aktarır. Ayrıca, iletişim açısından edebî bir eseri kitap piyasasının temeli şeklinde ele alarak bir kitabın başarısındaki rolü, toplumun belirli dönemlerde hangi kitap türlerine ilgi duyduğunu, kütüphanelerden hangi dönemlerde hangi kitapların en çok ödünç alındığını incelemek de edebiyat sosyolojisinin başka bir uğraş alanını meydana getirmektedir. Kitaba tamamen ticari bir meta olarak bakan bu eylemle bir edebiyat eseri kitlesel bir medya olarak değerlendirilmektedir¹⁰.”

Hatta, çağ romanı, alımlama estetiği ve arkaizm kavramlarının kültürel arka planlarının bu tür edebiyat sosyolojisi çalışmalarıyla aydınlığa kavuştuğunu belirtenler de vardır¹¹.

Türk romanı, Türk toplumunun temel meselelerini ve geçişlerini anlatarak izleyen kronik bir özellik de göstermektedir. Toplumsal yapıda ortaya çıkan tüm sorunlar, bütün ayrıntılarıyla roman dünyasında karşılık bulmaktadır. Romancı adeta yazdığı metinlerle toplumsal sorunlara cevap vermeyi denemiştir. En temeldeki inanç, kimlik, kültür ve medeniyet sorunlarından daha yerel, bireysel ve dar çerçeveli sorunlara varıncaya kadar -hemen hemen toplumsal yapıda karşılığı olan ne varsa- romancının kalemine konu olmuştur. Böylesi bir yönelim, ister istemez romanın sosyolojik boyutunu dikkatlere sunmakta ve roman sağlam bir sosyolojik kaynak durumuna gelmektedir. Batılılaşma, züppelik, kadın meselesi, cariyelik, sınıfsal ayrışma ve sınıfsal mücadele, kentleşme ve göç, köylülük, tarım ve sanayileşme, ticari kapitalizm gibi sosyo-ekonomik yapının pek çok simge ve kavramı etrafında romanların örüldüğü görülmektedir.

Edebiyat Sosyolojisi, bir edebî eseri, o dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak inceler. Bu bağlamda Robert Escarpit “Edebiyat Sosyolojisi Neden Gereklidir?” başlıklı yazısında her edebiyat olayının yazarlar, kitaplar ve okuyucuları –yani, genel anlamda yaratıcıları- eserleri ve halkı hatırimıza getirdiğini ve sanattan, teknolojiden, ticaretten pay alan son derece karmaşık bir ulaştırma düzeniyle ilişkilennmiş olduğunu söyler.

¹⁰ Cuma, agm, s. 81-94.

¹¹ Alver Koksall, *Edebiyat Sosyolojisi* (AYDIN, Ertuğrul, (2004): Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimlerinin Görev ve Özellikleri), Hece Yay., Ankara 2004, s. 151-163.

Bu, her zaman isimleriyle tanınmasalar bile kesin şekilde belirli olan ve kişileri sınırlı, az veya çok bilinen bir insan topluluğuna bağlanan bir değiş tokuş devresidir. Bu devrede yaratıcı kişiler varlıklarını; psikolojik, ahlaki ve felsefi yorum meselelerini; eserleri aracılığıyla estetik dil ve tekniğe ait sorunları; nihayet bir topluluk/halkın varlığını; sosyal, siyasi – hatta, iktisadi – meseleleri ortaya çıkarırlar¹².

Bir roman yazılırken edebiyatın toplum hayatında kapsadığı/edindiği rol ve doğrudan doğruya toplum şartlarının edebiyatı etkileyişi göz önünde bulundurulur. Bu nedenle, bir toplumun genel görünümünü eleştirmeyi birinci plana alarak çatısını kuran toplumsal romanın temeli, sosyolojinin deneme ve uygulama alanı olmaktadır. Yaşadığımız modern zamanlar, edebiyatın sosyal yanını analiz ederken hem doğrudan sosyolojiden hem de edebiyat sosyolojisinden faydalanarak onu etkin ve yararlı kılar.

John Berger ve Luckman'ın sosyal gerçekliğin inşası prensibindeki “Toplum inşa edilen gerçekliktir.” düşüncesinde, önceki nesillerin ürünlerini ileten dil ve her insanın subjektif gerçekliği öne çıkmaktadır¹³.

Toplumsal yapıda ortaya çıkan tüm sorunlar, bütün ayrıntılarıyla roman dünyasında karşılık bulmaktadır. Romancı adeta yazdığı metinlerle toplumsal sorunlara cevap vermeyi denemiştir. En temelde inanç, kimlik, kültür ve medeniyet sorunlarından daha yerelden bireysel ve dar çerçeveli sorunlara varıncaya kadar -hemen hemen toplumsal yapıda karşılığı olan ne varsa- her konu romancının gündeminde olmuştur. Böylesi bir yönelim, - ister istemez- romanın sosyolojik boyutunu dikkatlere sunmaktadır. Böylelikle, roman sağlam bir sosyolojik kaynak durumuna gelmektedir.

Batılılaşma, züppelik, kadın meselesi, cariyelik, sınıfsal ayrışma ve sınıfsal mücadele, kentleşme ve göç, köylülük, tarım ve sanayileşme, ticari kapitalizm gibi sosyo-ekonomik yapının pek

¹² Robert Escarpit, *Edebiyat Sosyolojisi* (Çev. Ali Türkay Yazıcı), Remzi Kitapevi, İstanbul 1993, s. 6.

¹³ Ertuğrul Aydın, “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-1 Winter 2009, s. 358.

çok simgesel kavramı etrafında romanların örüldüğü görülmektedir¹⁴.

Fatih Harbiye Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Bakış

Peyami Safa'nın bir aşk ilişkisi çevresinde Doğu-Batı çatışması ve kültür yozlaşması üzerine temellendirmiş olduğu Fatih Harbiye romanı edebiyat sosyolojisi bakımından incelenmeye değer bir eserdir. Doğu-Batı çatışmasının ve kültür yozlaşmasının ele alındığı bu romanın konusunda ya da probleminde, ana merkezde Şarklı-Garplı yaşam tarzı çatışmasının olduğu görülmektedir. Toplumsal hayattan kaynaklanan sosyal baskıdan dolayı Neriman'ın Avrupaî hayat tarzına yönelmek istemesi, yetiştiği alaturka yaşam tarzından uzaklaşma eğilimiyle önem kazanır. Böylelikle, dönemin sosyal hayatındaki roller edebiyat metninde roman kahramanları tarafından karakterize edilerek gün ışığına çıkar. Tarihsel bir tespit olarak öznel ve nesnel eleştiri süzgecinden geçer. Romanın esas varlığı ise gerçekliğin kaçınılmazlığını vurgulamasından ve dönemin toplumsal problemlerine ışık tutmasından hayat bulur.

Özellikle 1920-1930 yıllarını konu alan Fatih-Harbiye romanı, Türk Toplumunun Batılılaşma sorunsalını diğer bir ifade ile bireylerin Doğu-Batı arasında yaşadıkları gerilimi/çelişkiyi çarpıcı bir şekilde dile getiren eserlerden biri olarak görülebilir. Romanı yayınlayan Ötüken Yayınevi, romanın ilk sayısına yerleştirdiği "Birkaç Söz" başlığı altında, Batılılaşma cereyanının cemiyet ve aile üzerindeki tesirlerini, eski medeniyete bağlı İstanbul semtlerinin değişimden nasıl etkilenecek hırpalandığını, değişimin ruhlarda nasıl bir törpülenme yarattığını, Batılılaşma hareketlerinin Türk tipinde, ailesinde ve cemiyetindeki etkilerini işleyen bir teşhisin, tezin romanı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, bu romanı, sosyal konu veya tematik açıdan zengin bir yapıt olarak görmek mümkündür¹⁵ ve Fatih Harbiye romanı edebiyat sosyolojisi açısından 1. Kişilerin Karakterize Edilmesi, 2. Doğu-Batı Çatışması, 3. Oryantalist Bakış başlıkları altında değerlendirilebilir.

¹⁴ Alver Köksal, "Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Konya 2011, s. 63-72.

¹⁵ Zahir Kızmaz, "Fatih - Harbiye Romanında Toplumsal Değişme ve Kimlik Arayışı", *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, 4C0062, 5, (4), 2010, s. 552-570.

a. Kişilerin Karakterize Edilmesi

Romanda tipler, temel ve yan tipler olarak ikiye ayrılır. Bu tipler arasında Doğuyu ve Batıyı temsil edenler olduğu gibi bu iki kültür arasında bocalayanlar da vardır. Romanın temel tipleri Neriman, Şinasi, Faiz Bey ve Macit; yan tipleri ise Gülter, Ferit, Muammer, Şeref Bey, Neriman'ın dayısının kızları, Rus genci, Rus kızı, Rengin adlı Rum genci, Rus kızının annesi, Nezehat ve Fahriye'dir. Bu tipler, tek tek ele alındığında her tipin bir sosyal konumu olduğu ve sosyolojik bir rol üstlendiği görülür.

Neriman

Romanın en önemli ana kahramanıdır ve olay örgüsü Neriman üzerinden şekillenir. Neriman, Fatih'te yaşayan bir ailenin muhafazakâr kızı olarak burada yaşamını sürdürmek istememektedir. Baloların, eğlencelerin ve hareketli alafrağa hayatların devam ettiği Harbiye'de yaşamayı arzu etmektedir. Fatih Harbiye'nin asıl tipi olan Neriman, romanı başından sonuna kadar sürüklemektedir.

Cumhuriyet Döneminin (1920-1960) birçok Türk kızı gibi Neriman da, ailesinden ve muhitinden karışık bir telkin, iki medeniyetin ayrı ayrı tesirlerinin haritası olan içtimai bir terbiye almış ve aynı zamanda aile içerisinde, annesi ve babası ona halis bir Doğulu terbiyesi vermiştir. Yüzünün büyükannesine benzerliği ve kumral saçlarından başka dış görünüşünden fazlaca bahsedilmeyen ve yirmi iki yaşında olan Neriman, Şeyma Kuran'ın da belirttiği gibi "*bir yönüyle gayet sade, tam bir Fatih kızıdır*"¹⁶. Dönemin geleneksel kız tiplerini karakterize eden Neriman, babasının görevinden dolayı birçok yeri gezmiş; bu yüzden de birçok saf Türk muhitinde bulunmuştur:

Yedi sene evvel, Faiz Bey karısı öldükten sonra Kuruçeşmede'ki yalıda oturmak istemedi. Maarif evrak müdürlüğünden tekaüt edilmişti. Üsküdar'daki büyük evi de yanınca, azalan varidatına göre daha sade bir yaşayış temini düşündü. Gülter'i muhafaza

¹⁶ Şeyma Kuran Büyükkavas, *Peyami Safa'nın Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2005, s. 146.

ederek öteki hizmetçilerin kimini savdı, kimini evlendirdi. Fatihteki bu eve taşındılar. (s. 53)

Peyami Safa, üslup özelliğinin bir gereği olarak, kahramanlarının mevcut duruma nasıl geldiklerinin de mantığını ortaya koymaktadır: Buna örnek olmak üzere, Neriman ve onun gibi kızların neden böyle olduklarını şöyle ifade eder:

Lozan sulhundan sonra, resmî Türkiye'nin de kanunla herkese kabul ettirdiği bu asrileşme, Neriman'ın ruhunda gizli gizli yasayan bu iştiyaka en kuvvetli gıdasını vermişti. Akraba ve arkadaşlarından, örneklerden, gittikçe medenileşen İstanbul'un dekorundan, kitaplardan, resimlerden, tiyatro ve sinemalardan gelen bu telkinler, yeni kanunlarda müeyyidesini bulmuş oluyordu. (s. 56)

Yukarıdaki alıntı Neriman ve onun gibi kızların neden böyle olduklarına bir örnektir.

Neriman'ın iki medeniyet arasında kalması ve bir türlü birinden yana tavır koyamaması yüzünden bunalımlar geçirdiği görülür. "*Kendisi, batılı olma arayışı içinde olmasına rağmen tam anlamıyla Batılı olamamıştır*¹⁷."

Bütün bunlar Neriman'da, anadan babadan gelen tesirleri tamamıyla gidermiş değildi. Genç kız iki ayrı medeniyetin zıt telkinleri altında gizli bir deruni mücadele geçiriyordu. (s. 53)

Yukarıda anlatılan durumlardan dolayı, Neriman'ın -özünde muhafazakâr bir yaşam tarzı olsa da- iki medeniyet arasında kalması ve bir türlü herhangi birinden yana tavır koyamaması, içinde gel gitler yaşamasına ve -özellikle romanın başlarında- içinde yaşadığı evden, bulunduğu çevresinden, okuduğu okuldan nefret etmesine neden olmuştur. Darü'l elhan'da ud çalan Neriman, romanın başlarında şöyle diyerek ruh halini yansıtmaktadır:

Öf... Bu elimdeki ud da sinirime dokunuyor, kıracağı geliyor ... Bunu benim elime nereden musallat ettiler? Evdeki hey hey yetmiyormuş gibi bir de Darü'l elhan ...Şu alaturka musikiyi

¹⁷ Mesut Düzce, *Peyami Safa'nın Romanlarında Sosyal Değişme ve Din* (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2008, s. 68.

kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. Hep ailenin tesiri Babam, şark terbiyesi almış. Ney çalar, akrabam öyle... Darüelhan'dan çıkacağım, yahut alafranga kısmına gireceğim... Kendimden nefret ediyorum. Oturduğum mahalle, oturduğum ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor... (s. 25).

Bu sözleriyle içinde bulunduğu durumu ifade eden Neriman, yaşamak istediği çevreyi de şöyle anlatır:

Dün Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. Her camekân bir çiçek gibi... Sonra halkı da bambaşka. Dönüp bakmazlar, yürümesini giyinmesini bilirler. Her şeyi bilirler canım ... (s. 26)

Peyami Safa yanlış batılılaşmayı, şark-garp çatışmasını konu edindiği bu romanında dönemin kadın tiplemesi olan Neriman üzerinden ortaya koymaktadır. Yine dönemin doğu batı çatışmasına işaret ederken aynı zamanda geleneğe ve geçmişe bağlı olunması gerektiğini de ima etmektedir. Bu, romanın başında Neriman'ın geçmiş halini tasvir ederken kullandığı cümlelerden anlaşılmaktadır:

Aslında Neriman, geçmişinde böyle değildi. “Siyah saten gömleklî, siyah başörtülü kız, o vakit böyle koşmazdı. Liseden çıkar ve Süleymaniye'nin köşesinde görünürdü. Yolunda çantası, başı önüne eğilmiş, gözlerinde korku ve dudaklarında tebessüm, Şinasi'nin yaklaştığını görünce korkusu giden ve sevinci artan gözleriyle yere bakar, hafifçe kızarırdı. Sonra yan yana hiç konuşmadan epey yürürler ve buluşmanın ilk zevkini bu sükut içinde daha çok hissederdiler... (s. 12)

Fakat Neriman geçmişini hatırlamak istemez. Şinasi'nin “- Niçin artık sen dünkü sen değilsin?” (s. 63)” sorusuna “- Çünkü ben bir Fatih kızı olmak istemiyorum. Anlıyor musun? Böyle yaşamaktan nefret ediyorum, eskilikten nefret ediyorum, yeniyi ve güzeli istiyorum, anlıyor musun? Eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi üstümden atar gibi bu hayattan ayrılmak, çıkmak istiyorum. İhtiyar adam, bozuk sokak, salaşpur ve gıy gıy, hey hey,

ezan, helvacı... bıktım artık ben başka şeyler istiyorum, başka, bambaşka, anlamıyor musun?" (s. 64) diye cevap verir.

Neriman, sık sık sinir buhranları geçirir. Babası bu huyunu bildiği için, pek üzerine gitmek istemez; ancak, bu durumun sebebinin öğrenmek istediğinden de geri durmaz. Neriman, bir gün babasının bu yöndeki imalarına şöyle bir karşılık verir:

"Beni asıl sinirlendiren şey, bu semtte, bu evde her şeyden mahrum yaşamaktır. Şinasi de beni bundan kurtaramayacak, o da benim arzularımı anlamıyor." dedikten sonra, bu arzuların neler olduğunu soran babasına şöyle der: "Ben, dedi, ben....Nasıl söyleyeyim? Daha medeni yaşamak istiyorum... Siz bana hak vermezsiniz, ben..." Faiz Bey, kızının sözünü keserek "hak veriyorum" (s. 76) diyince, Neriman'ın bollukta büyüdüğünden dolayı istediklerinin olmadığını, bu nedenle sıkıldığını sanmaktadır.

Neriman, sözlüsü Şinasi ile de medenileşme konusunda sık sık tartışmaya girer. Şinasi tıpkı Neriman'ın babası gibi, Neriman'ın Batılılaşmasına karşı çıkmaktadır. Bir gün Şinasi'nin "*Eskiden böyle söylemezdin.*" demesine karşılık Neriman şöyle der:

Eskiden yalnız hissederdim, fakat ne istediğimi bilmezdim .. Bak ortalıkta da neler oluyor, her şey değişmiyor mu? Ben de bu memleketin kızı değil miyim? Benim de medeni yaşamaya hakkım yok mu? Söyle... Cevap ver... Bak susuyorsun... Ne düşündüğünü anlamak kabil değil ki işte, beni bu sinirlendiriyor... Geçen gün de bunun için bayıldım... (s. 81)

Neriman, Harbiye (Beyoğlu) semtindeki arkadaşlarıyla buluşmak için, sık sık Beyoğlu'na gider. Bu durum önce babası Faiz Bey'i, daha sonra da Şinasi'yi endişelendirmektedir. Ancak, her ikisinin de elinden pek fazla bir şey gelmez. Her ne kadar Faiz Bey, Neriman'ın Şinasi'yle evlendikten sonra düzeleceğini ümit ediyorsa da Neriman sık sık babasından bu evlenme konusunda süre istemektedir. Neriman, Beyoğlu'ndaki arkadaşlarından Macit vasıtasıyla bir baloya gitmek üzere teklif alır. Artık Neriman'ın kafasındaki tek problem bu baloya gitmek olmuştur. Bu yüzden, babasının gönlünü yapmak gerektiğini bildiği için -ona şirin görünmek amacıyla- elinden gelen bütün gayreti göstermeye başlar. Babası, Şinasi'nin de gitmesi koşuluyla Neriman'ın bu baloya gitmesine müsaade eder. Neriman da Şinasi'yi gitme konusunda ikna edince sorun olarak

kıyafet meselesi ortaya çıkar. Neriman, kıyafet için Beyoğlu'na (Harbiye) dayısının evine gider. Burada karşılaştığı bir olay onun hayatını yeniden şekillendirmekle kalmaz, yaptığı yanlışın da dönmesine neden olur. Bir Rus kızına dair dinlediği bu olay şöyledir:

Bir Rus kızı, fakir bir Rus genciyle sevgilidir. İkisi Beyoğlu'nda küçük bir odada beraber yaşamaktadırlar. Rus genci, lokantalarda gitar çalarak üç-beş kuruş kazanmaktadır. Kız bu hayat tarzına senelerce katlanır. Nihayet bir gün, bu kızın karşısına zengin bir Rum çıkar. Kız bu Rum'a kapılarak sevgilisinden ayrılır. Artık refah ve bolluk içinde yaşamaktadır. Kızın her arzusu yerine gelmektedir. Fakat bütün bunlara rağmen bir şeylerin eksikliğini hissetmektedir. Bu sahteliklere çok fazla dayanamayarak, tekrar eski sevgilisine döner. Ancak, Rus genci onu görmezlikten gelir. Bu duruma çok içerleyen kız intihar eder.

Neriman, bu hikâyeyi dinledikten sonra baloyu unuttur. Gerçek yerinin ve gerçek kimliğinin bulunduğu yer olan Fatih'e gitmek üzere oradan ayrılır ve roman tekrar Neriman'ın aslına dönmesiyle sonuçlanır:

Bu hikâyeyi âdeta kendi mukadderatına ait bir şey gibi dinlemişti. Ne benzeyiş... Rus kızının şahsında kendisini, Rus aktrisinin şahsında Şinasi'yi ve Rum gencinin şahsında Macit'i görüyordu. Milliyet ve isim farklarından başka hiçbir şey yoktu. Süratle anlatılan bu hikâyeyi ebediyen kendi kendine tekrarlamak ve söylenemeyen teferruatı hayal ile tamamlayarak bütün bu hayatı zihninde yeniden yaşatmak istiyordu. (s. 94)

Peyami Safa'nın bu romanda Neriman'a yüklediği rol Doğu ile Batı arasında kalmış, Avrupalı hayat tarzına özenen, dönemin geleneksel yaygın kadın tipidir. Peyami Safa'nın, roman boyunca Neriman'a biçtiği rol, kimi zaman kendi geleneksel değerini kaybetmiş, kimi zaman kendi öz değerini korumaya çalışmış -özellikle her tramvaya bindiğinde- kimi zaman da bu iki değer arasında sıkışmış kadın tipidir.

Fatih Harbiye romanının simgesel değerleri üzerine çalışmış olan araştırmacı Veysel Şahin, Neriman karakterini şu şekilde değerlendirmektedir:

Fatih Harbiye'de başkişi Neriman'ın yaşamış olduğu değişim, dönüşüm ve çatışmalar, romanın temel dokusunu oluşturur. Neriman'ın roman boyunca çatışmalar, onu ilk olarak kendi

kökeninden ve yuvasından uzaklaştırır. Kendi kökeni ve değerler dünyasından uzaklaşan Neriman, artık babasıyla, eviyle, gelenekleri ve kökeniyle büyük bir çatışma içindedir. Bu çatışma sırasında Neriman, hem kendini hem de kökensele ve geleneksel değerlerini tahrip eden bir kimlik savaşı içindedir. Ancak insan ne kadar ötekilere / ötekileşen değerlere sürü halinde koşsa da içinde hep kanın sesini/geleneksel değerlerin sesini duyar. Bu yüzden tahrip edilen değerler, içteki kendiliğin olması gerek diyen sesiyle Neriman'ı tekrardan kendine davet eder. Bunun sonucunda Neriman, gerçeği ve huzuru kendi kökü, evi, yuvası ve geleneklerinde bularak kendi içtenlik değerlerine döner. Roman bu yönüyle şu üç izlekten meydana gelir: 1. Evden / Gelenekten Kopuş, 2. Ev / Köken ve Gelenekle Savaş, 3. Yuvaya / Geleneğe Dönüş¹⁸.

Romanın asıl tipi olan Neriman'ın Doğu-Batı çatışmasında Fatih ve Harbiye arasında sıkışan dönüşümleri vardır. Bu dönüşümlerin odak noktasında olan Neriman şema üzerinde de gösterilmiştir¹⁹.

Araştırmacı Çimen Günay Erkol, “Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm” adlı çalışmasında, Neriman karakterini, “Sessiz Kadınlar” yan başlıklı bölümünde şu şekilde değerlendirmektedir:

Peyami Safa'nın Fatih Harbiye'sinde (1931) kadın, seçim yapan kişi konumundadır. Kadınlar, erkekler tarafından yapılan seçimlerin nesnesi olmaktan uzaklaşmış ve kendi hayatlarına ilişkin kararlar almak noktasına gelmiştir. Fatih Harbiye'de, bu durum onları “alafranga züppelik” tehlikesi ile karşı karşıya bırakır. Romanda Doğulu ve Batılı değerlerle donatılmış iki erkek arasında bir seçim yapması gereken Neriman, Fatih'te sürdürdüğü hayatı beğenmemekte, Beyoğlu'nun ihtişamından etkilenmektedir. Seçim, gerçek anlamıyla Batı ve Doğu arasında yapılacak bir seçim olmaktan çıkmış, konumu gereği Doğulu olan

¹⁸ Veysel Şahin, “Fatih Harbiye Romanında Simgesel Değerler”, *Bilig Dergisi*, S. 55., 2010, s. 147-164.

¹⁹ Berna Uslu, *Peyami Safa'nın Romanlarında Mutsuzluğun Kaynakları*, (Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Balıkesir 2009, s. 33.

İstanbul'un Batılı ve Doğulu iki yüzü arasında bir seçime gelip dayanmıştır. Peyami Safa, Doğu ve Batı arasında bir seçim yapma görevini kadınlara vermiştir; ancak, yazarın onların bu görevi kendi başlarına hakkıyla yerine getirebileceklerini düşündüğü söylenemez. Daha doğrusu yazar, eğer yönlendirilmezlerse, Batıyı yani daha “renkli” ve “gösterişli” olanı seçeceklerini düşündüğü için, kadınları ahlâki çöküntüye daha yatkın kişiler olarak çizmektedir. Fatih Harbiye’de, kadınların yeniliğe yönelişleri, duygusal bir heves, düşünsel dayanakları olmayan bir tutku olarak ele alınmaktadır²⁰.

Berna Moran’ın tespitlerine göre de Peyami Safa’nın romanlarındaki genç kızların birtakım ortak özellikleri vardır. Batılı, varlıklı bir aileden gelen yabancı dil bilen, piyano çalan kızlardır bunlar. Yalnız, Fatih Harbiye’nin Neriman’ı bunlardan ayrılır. Düşük gelirlili ve gelenekçi bir ailede yetişmiştir; piyano değil ut çalmaktadır. Bununla beraber o da diğerleri gibi, akrabaları vasıtasıyla batılı yaşamı tanımış ve etkilenmiştir. Bu kızlar çevrelerindeki tüm çürümeye rağmen ahlâklılırlar; ancak, modern erkekle Doğulu erkek arasında gidip gelmektedirler²¹.

Romanın sonlarına doğru romanın yan kahramanlarından olan Muammer, dönemin sosyal yapısındaki kadın tipini şöyle anlatmaktadır:

Bu memlekette genç kızların çoğu Neriman Hanım gibidirler. Ben Ferit’e hak veriyorum. Bizde kadını gözlerini aldatmak kafidir. Yani boyamak, ut denilen bu zavallı sazın şekli nefret veriyor, herşeyin şişmanı gibi sazın şişmanı da hoşta gitmiyor, keman gibi narin sazlar itibarda. Fakat ben ut çalıyorum erkek olduğum için bunu hissetmiyorum. (s. 116)

Görüldüğü gibi Peyami Safa’nın Fatih Harbiye romanında karakterize ettiği Neriman, 1920-1960’lı yıllarda yaşamış, Cumhuriyet döneminin sosyal yapısı içinde şekillenmiş geleneksel kadın tiplemesidir. Neriman edebiyat sosyolojisi açısından ele alındığında, romanın yazıldığı dönemdeki sosyal olaylar, dönemin kadın problemleri ve geleneksel kadın tipi hakkında önemli ipuçlarına ve bilgilere ulaşılabilir.

²⁰ Çimen Günay Erkol, “Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanından Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21, 2011, s. 148-175.

²¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul 1987, s. 210-214.

Şinasi

Bu romanda Neriman'dan sonra gelen en önemli karakter Şinasi'dir. Şinasi roman boyunca doğuyu, evi, geleneği, alaturka müziği temsil eden bir karakter olarak karşımıza çıkar. Faiz Bey'le birlikte romanın ana kurgusunu oluşturan Şark-Garp çatışmasında Garbı temsil eder. Bu açıdan Şinasi ve Faiz Bey geleneğin, kökenin ve evin kişiler seviyesinde karakterize edilmiş, dönüşmüş erkek tipleridir. Şinasi kültürün, mazinin ve geleneğin kodlarını kendi içinde barındırmaktadır. Okuyucu bu karakter aracılığıyla dönemin geleneği, kültürü, tarihi ve evin taşıdığı değerler hakkında bilgi sahibi olur:

Şinasi; sessiz, haluk, fevkalade terbiyeli, fıtraten asil bir çocuk, büyük rikkatli bir kalbi var. Hissiyatı aliye sahibi, hem de bir kemençe çalıyor yakında en büyük esatizei musikiye arasında ismi geçecek, dinlerken gözlerim yaşıyor. Ben bu çocuğa meftunum doğrusu. Faiz Bey'le Şinasi arasında mizaç benzeyişleri çoktu. İkisi de, şiddetli feveranları halinde bile sessizliklerini muhafaza edebilen ve yalnız kendi kendilerine mahrem olmasını bilen insanlar. Başkalarının tecessüsünü hissettikçe kapanan ruhları içinde mahsur ve bunun azabını ve şerefini duydukları için vakur ve muztarip bir görünüşleri var. İkisi de şarka ait birçok şeyleri, Şinasi alaturka musikiyi, Faiz Bey alaturka müziğini çok seviyordu. (s. 54)

Şinasi romanda Neriman'ın tekrar özüne dönmesinde en büyük rolü üstlenen kişidir; çünkü, Neriman'ın tekrar özüne dönmesinde Şinasi'nin romandaki şarklı, öz değerlerini koruyan, geleneğine ve kültürüne sahip çıkan duruşunun payı büyüktür. Romanda Doğu-Batı çatışması karakterler üzerinden anlatılırken hem Fatih ve Harbiye hem de Şinasi ve Macit karşılaştırılmaktadır:

O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz... Adam başına aşçı ve kahve... dün tünelden Galatasaray'a kadar dükkanlara baktım esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. En adi eşyayı öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor... O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi tertemiz, incecik, tırnakların

üstünde bile çalışmış. Şinasi'nin elleri gözümün önüne geldi. Tırnağının biri kırık, öbürü batık... Ne imiş? Kemeçe çalarmış. Böyle elini parçalayan sazı parçalamalı. Hiç telin kenarına tırnak sürtülen saz görülmüş müdür?... (s. 26)

Şinasi, romanın başından sonuna kadar üstlendiği rolde asla gel gitler yaşamamış, romanın başında nasılsa roman bitinceye kadar aynı kalarak, kendi öz kimliğini korumuştur. Zıtlıklar üzerine kurulmuş romanda Şinasi, yaşadığı şarklı hayatın da simgesidir:

Daima pasif dövüşüp yenmesini isteyen bir mizacı vardı. Hücumu ekseriya karşı tarafa bırakarak sarsılmaz ve sesiz bir müdafaa ile muzaffer olmayı sevenlerdendi. Bir şarklı hakiki şarklı. Vakıa, dünyada vasıfları değişmeyen umumi bir şarklı enmuzeci mevcut olmamakla beraber, Şinasi, bir garplı ile kendi arasındaki nisbi farkları ekseriya muhafaza edenlerdendi; bunun için şark ekseriyetle “lazım” ve garp “Müteadi”dir. Fakat bu, faaliyet tarzlarının farkından başka bir şey değildir. Bu faaliyetin köklerine bakılırsa, aynı beşeri kaynaklardan geldiği görülür; ancak birinin cehdi içerden dışarıya, ötekinkinki dışardan içeriyledir.” (s. 88)

Şinasi, Cumhuriyet döneminde yazılan hemen hemen tüm eserlerdeki geleneksel tipler gibidir. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki Hayri İrdalı, Felatun Bey ve Rakım Efendi'deki Rakım Efendi gibi... Bu tipler dönemin sosyal yapısındaki Doğulu, kendi öz kültürü ile yaşayan kişileri karakterize ederler.

Faiz Bey

Karakterlere edebiyat sosyolojisi açısından bakıldığında yukarıda Şinasi için söylenenler Faiz Bey için de söylenebilir. Neriman'ın babası olan Faiz Bey de doğuyu temsil etmektedir. Neriman'ın geçmişi, annesini, ailesini, evi ve kökeni simgeler. Baba Faiz Bey, devlet dairesinde memur olarak çalışır. Karısını erken yaşta kaybetmesine rağmen daha sonra hiç evlenmemiş ve kendini kızı Neriman'a adamıştır. Neriman'ın gözünde tam bir Şarklıdır. Şinasi masanın üstündeki siyah kaplı kitabı göstererek “-Ne okuyorsunuz efendim?” diye sorduğunda şöyle cevap verir:

Hiç oğlum, ne okurum ben, gene Mesnevi'yi karıştırıyordum. Can sıkıntısı. Ve biraz şark edebiyatından, biraz musikiden bahsettiler. Faiz Bey ney çalardı... (s. 15) Faiz Bey'le Şinasi arasında mizaç benzeyişleri pek çoktu ikisi de şiddetli his feveranları halinde bile sessizliklerini muhafaza edebilen ve yalnız kendi kendilerine mahrem olmasını bilen insanlar. Başkalarının tecessüsünü hissettikçe kapanan yoları içinde mahsur ve bunun azabını şerefini duydukları için vakur ve muzdarip bir görünüşleri var. İkisi de şarka ait birçok edebiyatı çok seviyorlardı (s. 54).

Faiz Bey'in Şarklı kimliği, onun simgesel değerler arasındaki anlamını belirgin kılar. Elinden siyah kaplı Mesnevi'yi hiçbir zaman düşürmeyen baba Faiz Bey, Köprünün öbür tarafındaki değerleri, Fatih'i, kökeni ve geleneği sembolize eder.

Faiz Bey'in romanda anahtar rolü olan Doğulu baba kimliği açıkça görülmektedir. Kızındaki ani değişimlerin farkında olduğu halde kızına duyduğu sevgiden dolayı onu kırmamakta, bütün isteklerini yerine getirmek için her türlü fedakârlığı yapmaktadır:

Faiz Bey de Neriman da hala tatmin olunmamış bir iştiaak seziyor ve anlamıyor, kendi kendine düşünüyordu: "Ne istiyor? Baloya gitmekten başka bir arzusu mu var? Bu semtte oturmak arzu etmiyor mu? Şinasi'den başka birine mi temayülü var? Kim olsa gerek bu? Şinasi bilir mi acaba? Ne düşünüyor o? Bana niçin bir şey söylemiyor? İkisi de bana ehemmiyet vermiyorlar mı? Benim aleyhimde mi düşünüyorlar? Ben onlara karşı vazifemi yapmıyor muyum? (s. 84)

Romanın olay örgüsü içinde -Neriman'la Faiz Bey arasında- Şark ve Garp meselesi de tartışılır. Neriman yaşadığı yer olan Fatih'ten memnuniyetsizliğini dile getirirken Faiz Bey geleneksel doğu kültürünü savunmaktadır:

Kimi adam vardır ki sabahtan akşama kadar oturur ve düşünür. Onun bir hazine-i efkârı vardır, yani fikir cihetinden zengindir; kimi adam da vardır ki sabahtan akşama kadar ayak üstü çalışır, mesela bir rençber; fakat yaptığı iş dört tuğlayı üst üste koymaktan ibarettir. Evvelki insan tenbel görünür velakin çalışkandır, diğer insan çalışkan görünür velakin yaptığı iş

sudandır. Zira birisi maneviyat ile, zihin gayretiyle yapılan iştir; öbürü vücut ile, bedenle yapılan iştir. Maneviyat daima daha alidir. Vücut sefildir. Yapılan işlerin farkı da bundandır... Zevahire niçin aldaniyorsun? Sadece gece gündüz dazıra dazır koşmak mı çalışmaktır?” (s. 48)

Safa, dönemin ekonomik yapısına pek değinmese de memuriyetten emekli olan Faiz Bey'in ekonomik durumunun yetersiz olduğunu, kızının isteklerini karşılamaktan ekonomik anlamda zor durumda kaldığını ve kızının yapılacak baloya katılması için tedarik etmesi gereken parayı denkleştiremediğini satır aralarında dile getirmektedir:

Bugün sarraf sarraf dolaşmış. Canı o kadar sıkılıyordu ki, o kadar yorulmuştu ki içeri girer girmez kapının yanına oturuverdi, benden bir bardak su istedi, verdim, bardağı ağzına götürürken elleri tir tir titriyordu ve şu ekmek beni çarpsın, su döküldü. Yarın yine dolaşacak. Fakat para bulamazsa, size vadetmiş. Yüreğine incek beyefendinin, zaten kalbi de var. Hasta adam... (s. 112)

Romanda “Faiz Bey”, Safa'nın savunduğu dönemin sosyal yapısı içinde gelenekçi, geçmişine bağlı erkek tipini temsil etmektedir.

Macit

Macit, tam bir Beyoğlu adamıdır. Neriman'ın yaşamak istediği hayatı yaşayan kişi ve onun kendi alt kültüründen uzaklaşmasına neden olan karakterdir. Macit'in onu bir baloya götürmeyi teklif etmesi üzerine, bu baloya gitmek için babasını kandırmak Neriman'ın hayatının bütün amacı haline gelir. Macit, romanda Şinasi'nin zıt karakteridir, Şinasi romanda Şarklı yaşam tarzı, Macit karakteri Garplı yaşam tarzıyla özdeşleşmiştir. Kurguda Şark ve Garp karşılaştırmasının bir yansıması olarak Macit ve Şinasi de karşılaştırılmaktadır:

O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz... Adam başına açıcı ve kahve... dün tünelden Galatasaray'a kadar dükkanlara baktım esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. En adi eşyayı öyle

biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor... O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi tertemiz, incecik, tırnakların üstünde bile çalışmış. Şinasinin elleri gözümün önüne geldi. Tırnağının biri kırık, öbürü batık... Ne imiş? Kemeçe çalarmış. Böyle elini parçalayan sazı parçalamalı. Hiç telin kenarına tırnak sürtülen saz görülmüş müdür?... (s. 26)

Macit, Beyoğlu (Harbiye) yaşam tarzına mensup bir Batı tipidir. Aslında Macit romanda tek bir batı tipi olarak gözüke de Safa, Macit karakteri üzerinden Harbiye'nin sosyal ve ekonomik yapısını, aynı zamanda dönemin genel Batılı tiplerini anlatmaktadır. Macit'in karakterize ettiği Batılı tip edebiyat sosyolojisi açısından incelenmeye uygun bir tiptir; çünkü, Macit üzerinden dönemin Batılı tiplerinin sosyal yapısı anlaşılabilenekte, bu açıdan Macit de romandaki diğer temel tipler gibi ayna görevi üstlenip döneme ışık tutmaktadır.

Gülter

Neriman'ın evindeki emektar yardımcısıdır. Vefalı, düşünceli, Neriman'ın geleneğinden kopuşuna ve Faiz Bey'in kızına balo için tedarik etmesi gereken para için gösterdiği çabaya üzülen bir karakterdir. Romanda Gülter şu şekilde anlatılmaktadır:

Yedi sene evvel, Faiz Bey karısı öldükten sonra Kuruçeşme'deki yalıda oturmak istemedi. Maarif evrak müdürlüğünden tekaüt edilmişti. Üsküdar'daki büyük evi de yanınca, azalan varidatına göre daha sade bir yaşayış temini düşündü. Gülter'i muhafaza ederek öteki hizmetçilerin kimini savdı, kimini evlendirdi. Fatih'teki bu eve taşındılar. (s. 53)

Gülter karakteri dönemin sosyal yapısının emektar -hizmetçi- tipini temsil eder.

Ferit

Şinasi'nin yakın arkadaşıdır. Ferit de Neriman'daki değişikliğin farkındadır, fakat Şinasi kendisiyle konuştuğunda Şinasi'nin üzülmemesi için bu durumu ona söylememektedir. Şinasi ve Neriman arada bir Ferit'in

evine gidip eğlenirler; hatta, baba Faiz Bey bile bazen Ferit'in evine gidip oradaki sohbetlere katılır ve saz çalar:

Eskiden Ferit'lerde sık sık toplanırlardı, arada bir babası da bulunurdu, bazı darülfünun hocaları da gelirdi ciddi münakaşalar olur yahut saz çalınırdı... (s. 110)

Muammer

Şinasi ve Ferit'in arkadaşıdır. Kendisi de ut çalar. Ferit'in evinde Neriman'ı üstü kapalı eleştirmeye çalışır. Bu da onun doğulu tiplerden biri olduğunu gösterir:

Bu memlekette genç kızların çoğu Neriman Hanım gibidirler. Ben Ferit'e hak veriyorum. Bizde kadını gözlerini aldatmak kafidir. Yani boyamak, ut denilen bu zavallı sazın şekli nefret veriyor, herşeyin şişmanı gibi sazın şişmanı da hoşla gitmiyor, keman gibi narin sazlar itibarda. Fakat ben ut çalıyorum erkek olduğum için bunu hissetmiyorum. (s. 116)

Şeref Bey

Romanın kurgusunda pek rolü yoktur. Ferit'lerin evindeki sohbe katılan darülfünun müderrisidir. Romanda aydın bir tipi karakterize etmiştir.

Neriman'ın dayısının kızları

Şişli'de oturan Neriman'ın dayısının kızları Avrupaî hayat tarzına mensup batılı tiplerdir. Son bir yıldır hemen hemen hiçbir baloyu kaçırmamışlardır. Bu yüzden, Neriman giyeceği elbise konusunda onların fikrini almak ister. Neriman'a anlattıkları hikâye ile onun özüne dönmesine farkında olmadan katkıları olmuştur.

Rus kız

Neriman'ın dayısının kızlarının anlattığı hikâyedeki intihar eden kızdır. Saadeti parada pulda sanıp Rum genciyle sevgili olmuş; yanıldığını anlayınca tekrar Rus sevgilisine dönmek istemiş; fakat, Rus genci onu umursamamış ve bu yüzden intihar etmiştir. Neriman bu kızın şahsında kendini görmektedir.

Rus genci

Neriman'ın dayısının kızlarının anlattığı hikâyedeki lokantalarda gitar çalan ve Rus kızının sevgilisi olan fakir gençtir. Hikâyede Neriman, Rus gencinin şahsında Şinasi'yi görmektedir.

Rum genci

Neriman'ın dayısının kızları tarafından anlatılan hikâyede Rus kızın sevgilisinden ayrılmasına neden olan zengin, Batılı tiptir. Neriman Rum gencin şahsında Macit'i görmektedir.

Rus kızın annesi

Sadece simgesel olarak romanda yer almaktadır.

Nezahat

Şinasi'nin kızkardeşi, aynı zamanda Neriman'ın liseden okul arkadaşısıdır. Neriman ve Şinasi'nin tanışıp sevgili olmalarına vesile olmuştur.

Fahriye

Neriman ve Şinasi'nin okuldan arkadaşısıdır.

b. Doğu-Batı Çatışması

Fatih Harbiye romanı edebiyat sosyolojisi açısından incelendiğinde, romanda belirgin bir şekilde Doğu-Batı çatışması ön plana çıkar; çünkü romanın esas konusu karakterler üzerinden Doğu-Batı, eski-yeni, Şark-Garp çatışması eksenine oturtulur ve bunlar üzerinde gelişir. Peyami Safa roman kurgusu boyunca bu çatışmaları mekân, kişi, müzik aletleri ve çeşitli eşyalar üzerinden okuyucuya yansıtmaktadır.

Mekân

Romanda Doğu-Batı çatışması daha çok mekânlar üzerinden verilmiştir. Bu çatışmayı simgeleyen mekânlar ise Fatih ve Harbiye'dir. Çatışma kimi zaman roman kahramanlarının ağzından dile getirilebilmektedir:

Neriman, uzun süredir kendisini etkileyen sorunun çözümünü kedisi Sarman'da bulur. Batılıları köpeğe, Doğuluları kediye benzetir. Fatih halkının Doğulular gibi uyuduğunu, modern bir görüntüye kavuşan Beyoğlu'nun ve Beyoğlu halkının ise Batılılar gibi canlı, uyurken bile uyanık olduklarını, çok çalışıp çok kazanarak iyi yaşadıklarını düşünür ve bunu söyle dile getirir:

Şarklılar kediye, garplılar köpeğe benziyorlar. Kedi yer, içer, yatar, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri uyanikken bile rüya görüyormuş gibidir; tapacı, tenbel ve hayalperest mahluk, çalışmayı hiç sevmez. Köpek diri, çevik ve atılgandır. İşe yarar; birçok işlere yarar. Uyurken bile uyanıktır. En küçük sesleri bile duyar, sıçrar, bağırır. (s. 42)

Romanın asıl tipi olan Neriman, roman kurgusunda Fatih-Harbiye çatışmasını şu satırlarla da ifade etmektedir:

– Çünkü ben bir Fatih kızı olmak istemiyorum. Anlıyor musun? Böyle yaşamaktan nefret ediyorum, eskilikten nefret ediyorum, yeniyi ve güzeli istiyorum, anlıyor musun? Eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi üstümden atar gibi bu hayattan ayrılmak, çıkmak istiyorum. İhtiyar adam, bozuk sokak, salaşpur ve gıy gıy, hey hey, ezan, helvacı... bıktım artık ben başka şeyler istiyorum, başka, bambaşka, anlamıyor musun?" (s. 64) Beni asıl sinirlendiren şey, bu semtte, bu evde her şeyden mahrum

yaşamaktır. Şinasi de beni bundan kurtaramayacak, o da benim arzularımı anlamıyor... Ben, dedi, ben....Nasıl söyleyeyim? Daha medeni yaşamak istiyorum... Siz bana hak vermezsiniz, ben..." Faiz Bey, kızının sözünü keserek, "hak veriyorum" diyerek, Neriman'ın bollukta büyüdüğünden istediklerinin olmadığı için sıkıldığını sanmaktadır." (s. 76) Eskiden yalnız hissederdim, fakat ne istediğimi bilmezdim .. Bak ortalıkta da neler oluyor, her şey değişmiyor mu? Ben de bu memleketin kızı değil miyim? Benim de medeni yaşamaya hakkım yok mu? Söyle... Cevap ver... Bak susuyorsun... Ne düşündüğünü anlamak kabil değil ki işte, beni bu sinirlendiriyor.... Geçen gün de bunun için bayıldım... (s. 81)

Ayten Genç, "Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye Romanında Doğu-Batı Çatışması" adlı çalışmasında bu çatışmayı şöyle değerlendirir:

Safa'nın eserindeki Doğu ile Batı arasındaki mücadele, bir insanın kendi nefsiyle mücadelesine benzer. Bunların sentezi, insanın var olmak için muhtaç olduğu vahdetin ifadesidir. İnsan, bütünlüğünü ve tamlığını ancak bu sentezde bulabilir. Ayrıca romanın Gazali'nin manevi değerlerin üstünlüğünü dile getiren sözleriyle bitmesi bu tezi doğrulamaktadır²².

Romanda asıl mekân Fatih ve Harbiye'dir ve Doğu-Batı çatışması özellikle bu mekânların sosyal hayattaki tesirleri üzerinden anlatılmaktadır. Romanda olayların ve çatışmaların cereyan ettiği diğer mekânlar Darülfünun, Darülelhan, Maksim, löbon, tramvay ve Ferit'in evidir.

Doğu kültüründe konak ve konak hayatının çöküşü birçok etmene bağlıdır.

Fatih Harbiye, her ne kadar, asrileşme cereyanlarının bir genç kız üzerindeki etkilerini yansıtıyor gibi görünse de asrileşme hareketi içinde konağın da bundan nasıl etkilendiğini açıkça ortaya koyar.

²² Ayten Genç, "Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye Romanında Doğu-Batı Çatışması, *H. O. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 7, 1992, s. 351-356.

Özellikle bu etkilenmeler -somut bir şekilde- fiziksel atmosferi yansıtan mekân tasvirleri vasıtasıyla verilmiştir²³.”

Aşağıda Neriman ve Şinasi'nin önlerinden geçtiği tarihi konak tasviri de bu etkilenmelerin çemberinde kalan örneklerden biridir:

İkisini o gün buluşturan meseleyi bir an için unutarak yürüyorlardı. Karanlık, harap ve dar bir sokağa saptılar. Sağ kolda bir tek, büyük, tahinî boyalı tahta konak vardı, ileri doğru çıkan şahnişi, karşısında bir yıkık duvar üstünden sokağa doğru eğilen büyük bir ağacın dallarına o kadar yaklaşıyordu ki havayı kapatıyor ve sokağı bir tünel gibi karartıyordu. Bu, eski bir konaktı, her tarafı çağrılmış, pencereleri müstakillerinin intizamını kaybetmiş, saçaklarından bazı tahtalar ve çinkolar sarkmış, kaplamalarında bazı yarıklar peyda olmuş, çöküvermeye hazır ve üç yaşında bir çocuk tarafından itilse yıkılacak gibi görünen son derece viran bir konak. Neriman ve Şinasi, hiçbir gün, bu konağın kapısının açıldığını görmediler. Senelerden beri önünden geçtikleri bu binanın içinde ne bir ayak sesi, ne bir gürültü, ne bir pencere açılıp kapanması, ne bir öksürük... Hiçbir şey duymadılar. En alt kattaki mutfak ve kömürlük pencerelerine tel kaplanmıştı ve üstündeki örümcek ağlarının hiçbiri temizlenmemişti. Neriman ve Şinasi bu pencerelerden bakarlar ve koyu bir karanlıktan başka hiçbir şey görmeye muvaffak olamazlardı (s., 64).

Fatih Harbiye romanında mekân olgusu Doğu-Batı çatışmasını ifade ederken, mekânın dönemi yansıtmaları açısından önemini, araştırmacı M. Bakır Engül şöyle dile getirmektedir:

Mekan, romanda öncelikle sahne görevi görür. Bunun dışında romancı mekân unsurunu; a) olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, b) roman kahramanlarını çizmek, c) toplumu yansıtmak, d) atmosfer yaratmak cihetinde kullanabilir ve o,

²³ Ferda Zambak, *Türk Romanında Mekan*, (Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2007, s. 95.

olayları şekillendirirken bunlardan birini devreye soktuğu gibi birkaçını da dikkate alabilir²⁴.

Şerif Mardin, Fatih Harbiye romanında eserin kurgusu içinde Harbiye'yi anlatırken; Harbiye'nin, Mülkiye ile birlikte birer total kurum olduklarını belirtmektedir. Mardin'e göre bu özgünlük içerisinde, XIX. yüzyılın sonlarında Harbiye'de yetişen gençler, Tanzimat'tan beri izlenen çizginin üzerinde yeni değerlerle donanıyorlardı²⁵.

Kişiler

Berna Moran'ın Peyami Safa incelemelerine göre, Safa'nın 1922-1939 yılları arasında verdiği eserler, Doğu-Batı çatışması bağlamında kaleme alınmıştır. Bu çatışmanın yansıyış biçimi romanların bir ikisi dışında değişmez: Üç erkek, bir kızdan oluşan ana karakterlerin ilişki örgüsüne bir aşk hikâyesi eşlik eder. Erkeklerden biri Doğuyu, diğeri ise Batıyı temsil eder. Bunların arasında kararsız kalan bir genç kız ve Doğulu erkeğin dostu olan diğerk erkek karakter vardır. Şimşek, Mahşer, Sözde Kızlar, Biz İnsanlar ve Fatih Harbiye böyle bir yapılanmanın örneklerini yansıtır. Yazarın, Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden ortaya koymaya çalıştığı değerler, Batı için genel olarak maddî ve hazzıdır. Buna karşılık, Doğu manevî değerleri temsil etmektedir²⁶.

Romanda Doğu-Batı çatışması kişiler üzerinden de okuyucuya yansıtılmaktadır. Doğu ve Batı çatışması arasında kalan Neriman dışındaki diğerk kahramanlar; Doğuyu -yani Şarkı- temsil edenlerle Batıyı temsil edenler olarak iki gruba ayrılırlar. Doğuyu temsil edenler Şinasi, Faiz Bey, Nezahat ve Ferit; batıyı temsil edenler Macit, Neriman'ın dayısının kızları, Rum genci gibi tiplerdir.

Bu romanda kahramanlar arsındaki Doğu ve Batı çatışması en bariz bir şekilde Şinasi ve Macit arasında görülür. Safa, bunu romanın asıl tipi olan Neriman üzerinden şöyle dile getirmektedir:

²⁴ Mehmet Bakır Engül, "Romanda Mekan Kavramı (Tekin Mehmet; Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları) , Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3, 2010, s. 528-539.

²⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul 1991, s.191.

²⁶ Moran, *age*, s. 210-214.

O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi tertemiz, incecik, tırnakların üstünde bile çalışmış. Şinasi'nin elleri gözümün önüne geldi. Tırnağının biri kırık, öbürü batık... Ne imiş? Kemeçe çalarmış. Böyle elini parçalayan sazı parçalamalı. Hiç telin kenarına tırnak sürtülen saz görülmüş müdür? (s. 26)

Şinasi'nin Doğuyu, Macit'in de Batıyı temsil ettiğini romanın şu satırlarından anlamak mümkündür:

Daima pasif doğuşüp yenmesini isteyen bir mizacı vardı. Hücumu ekseriya karşı tarafa bırakarak sarsılmaz ve sessiz bir müdafaa ile muzaffer olmayı sevenlerdendi. Bir şarklı, bir hakiki şarklı. Vakıa, dünyada vasıfları değişmeyen umumi bir şarklı enmuzeci olmamakla beraber Şinasi bir garblı ile kendi arasındaki nisbi farkları ekseriya muhafaza edenlerdendi..." (s. 88) Mücadeleyi iki şahıs arasında cereyan ediyormuş gibi sadeleştiriyor, sebeplere ve tesirlere ehemmiyet vermiyor, ancak Şinasi'yle Macit'ten hangisinin galip geleceğini merak ediyordu... (s. 54)

Araştırmacı Ayten Genç, Macit ve Şinasi'yi zıt karakterler olarak nitelendiriyor²⁷; çünkü Safa'nın roman kurgusunda karakterize ettiği bu kişilerden Macit, dönemin sosyal yapısının Batılı tipini, Şinasi de geleneksel geçmişine bağlı aydın tipini temsil etmektedir.

Müzik Aletleri ve Elbiseler

Romanın kurgusunda Doğu-Batı çatışmasını okuyuculara yansıtan diğer unsurlar müzik aletleri ve giysi gibi eşyalardır. Bunlar da Doğuyu temsil edenlerle Batıyı temsil edenler olarak iki başlıkta toplanmaktadır. Alaturka musiki, tasavvuf edebiyatı, ezan sesleri, ney, ut, saz, kemeçe, kedi, başörtü ve minderler Doğuyu; alafranga musiki, keman, piyano, araba, köpek, iskemle, Foksfort, kokteyl ve konfeti iskarpin gibi alet ve eşyalar da Batıyı temsil etmektedirler. İlk gruptakiler Doğu kültürüne ikinci gruptakiler Batı kültürüne aittirler²⁸.

Romanda Doğuyu ve Batıyı temsil eden karakterler kullandıkları eşyalarla da bağlı oldukları kültürü yansıtan özellikler gösterirler.

²⁷ Genç, agm, s. 351-356.

²⁸ Genç, agm, s. 351-356.

Neriman'nın ut çalmayı artık istememesini Veysel Şahin gelenekten kopuş olarak değerlendirir²⁹.

Öf bu elimdeki ut da sinirime dokunuyor, kıracağım geliyor. Şunu Şamlı'ya bırakalım. Bu benim elime nereden musallat ettiler? Evdeki hey hey yetişmiyormuş gibi üstelik birde Darüelhan! Şu alaturka kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. Hep ailenin tesiri babam şark terbiyesi almış ney çalar, akrabam öyle. Fakat artık sinirime dokunuyor, bir kere şu musibetin biçimine bak, hele torbası yirmi gündür elime almıyorum, bu gün mecbur aldım. Bırakacağım musibeti... (s. 26)

c. Oryantalist Bakış

Doğu'yu nesne olarak ele alan kurumların tamamı, verilen beyanatlar, takınılan tavırlar, yapılan benzetmeler, bir cins öğreti, yönetim şekli veya hükümet biçimi olarak tezahür eder. Bu anlamda oryantalizm, Batı'nın üstünlüğünü devam ettirme ve Doğu üzerinde otorite ve egemenlik kurma girişimidir. Oryantalist ise Şark'ı öğreten, yazıya döken veya araştıran kimseye denir³⁰.

Başka bir ifadeyle Oryantalizm; Batı'nın Doğu'yu her türlü okuma, belirleme ve tanımlama biçiminin bir ifadesidir.

Böylece Batı, Doğu üzerinde her açıdan tasarruf hakkına ve yetkisine sahip bir vazifeyi kendisine tayin etmektedir. Sahip olma hakkı olarak görülen bu durum, Batı'nın Doğu üzerinde hâkimiyetini pekiştirmektedir³¹. "Oryantalizm, ham maddesi Doğu uygarlığı, Doğu halkı ve toprağı olan bir yorum mektebidir. Bu mektebin objektif bulguları, yetenekli bilginlerin ortaya koydukları sayısız eser, yayınlanan ve tercüme edilen kitap, sıraya konan gramer bilgileri, sözcükler, ölmüş devirlerin yeniden

²⁹ Şahin, agm, s. 147-164.

³⁰ Edward W. Said, *Oryantalizm*, (Çev: Nezih Uzel), IV. Baskı, İstanbul 1998, s. 11, 15.

³¹ Bayram Ali Çetinkaya, "Batı'daki Sürgün' Doğulu/Yabancı Edward Said'in Gözüyle Oryantalizm - Öteki'nin Tanımlanması-", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, ISSN: 1308-9633 Sayı: I Nisan 2009, s 3.

canlandırılan eserleri, akılcı bir görüşle insanların faydasına sunulan pek çok metin, aslında konuşma dillerinin içinden çıkarılmış ölümsüz gerçeklerdir³².

Bu bağlamda Peyami Safa'nın 1932 yılında basılan Fatih Harbiye romanı, Doğu ve Batıyı temsil eden karakterlerin ve mekânların ele alınış biçimi bakımından -Doğuyu anlama, açıklama ve anlatma noktasında- Oryantalizme kaynaklık edebilecek bir eserdir. Tabii ki romanın bakış açısında Doğu kültürü içinde yetişmiş bir Oryentalistin Doğuyu okuma ve yorumlama biçimi söz konusudur. Safa, bu eserde, Neriman üzerinden, sosyal ve bireysel gerçek huzurun, insanın içinde büyüdüğü toplumun değer yargılarıyla inşa edilmiş, yüzyılların birikimiyle oluşmuş geleneksel ahlaki kurallara göre yaşamasıyla sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Romanın bazı pasajlarında bunu görmek mümkündür:

Yedi sene! Siyah saten gömleklî, siyah başörtülü kız. O vakit böyle koşmazdı. Liseden çıkar Süleymaniye'nin köşesinde görünürdü. Kolunda çantası, başı önünde eğilmiş, gözlerinde korku ve dudaklarında tebessüm, Şinasi'nin yaklaştığını görünce korkusu giden ve sevinci artan gözleriyle yere bakar, hafifçe kızarırdı. Sonra yan yana hiç konuşmadan epey yürürler ve buluşmanın ilk zevkini bu sukut içinde daha çok hissederlerdi..." (s. 12).

Oryentalist bir kimlik taşıyan Safa'nın, bu metinde aslında anlatmak istediği, sadece Neriman değildir. Onun burada asıl açıklamak istediği Doğunun bir siması, bir prototipi olan Neriman'dan yola çıkarak, romanı yazdığı dönemin geleneksel Doğulu kadın tipidir. Safa, romanda Doğulu kadınların giyiniş tarzları hakkında da bilgi vermektedir.

Romanda kimi zaman Batılı bir Oryentalistin izlerini taşıyan Neriman, yaşadığı yer olan Doğuyu temsil eden Fatih'ten ve Doğulu yaşam tarzından memnuniyetsizliğini sıkça dile getirir. Fatih'ten daha üstün gördüğü Batıyı, Batı uzantılarını ve Batılı yaşam tarzına olan arzusunu ifade ederken öz kültürüne olan isyanını da gizlemez:

Öf... Bu elimdeki ut da sinirime dokunuyor, kıracağıml geliyor. Şunu Şamlı'ya bırakalım. Bunu benim elime nerden musallat ettiler? Evdeki hey hey yetişmiyormuş gibi bir de Darülelhan! Şu

³² Said, *age*, s. 277-278.

alaturka musikiyi kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. Hep ailenin tesiri. Babam şark terbiyesi almış. Ney çalar, akrabam da öyle... Fakat artık sinirime dokunuyor, bir kere şu musibetin biçimine bak, hele bu torbası?.. Yirmi gündür elime almıyorum, bugün mecbur oldum. Bırakacağım bu musibeti... Darülelhan'dan da çıkacağım yahut alafranga kısmına gireceğim. Zaten bizim kısmı lağvedeceklermiş. Allah razı olsun. Kendimden nefret ediyorum. Oturduğum mahalle, oturduğum ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. Biraz temizce giyindin mi insanın arkasından fena fena bakıyorlar, kim bilir neler söylemiyorlar, insan yolda bile rahat rahat yürüyemiyor. Sonra o dükkânların hali nedir? Adım başına aşçı ve kahve. Erkeklerin işi gücü kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek. Dün Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. (...) sonra halkı da bambaşka. Dönüp bakmazlar. Yürümesini, giyinmesini bilirler. Her şeyi bilirler canım... O Macit'in ellerine baktım, kadın eli gibi, tertemiz, incecik, tırnakların üstünde bile çalışmış. Şinasi'nin elleri gözümün önüne geldi. Tırnağının biri kırık, öbürü batık..." (s.25-26).

Oryantalist bir metin olarak değerlendirilebilecek yukarıdaki pasajda kimi zaman Batılı Oryantalist izlerini taşıyan Neriman'ın Batı'yı Doğu'dan daha üstün tuttuğu açıkça görülmektedir.

Romanda bir Doğu siması, bir Şarkiyatçı olan Şinasi, kültürün, mazinin ve geleneğin kodlarını kendi içinde barındırmaktadır. Bu karakter aracılığıyla, okuyucu dönemin geleneği, kültürü, tarihi ve evin taşıdığı değerler hakkında bilgilendirilir:

Şinasi; sessiz, haluk, fevkalade terbiyeli, fıtraten asil bir çocuk, büyük rikkatli bir kalbi var. Hissiyatı aliye sahibi, hem de bir kemençe çalıyor yakında en büyük esatizei musikiye arasında ismi geçecek, dinlerken gözlerim yaşıyor. Ben bu çocuğa meftunum doğrusu. Faiz Bey'le Şinasi arasında mizaç benzeyişleri çoktu. İkisi de, şiddetli feveranları halinde bile sessizliklerini muhafaza edebilen ve yalnız kendi kendilerine mahrem olmasını bilen

insanlar. Başkalarının tecessüsünü hissettikçe kapanan ruhları içinde mahsur ve bunun azabını ve şerefini duydukları için vakur ve muztarip bir görünüşleri var. İkisi de şarka ait birçok şeyleri, Şinasi alaturka musikiyi, Faiz Bey alaturka müziğini çok seviyordu. (s. 54).

Peyami Safa'nın romanlarında Batı ve onun temsilcisi olan kişiler, paraya, maddeye, hazza dayanan bencil ve hedonist bir ahlak (yavuz ahlaksızlık) anlayışını temsil ederken karşıtları Türk-İslam uygarlığından gelen manevi değerleri ve dine dayalı anlayışı simgelerler.

Fatih Harbiye'de Doğunun temsilcisi olarak gösterilen Şinasi'nin en önemli meziyeti, "büyük bir rikkatli kalbi" olmasıdır. Burada ilginç olan nokta, yazarın, Oryantalistlerin tersine bir yaklaşım sergilemesidir; çünkü, geleneksel olarak Batı'nın Doğu'ya bakışında Doğu'nun maddeye ve bedene indirgendiği gözlenirken, Peyami Safa aynı yaklaşımı Batı'ya uygulamakta; yücelttiği Doğu uygarlığını zihin ve ruhla donatıp Batı'yı ruhtan yoksun, salt maddi hazlar peşinde koşan bedene benzetmektedir³³.

Romanda başka bir Şarkiyatçı olan Faiz Bey de Doğu'lu Oryantalist bir kimlik taşımaktadır. Bu, özellikle Şinasi'nin masanın üstündeki siyah kaplı kitabı göstererek "*-Ne okuyorsunuz efendim?*" diye sorduğunda Faiz Bey'in verdiği cevaptan net bir biçimde anlaşılmaktadır:

Hiç oğlum, ne okurum ben, gene Mesnevi'yi karıştırıyordum. Can sıkıntısı. Ve biraz şark edebiyatından, biraz musikiden bahsettiler. Faiz Bey ney çalardı... (s. 15) Faiz Bey'le Şinasi arasında mizaç benzeyişleri pek çoktu ikisi de şiddetli his feveranları halinde bile sessizliklerini muhafaza edebilen ve yalnız kendi kendilerine mahrem olmasını bilen insanlar. Başkalarının tecessüsünü hissettikçe kapanan yolları içinde mahsur ve bunun azabını şerefini duydukları için vakur ve muzdarip bir görünüşleri var. İkisi de şarka ait birçok edebiyatı çok seviyorlardı. (s. 54)

Faiz Bey'in Şarklı kimliği, onun simgesel değerler arasındaki anlamını belirgin kılar. Elinden siyah kaplı Mesnevi'yi hiçbir zaman

³³ Fatmagül Berktaş, "Yeni Kimlik Arayışı, Eski Cinsel Dualizm: Peyami Safa'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 9 (2006), s. 82.

düşürmeyen baba Faiz Bey, “Köprü’nün öbür” (s. 42) tarafındaki değerleri; Fatih’i, kökeni ve geleneği sembolize eder.

Romanda Oryantalist değerler taşıyan kişilerle birlikte, mekânlara - Fatih, Ferit’in evi, Fatih’teki Kahveler, Neriman’ın evi... - müzik aletlerine ve eşyalara da aynı değerler yüklenmiştir. Bu kavramların geçtiği ve vurgulandığı pasajlar Oryantalist bir yaklaşımla oluşturulmuş metinlerdir.

Sonuç

Peyami Safa’nın olgunluk döneminin eseri olan Fatih Harbiye romanı 1920-1960’lı yılların sosyal yapısını, kültür çatışmalarını Doğu-Batı karşıtlığı bağlamında yansıtan, incelenmeye değer metinlerdendir. Eserde tipler, mekân, kültürü yansıtan aletler ve kıyafetler Doğulular ve Batılılar olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Batılı tipler, Batıyı temsil eden mekânlarda yaşayıp, alafranga müzik aletleri kullanıp, batıya özgü kıyafetler giyinirler; Doğulu tipler, Doğuyu temsil eden mekânlarda yaşamakta, Doğu tarzı kıyafetler giyinmekte ve alaturka müzik aletleri çalmaktadırlar. Bunlar iki zıt kültürel değer olarak karşıt tematik güçler biçiminde karşımıza çıkmaktadırlar.

Modernleşme -yani Batılı bir kimlik kazanma- sürecinde Doğu roman geleneğine karşı, onun yerini almaya çalışan erken dönem Türk romanlarından Fatih Harbiye, çağdaşı diğer roman örnekleri gibi dönemin karmaşık düşünsel yaşamının bir yansımasıdır. Bu bağlamda, yazarın yoğunlaştığı ve altını çizmek istediği nokta, özellikle bu sıkıntılı süreç olduğu için, roman karakterlerinin iç dünyasından ziyade, sürece ilişkin şablonik yaklaşımlar ve birtakım zihinsel açmazlar ön planda görülmektedir. Bununla beraber, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel karmaşa iklimi çerçevesinde bu manzara, son derece anlaşılır durmaktadır.

Aslı Çırakman, “Avrupa Fikrinden Avrupa Merkeziliğe”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 14, Ankara 2001, s. 46’da “Batı Oryantalizm’inin gözüyle Doğu, azgelişmişliğin, barbarlık ve ilkeliliğin merkezi olup, ya izole edilmeli ya da hızla Batılılaştırılmalıdır. O günkü haliyle “Doğu hastalık ve yoksulluktur.” anlayışına Fatih-Harbiye’de tam da bunun tersi olan bir bakış hakimdir. Peyami aynı yaklaşımı Batı’ya uygulamakta, yücelttiği Doğu uygarlığını zihin ve ruhla donatıp Batı’yı ruhtan yoksun, salt maddi hazlar peşinde koşan bedene benzetmektedir. Denilebilir ki, her iki taraf “öteki” fikrini ve

tanımlamasını kendi oluşturmakta, olanın değil olması gerekenin problematiği ile uğraşarak zaman kaybetmektedir. Eğer iki ayrı öze sahip iki farklı dünya tasarlanmışsa ve biri diğerine üstün olarak tanımlanmışsa bu imgelerin net, özçü ve indirgeyici olması kaçınılmazdır. O zaman gerçek ortada yoktur ve imgeler çatışmaktadır” der. Bu şekilde bakıldığında Fatih-Harbiye romanında da aynı durum –yani imgelerin çatışması- söz konusudur.

Peyami Safa, Fatih Harbiye adlı romanında, geleneğin salt aktarım olarak dirilmesi için bütün değerleri o yönde tekrar canlandırır. Ona göre bu diriliş, büyük bir kopuşun dizginlenmesiyle mümkündür. Nan A Lee, *Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, Ötüken Yay., İstanbul 1997, s. 102'de “Fatih- Harbiye romanı, Türkiye'nin toplumsal değişmelerinden doğan bunalımlarını konu almaktadır. Doğu ile Batı arasındaki değerlerden ve bütün bir yaşayış tarzıyla seçim yapmak zorunluluğundan doğan bunalımlar, dengesizlikler kadın kahraman Neriman'ın aracılığı ile yansıtılmaktadır” diyerek, romanın içerik düzlemini çok doğru bir tahlille dile getirmektedir.

KAYNAKÇA

- A Lee, Nan, *Peyami Safa'nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*. Ötüken Yay., İstanbul 1997.
- Aydın, Ertuğrul, “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 4 /I-II Winter 2009, s. 357-370.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Peyami*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- Baykan, Ali, *Sabahattin Ali ve Gerhart Hauptmann'ın Eserlerinde Sosyokültürel Olgu ve İletişim Çatışması*. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.
- Berktaş, Fatmagül, “Yeni Kimlik Arayışı, Eski Cinsel Düalizm: Peyami Safa'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*. S. 9, (2006), s. 77-90.
- Büyükkavas, Şeyma Kuran, *Peyami Safa'nın Romanlarında Şahıslar Kadrosu*. (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2005.

- Cuma, Ahmet, "Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi" (BRAAK Ivo-NEUBAUER, Martin, (1990), Poetik in Stichworten, Ferdinand Hirt Yay., Viyana), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Konya 2009, s. 81-94.
- Çetinkaya, Bayram Ali, "Batı'daki Sürgün' Doğulu/Yabancı Edward Said'in Gözüyle Oryantalizm-Öteki'nin Tanımlanması-", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. Sayı: I Nisan 2009, s. 3-23.
- Çırakman, Aslı, "Avrupa Fikrinden Avrupa Merkezçiliğe", *Doğu Batı Dergisi*. S. 14, Ankara 2001, s. 28-46.
- Düzce, Mesut, *Peyami Safa'nın Romanlarında Sosyal Değişme ve Din*. (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2008.
- Engül, Mehmet Bakır, "Romanda Mekan Kavramı (Tekin Mehmet; Roman Sanatı I (Romanın Unsurları) , Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Volume 3, 2010, s. 528-539.
- Erkol, Çimen Günay, "Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanından Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm", *Türkiyat Mecmuası*. C. 21, 2011, s. 148-175.
- Escarpıt, Robert, *Edebiyat Sosyolojisi*. (Çev. Ali Türkay Yazıcı), Remzi Kitapevi, İstanbul 1993.
- Genç, Ayten, "Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye Romanında Doğu-Batı Çatışması (Peyami Safa: "Doğu-Batı Sentezi", İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1963)", *H. O. Eğitim Fakültesi Dergisi*. S. 7, 1992, s. 351-356.
- Karabulut, Mustafa, "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı Açısından Keşanlı Ali Destanı'nın İncelenmesi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Adıyaman 2012, S. 5, s. 89-99.
- Kızmaz, Zahir, "Fatih – Harbiye Romanında Toplumsal Değişme ve Kimlik Arayışı", *E-Journal of New World Sciences Academy Humanities*. 4C0062, 5, (4), 2010, s. 552-570.
- Köksal, Alver, "Berna Moran ve Edebiyat Sosyolojisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Konya 2011, s. 63-72.
- Köksal, Alver, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yay., Ankara 2004.
- Köksal, Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. (Hugh D. Duncan, Language and Literature in Society), Hece Yay., Ankara 2004.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İletişim Yay., İstanbul 1991.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. İletişim Yayınları, İstanbul 1987.

Safa, Peyami, *Fatih Harbiye*. Ötüken Yayınları, 19. Baskı, İstanbul 1999.

Said, Edward W., *Oryantalizm*. (Çev: Nezih Uzel), IV. Baskı, İstanbul 1998.

Şahin, Veysel, "Fatih Harbiye Romanında Simgesel Değerler", *Bilig Dergisi*. sayı 55, 2010, s. 147-164.

Uslu, Berna, *Peyami Safa'nın Romanlarında Mutsuzluğun Kaynakları*. (Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Balıkesir 2009.

Zambak, Ferda, *Türk Romanında Mekan*. (Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2007.

SELİM İLERİ'NİN “GÜZÜN SAVAŞ” ADLI HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ

Özge Dikmen*

Özet

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan yazar Selim İleri sol eğilimli olduğunu ifade etmiş olmakla birlikte hiçbir zaman bir ideolojiyi körü körüne savunmamış, olaylara tarafsızca yaklaşmıştır. Yazar genellikle ezilen, yenilgiye uğrayan, kaybeden bireyin yanında yer almıştır. Çalışmamızda İleri'nin *Güzün Savaş* adlı hikâyesini materyal, teknik ve tematik unsurları bakımından inceleyip yazarın ideolojik malzemeye yaklaşımını gözler önüne sermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: metin tahlili, tema, ideoloji.

Abstract

Holding an important place in Turkish literature, the writer Selim İleri has expressed his having leftist tendencies; nevertheless, he has never defended any ideology blindly and has approached events objectively. Generally, he has taken the side of the downtrodden, the defeated and the loser. This study examines the material, technical and thematic elements of his story *Güzün Savaş* (Fight in Autumn) and presents his approach to the ideological material.

Keywords: text analysis, ideology, theme.

Giriş

İlk hikâye kitabı Cumartesi Yalnızlığı'nı 1968 yılında yayımlayan Selim İleri kaleme aldığı hikâyelerle adını Türk edebiyatının başarılı hikâye yazarları arasına yazdırmıştır. İlk yapıtlarından itibaren bireyi merkeze yerleştiren Selim İleri bireyin dünyasını ruhsal çözümlemelere ağırlık vererek işlemiştir. Yazdıklarında yaşanmışlık ve geçmiş ağır basmaktadır.

---

* Araş. Gör. Tunceli Üniversitesi. ozgedikmen@tunceli.edu.tr

Selim İleri'nin hikâyelerinde siyasi olaylar, siyasi görüş ayrılıkları ve bu ayrılıkların doğurduğu çatışmalar, gençlerin bu çatışmalar sonucunda yaşadıkları, siyasi görüşleri nedeniyle toplumun dışladığı bireyler de kendisine yer bulmaktadır.

“Güzün Savaş”ta Selim İleri yakın tarihimizin siyasi anlamda karmaşık dönemlerine yerleştirebileceğimiz bir olayı oldukça soğukkanlı bir şekilde işlemeyi bilmiştir. Hikâyede üç gün önce ölmüş olan bir arkadaşlarının anısına kara çelenk koymak isteyen bir grup devrimci gencin, özellikle de bu gençlerden Kuzey ve sevgilisi Serpil'in yaşadıkları merkeze yerleştirilmiştir. Bu noktada hikâyenin ismi ve epigrafı hikâyede Kuzey ve Serpil'in yaşayacak oldukları olumsuzlukların adeta bir ön hazırlayıcısıdır: “Kimin yüreği morsa/ Orda bir cop izi vardır.” (F. Dağlarca). Behçet Necatigil bu hikâye ile ilgili “... toplanıp götürülen, cop yiyip çocuğu düşürülen kızlı erkekli öğrenci gösterileriyle bir miting tutanağı gibidir.” ifadesini kullanmaktadır. (Necatigil, 1992: 98).

1) Materyal Unsurlar

1.1) Olay / Olay Örgüsü

Anlatmaya dayalı edebi türlerde olay örgüsü, hikâyeyi oluşturan olayın sıralanış ve düzenleniş sistemi olup “kişiler, şeyler, durumlar ve olgular arası ilişki ağlarından, organik anlamda sağlam bağlantılardan oluşur... Olay ise olay örgüsünü ya da vak'ayı oluşturan parçalardan biri”dir. (Çetin, 2004: 189)

“Güzün Savaş” adlı olay hikâyesinde Burak adlı gencin üç gün önce ölmüş olan bir arkadaşlarının anısına kara çelenk koymak için eyleme giden arkadaşlarıyla karşılaşması, onlarla eylem alanına gitmesi, polisler tarafından gözaltına alınıp yargı evine götürülmeleri, orada bir gece geçirmeleri, sabah çıkartıldıkları mahkeme sonucunda Kuzey isimli arkadaşlarının tutuklanması, Kuzey'in sevgilisi Serpil'in polislerle yaşadığı arbedede çocuğunu düşürmesi ve götürüldüğü ilkyardımda kan kaybından ölmesi ve Burak'ın bu durum sonucu duyduğu acı ve öfke anlatılmaktadır. Hikâyede gerek devrimci gençlerin gerekse halkın bu olaya kayıtsız kalışı, duyarsızlıkları gözler önüne serilmektedir. Hikâye Burak'ın yaşadığı acıyı dışa vuran “Artık ağlamıyor, gözleri kova kova yağmurdan ıslak, ama hala

hıçkırarak, kendinden geçmiş 'DÜNYA İNSANLARI BİRLEŞİNİZ' diye durmaksızın bağınyordu." cümlesiyle son bulur.

Sennur Sezer "Okumaya Başlamak" başlıklı eleştirisinde bu cümleden hareketle şu ifadeyi kullanmaktadır: "...Selim İleri'nin öykülerinin bildirisi, 'Güzün Savaş' öyküsünün son satırındaki cümleyle anlatılabilir." (Lekesiz, 2001: 93-95).

Hikâyede vak'a tek zincir halinde nakledilmektedir. Olay Burak'ın arkadaşlarıyla rastlaşması ve onlara katılmasıyla başlar, onlarla eyleme gitmesi, eylemde yaşadıkları, onlarla birlikte yargievine götürülmesi, orada geçirdiği gece ile devam eder, mahkemeye çıkarılmaları, Serpil'in çocuğunu düşürüp, ilk yardımda hayatını Burak'ın gözleri önünde kaybetmesiyle sona erer.

1.2) Bakış Açısı ve Anlatıcı

Anlatmaya dayalı edebi türlerde metni oluşturan unsurlar bakış açısına göre şekillenmektedir. "Bakış açısı, anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirlerinin ve bu zincirlerin meydana gelmesinde kullanılan mekân, zaman, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir." (Aktaş, 2003: 78).

"Güzün Savaş" adlı hikâyede olaylar hâkim anlatıcı ya da başka bir ifade ile tanrısal konumlu gözlemci anlatıcının bakış açısıyla okuyucuya sunulmaktadır. Hikâyedeki şahıslar ile ilgili her şeyi bilen anlatıcı, şahısların aklının içinden geçenleri, en gizli duygu ve düşüncelerini, geçmişlerindeki bazı yaşanmışlıkları bilmekte bunları okuyucuya anlatmaktadır. Anlatıcı hikâyenin bütününe, şahısların iç dünyalarına, geçmişlerine ve şimdilerine hâkimdir.

Hikâyede olayların anlatımında bazı durumlar hikâye şahıslarından Burak'ın gözlemleri aracılığıyla okuyucuya aktarılmaktadır. Yaşanan bazı durumların devrimci gençlerden birinin bakış açısından değil de onların arasına yeni karışmış Burak'ın bakış açısından verilmesi okuyucunun devrimci gençlere belli bir mesafeden bakabilmesini sağlamaktadır. Yazar devrimci gençleri Burak aracılığıyla sorgulamaktadır. Bu noktada Burak'ın gözlemci olarak yeteneği ön plana çıkmaktadır. İleri hikâyede gözlemci

Burak'ın bakış açısından da yararlanmayı tercih ederek bir şekilde objektifliği yakalamayı başarmıştır.

Burak adeta “olayların akışını etkilemek için değil de, olanları gözlemek için” hikâyede yer almaktadır. (Tekin, 2004: 52) Gözlediklerini anlatan Burak sayesinde okuyucu olayları daha iyi anlamaktadır. Onun yaşananları anlatırken takındığı sorgulayıcı tavır okuyucunun devrimci gençlere karşı belli bir mesafeden bakabilmelerine imkân sunmaktadır.

1.3) Şahıs Kadrosu

Anlatmaya dayalı edebi türlerde aktarılmakta olan olayın meydana gelebilmesi için insan ya da insan özelliği kazandırılmış diğer varlık ve kavramlar şahıs kadrosunu meydana getirmektedir. Bir olayın meydana gelebilmesi için şahıs kadrosunu oluşturan en az iki unsurun bir arada bulunması ya da onları birbirine bağlayan, birbiriyle ilgilenmelerini sağlayan münasebetlerin varlığı şarttır. Metinlerde geçen şahıslar özelliklerine göre asıl kahraman veya birinci derecedeki kahraman ve hasım veya karşı güç olarak gruplandırılabilir. (Aktaş, 2003: 133-138).

“Güzün Savaş” adlı hikâyede yer alan şahısları devrimci gençler ve devrimci olmayan bireyler olarak gruplandırmak mümkündür.

Hikâyenin asıl kahramanı Burak'tır. Hikâyede birincil konumda olan Burak, genel anlamda metinde özne konumunda -bazen edilgen konumda olsa da- bulunmaktadır ve hikayedeki diğer kişiler ise ona göre nesne konumunda yer almaktadır. Hikâyede Burak fiziki olarak tasvir edilmemektedir. Onun ruhi yapısı yer yer iç çözümlenmelerle ortaya konulmuştur. Burak annesine ve arkadaşlarına düşkün, muhakeme kabiliyeti olan bir kişidir. Değişken bir ruh dünyası vardır. Başlangıçta arkadaşlarıyla karşılaşp eyleme giderken mutludur. Ama polis otobüsüne bindirilip götürülürken yıkıktır, korkusuzluğu ortadan kalkmıştır. Umutsuzdur. Devrimci gençlerin içine yeni katılmıştır ve zaman zaman da onları sorgulamaktan geri durmaz.

“Hem gizli bir mutluluk da duyuyordu; ilk kez böyle yoldan geçerken bakanlara aldırmadan açık alınla yürüyordu. ‘Nereye gidiyorsunuz?’ demişti yakınındakine, ‘Kavga edeceğiz polislerle’ demişti öbürü. O vakit kavgadan da, savaştan da korkmadığını sezmişti; sevinçle atmıştı yüreği.” (İleri, 2003: 65).

Bağışla demişti Serpil, Kuzey'in ellerini tutuyordu sıkı sıkı. Aydınlıktı yüzü, hiçbir şeye aldırmadığı besbelliydi. Yaşamak bile umurunda değildi. İkiyi böyle iyi, böyle aydınlık gidiyorlardı. Kendisi yıkıktı, başlangıçtaki korkusuzluğunu yitirmişti." (İleri, 2003: 67).

Hikâyede Burak'tan başka Kuzey, Serpil, Burak'ın annesi gibi "olayın ya da dekorun tamamlanmasında kendilerine ihtiyaç duyulan ve zaman zaman ortaya çıkan" (Çetin, 2004: 167) yardımcı şahıslar bulunmaktadır. Bu şahıslar hikâyede ya isim olarak ya da kendilerine verilmiş olan kısa görevleriyle yer almaktadırlar.

Devrimci gençler olan Kuzey ve Serpil sevgilidir, fakülte bitince evleneceklerdir. Devrimci kadını temsil eden Serpil hamiledir, Kuzey'le bir çocukları olacaktır. Ancak eylem sırasında karnına aldığı cop darbesi nedeniyle çocuğunu kaybeden Serpil hikâyenin sonunda kan kaybından ölür.

Burak'ın annesi oğlunu yargıevinden almaya gelmiştir ve önemli olan oğlunun kurtulmasıdır. Serpil'in çocuğunun düşmesini umursamaz.

Hikâyede karşı güç olarak polisler vardır. Hikâyede polisler çok olumsuz bir bakış açısıyla çizilmiştir. Burak önceleri onlara olumlu bakarken, yaşadıkları sonucu bu görüşü değiştirmiştir.

Hikâyede, yargıç, eyleme katılan diğer insanlar, yaşlı bir kadın, asılmış yüzlü kimsesiz bir kız vs. gibi dekoratif unsur durumundaki şahıslar da bulunmaktadır.

Anlatıcı polis otobüsünde yeralan, eyleme katıldıkları için tutuklanmış bireyleri şöyle anlatır:

"Kalabalıktılar, küçücük yerde elli kişiyi geçiriyorlardı. Sakallı yüzler, yorgun argın yüzler, kirli yüzler vardır. Umutla ışıldayan maviş gözler, mutlu ağızlar, sevecen bakışalar vardı." (İleri, 2003: 67).

1.4) Zaman

Anlatmaya dayalı edebi türlerde zaman kavramı "kendisine yer verilen olayların geçtiği, olup bittiği, cereyan ettiği nesnel, vak'a ve anlatma zaman dilimlerini karşılayan bir kavramdır." (Çetin, 2004: 128).

Hikâyede olaylar güz mevsiminde iki gündüz bir geceyi kapsayan bir zaman diliminde geçmektedir. Olaylar art zamanlı olarak aktarılmaktadır.

Olaylar Burak'ın arkadaşlarına katılması ile başlar, Burak'ın ölmüş olan Serpil'i ilkyardımda bırakıp sokağa çıkması, ağlayarak bağırması ile biter.

Hikâyede ay, saat, gün cinsinden bir takvim zamanı yoktur.

Olayların sabah başladığı, Burak ve arkadaşlarının yargievinin alt koridoruna atılmasından sonra kurulan şu cümleyle açığa çıkartılabilir:

“Sonunda hava kararmıştı, uyumaya başlamıştı çoğu” (İleri, 2003: 68).

Yargievinin alt koridorunda geçirilen bir gecenin ardından sabah olur ve yargıç karşısına çıkarırlar.

(...) Sonra yıldızlar sönmüşler, o ilk gün ışığı kızılısı maviliği içinde küçük pencereden içeriye dolmuş, kim bilir yargievinden hangi uzak bir bahçe işgüzar bir horoz çığlık çığlığa ötmüştü (İleri, 2003: 69).

Ortalık iyice aydınlanınca; yaşam gürültüsüyle, çılgın kalabalığıyla iyice gözükünce birer ikişer duruşmaya götürmüşlerdi onları (İleri, 2003: 70).

Duruşmadan sonra Kuzey tutuklanır, Serpil polislerden yediği cop darbesiyle çocuğunu düşürür, kan kaybından götürüldüğü ilkyardımda ölür. Bütün bunlar bir gün içerisinde olur.

Hikâyede olaylar sırasıyla gündüz- gece- gündüz olmak üzere iki güne yayılmaktadır.

1.5) Mekân

Mekân anlatmaya dayalı edebi türlerde olay ya da olayların, kişilerin hareketlerine ayrılmış bir sahnedir. (Çetin, 2004: 135).

Hikâyede olayların geçtiği mekânlar somut mekânlardır yani hikâyede yer alan şahısların “gerçek hayatta olduğu gibi içinde buldukları, yaşayıp hareket ettikleri, yaşantılarını ve her çeşit faaliyetlerini sürdürdükleri, bu evrene ait somut, bildiğimiz mekânlardır.” (Çetin, 2004: 136). Somut mekânları kendi içinde açık mekân ve kapalı mekân olarak gruplandırmak mümkündür.

Hikâyede açık mekân İstanbul'dur. Olayların İstanbul'da geçtiği doğrudan ifade edilmez; ama İstanbul semtlerinden Taksim ve Aksaray'ın adı olayların mekânı olarak geçmektedir.

Annesi sokaklara düşmüştü belki de. Başında başörtüsü, sırtında eski püskü yeldirmesini geçirmiş, ağlamaklı Aksaray'a çıkmıştı. Dünyada bir tek o kalmış gibi kimseciklere bir çıkar yol sormadan, titrek adımlarla yürüyordu. O caddelerde ışıklar önceden sözleşmişler gibi bir anda yanmışlar, bir bayram şenliği içinde büyük mağazaların kapılarına halk dolmuş, görkemli otomobillerde güzel ve şık burjuva kadınları şölenlere gidiyorlardı (İleri, 2003: 68).

Hikâye kapalı mekân olarak öne çıkan iki yer vardır: Yargievi ve ilkyardım. Yargievi Burak ve arkadaşlarının bir gece geçirmek zorunda kaldıkları mekândır. Burak burada geçirdiği bir gecede özgürlüğü, gökyüzünü, çimenleri ve ağaçları özlemiştir.

Serpil çocuğunu Yargievi'nde kaybetmiş, sevdiği erkeğin hapis kararı orada çıkmıştır. İlkyardım ise Serpil'in hayatını kaybettiği mekândır.

2) Tematik Unsurlar

Anlatmaya dayalı edebi türlerde eserin merkezinde yer alan temel düşünce ya da duygular bize eserin temasını vermektedir. Bir edebi eserde birden fazla temaya yer verilebilmektedir.

Hikâyelerinde var olan düzeni açık ya da örtük şekilde birtakım eleştirilere tabi tutan Selim İleri "Güzün Savaş" adlı hikâyesinde ideolojik tutum ve bu tutuma karşı gelen bazı güçler arasındaki mücadeleyi konu edinmektedir. Hikâyede bir yandan özgürlük ve eşitlik arzusu içinde olan devrimci gençler ile polis arasında yaşanan mücadele anlatılırken öte yandan devrimci gençler arasındaki dayanışma eksikliği ve devrimci gençlerin dışında kalan ve olaylara seyirci konumundaki kalabalığın tavır da ironik bir şekilde ifade edilmekte, yeterince insancıl olmamak noktasında eleştirilmektedir.

2.1) Özgürlük ve Eşitlik Arzusu

“Güzün Savaş” adlı hikâyenin en belirgin teması özgürlük ve eşitlik arzusudur. Hikâye kahramanlarının mücadele nedeni özgürlüklerin kısıtlanmadığını, herkesin eşit yaşadığı bir dünyaya kavuşma arzusudur. Kahramanların özgürlük istedikleri için kendilerinin suçlanmadığı, emeğin ve alın terinin sömürülmediği, herkesin iyi ve mutlu yaşadığı bir yarın hayalleri vardır. Onlara göre bir gün gelecek ve dünyadaki bütün insanlar bu arzularını gerçekleştirmek için birleşeceklerdir. Bunun için mücadele etmektedirler ve bu uğurda hırpalandıkça ütopyalarına olan bağlılıkları daha da güçlenmektedir.

2.2) Devrimci Gençlerin Eleştirisi

Hikâyenin belirgin temalarından biri ise devrimci gençlerin eleştirisidir. Hikâyede devrimci gençler iletişimsizlikleri, dayanışma ruhuna sahip olmayışları ve insancıl olmaktan uzak bazı tavırları nedeniyle eleştiriye maruz kalmaktadırlar.

Devrimci gençlerin tutuklanıp içine konulduğu araçta çaresiz bir durumda olan Burak, dışarıdaki bir bayanla annesine haber göndermek istemektedir:

‘Aksaray’a gider misiniz?’ diye seslendi, işitmeyince daha hızlı söyledi. ‘Anneme haber verir misiniz? Merak eder de.’ Olur, anlamına başını sallamıştı kız, bağırarak adresi söylemeye koyulmuştu; sonra öbürleri uyanmışlar, ‘ne bağıryorsun be!’ demişlerdi. Bağırmalıydı ama bağırması gerekti. Kadıncık şimdi sokaklarda iki gözü iki çeşme oğlunu arıyordu. (...) ‘Anandan bize ne ulan’ demişlerdi, ‘savaş bu’ demişlerdi. ‘Git ananın dizi dibine.’ (s. 67).

İşte tam da bu noktada bu gençlerin birbirlerine karşı duyarlı olmaktan çok uzak, katı bir tutum içinde olduklarını görmekteyiz. Gençlerin ne kadar duyarsız olduğunu Serpil’in çocuğunu kaybettiği anda takındıkları tavır da gözler önüne sermektedir:

(...) Sonra polisler ansızın kelepçeyi geçirmişlerdi ellerine, ‘Kuzey’ diyememişti bir türlü Serpil ‘Nereye götürüyorsunuz?’ diye

bağırmişti. O olduğu yerde kalakalmış, öbürlerinin bir şeyler demesini bekleyerek... Ama olağan bir şey gibi kıvıldamamıştı kimse. İtmişti polis Sepil'i 'İtme öyle' demişti ötekisi, 'Bırak' demişti Kuzey, tükürmüştü serpil polisin yüzüne. Sonra her şey birbirine karışmıştı, dünya olağanca ağırlığı ile omuzlarına çökmüştü Burak'ın. Bütün güzellikleri unutmuştu. Polisin biri indirmişti copu serpilin karnına. Hemen o dakika yere çömelmişti kız, ölgün ölgündü yüzü. 'Siz serbestsiniz' demişlerdi. Herkes serbestti, Serpil de, kendi de. Yalnız Kuzey'i götürüyorlardı. Yalnız Serpil yatıyordu yerde, alnı boncuk, boncuk terlemişti. Kuzey'i götürmüşlerdi bile. Herkes merdivenlere yönelmişti. 'Serpil Serpil' demişti Burak, 'Canın yanmadı ya' demişti. Eteklğini kaldırmıştı kız, kan içindeydi bacakları, bacak arası, kıpkırmızıydı iç çamaşırları. 'Serpil' demişti, 'N'oldu?' demişti. İnce bir kan hala sızıyordu dolyatağından. Bira avuç et parçası ve sarımsı sular seçmişti. Yaşlar boşanıyordu gözlerinden. 'Çocuğunuz' demişti. Merdivenleri çıkanların arkasından delice koşmuş, 'Nereye gidiyorsunuz?' demişti. Ne çabuk bitmişti kavgaları. Savaş bu genç kadını nasıl onulmaz acılara sürüklemişti, görmüyorlar mıydı? Anlamıyorlar mıydı, duymuyorlar mıydı? Tanımadıkları binlerce kişilerin mutluluğu için savaşıyorlar önlerinde bir kaba, bir kara kuvvetin oynadığı oyuna niçin değer vermiyorlardı?

2.3) Toplumsal Duyarsızlaşma

Toplumu meydana getiren bireyler duygusal yaşamlarında sürekli karşılaştıkları uyarıcıları bir süre sonra algılamamaktadırlar. Zamanla toplum olarak daha önce büyük tepkiler verilen olaylara sessiz kalmak duyarsızlaşmaktır.

"Güzün Savaş"ta yazar Serpil'in çocuğunu kaybetmesine kayıtsız kalan toplumsal kalabalığı ironik bir üslupla Burak'ın düşünceleri aracılığıyla eleştirmektedir.

"Sadece devrimci gençler miydi duyarsız olan, o anda bütün insanlık adeta kör, sağır kesilmişti. Herkes kendi işine bakıyor, kendi iyiliğini önceliyordu. Bu durum karşısında Burak bütün

devrimci gençlere, annesine, bütün insanlığa ve hatta Tanrı'ya olan inancını yitirme noktasına gelmişti:

Üst katta yaşam değişmeden sürüp gidiyordu, kimse koridorun ucunda taşlara yığılmış birisi olabileceğini düşünmüyordu, düşünmek istemiyordu. Kapıdan çıkan genç yüzler, sağlıklı gövdeler yeni savaşların, yeni kavgaların coşkusuyla dolup taşıyorlardı. Vuruşmaya gidiyorlardı. Polislere yetişmişti, 'O kız' demişti, 'Copladığımız kız çocuğunu düşürdü' demişti. 'Çocuk düşürene karı derler, öğren bunu' demişlerdi polisler, gülmüşlerdi. 'O kız, o kız' diye tekrarlamıştı. Birilerinden yardım dilercesine kapıya yürümüştü. Sokak kalabalıktı, ellerinde koca, koca çantalar bir sürü adam ve çatık kaşlı dizi, dizi kadınlar girip çıkıyorlardı Yargıevi'ne. Hepsi kendi derdiyle, kendi tasasıyla doluydu. Parka koşmuştu; park sessizdi, birkaç işsiz, geceyi sıralarda geçirmiş üç beş serseri, tek tük gezginler vardı. Kanepelerden birinde simit yerken bulmuştu annesini. 'Anne' demişti, 'Serpil çocuğunu düşürdü.' Umursamamıştı kadın. 'Çok şükür Tanrım sen kurtuldun ya' diyordu. 'Canı cehenneme böyle Tanrı'nın!' demişti. Yüreği morarmış, yüreği mosmor, yüreği ağulu çiçeklerle bezenmiş, dönmüştü geriye."

2.4) Yalnızlık

Selim İleri'nin hemen bütün hikâyelerinde odağa yerleştirdiği bir tema olan yalnızlık bu hikâyesinde de kendisine yer bulmuştur. Olayları bakış açısından takip etme olanağını bulduğumuz Burak devrimci gençlerin içinde bile yalnızdır; çünkü onların yaptıklarını sorgulamaktan kendini alamaz, bu da onun kalabalıklar içinde yalnız kalmasına neden olur:

Yürüdükçe yanında tanış birileri beliriyor. 'Bizimlesin işte Burak' diyorlardı. Artık o ürkek, o baş cezası silik yaradılışı üzerinden atmış; umutla savaşmaya gidiyordu. Caddeler, yokuşlar, sokaklar, geçip gitmişlerdi... (...) Derin derin soluyordu, içi bir garip yalnızlıkla dolup taşıyordu. ...doğru mu yaptığımız, demişti. Oysa doğruluğuna kendi de inanmamıştı (s.64).

3) Dil, Üslup ve Anlatım Teknikleri

3.1) Dil ve Üslup

Anlatmaya dayalı edebi türlerde bir iletişim ve anlatım aracı olan dil sanatın yazara sağlamakta olduğu olanaklar sayesinde günlük hayattaki kullanımının ötesine, yeni bir biçim ve niteliğe taşınmaktadır. Üslup ise günlük hayattaki kullanımının sınırlarını aşmış olan dilin kişisel kullanımudur, başka bir ifadeyle "üslup, dilin mecazi gücünü renk ve eylem zenginliğini, kısacası dilin anlatım dağarcığını kişisel beceriyle söze veya – özellikle- yazıya dökmek, dile hayatiyet (canlılık) kazandırmak demektir." (Tekin, 2004: 168).

Selim İleri ilk hikâyelerinden itibaren dilden aldığı malzemeyi hayata olan bakış açısıyla yoğurmuş, hayattan edindiği tecrübe, gözlem ve yaşanmışlıklarla şekillendirmiş ve kendi üslubunu vücuda getirmiştir.

Düz yazı şiir söyleyişiyle kaleme aldığı bu hikâyede yazar ayrıntıları ve tasvirleri incelikli bir şekilde seçerek hikâyenin olay örgüsünü oluşturmuştur.

Bunun yanı sıra Öz Türkçe kaygısı taşımakta olan yazar Allah yerine Tanrı, mahkeme yerine yargıevi kelimelerini kullanmayı tercih etmektedir.

3.2) Anlatım Teknikleri

Anlatım teknikleri bir metine çeşitlilik, hareket ve anlamsal derinlik kazandırmaktadır.

Selim İleri de hikâyesinde işlediği konuyu, olay örgüsünü daha etkili bir şekilde anlatmak için birtakım anlatım tekniklerinden yararlanmaktadır.

Hikâyede kullanılan anlatım teknikleri şunlardır: Diyalog Tekniği, İç Çözümleme Tekniği, Montaj Tekniği, Geriye Dönüş Tekniği.

3.2.1) Diyalog Tekniği

Diyalog tekniği anlatmaya dayalı edebi türlerde vazgeçilmez tekniklerden biridir. Metinlerin düşünsel ve edebi dokusunu zenginleştiren bu teknik; "a) olayın gelişiminde rol oynar, b) kahramanların psiko/sosyal

konumlarının açıklanmasına yarar, c) anlatıma doğallık izlenimi verir, d) düşünce ve felsefelerin yansıtılmasını, etkileşimini sağlar, e) farklı kişilerin bir araya gelmesine, dolayısıyla farklı kültür ve konuşmaların, üslupların ortaya çıkmasına vasıta olur, f) metnin muhtemel ağırlığını hafifletir.” (Tekin, 2004: 255-256).

Selim İleri de hikâyede diyalog tekniğine sıkça başvurmuş, olayların gelişimi, kahramanların psikolojilerinin açıklanması, anlatımın daha doğal bir şekilde akması ve birtakım düşüncelerin ifadesini bulması noktalarında bu tekniği kullanmıştır.

(...) Sonra bekleme odasına girmiş, danışmaya başvurmuş, güç bela Serpil'i bulmuştu. Muşambası sararmış bir bakım masasında yatıyordu, 'Tehlike yokmuş, doktor baktı' demişti. 'Sizinkileri görürüm şimdi gidip.' demişti Burak, 'alıp gelirim buraya, akşama çıkarsın belki de.' Saçlarını okşamıştı. 'Hadi gideyim ben.' demişti. 'Kuzey'e onu sevdiğimi söyle.' demişti kız. 'Beni dağlara götürebilsin.' demişti, 'bir dev ağacın gölgesinde kızgın öğle güneşini kucaklasam, bir kır çiçeğinin alçak gönüllü kokusunu başucumda duysam.' Bir garip sararmıştı elleri soğumuştur. 'Serpil.' demişti Burak, 'Bir şey yok.' demişti Serpil, 'savaş sürecektir' demişti. (İleri, 2003: 72)

3.2.2) İç Monolog Tekniği

İç monolog tekniği “okuyucuyu, kahramanın iç dünyasıyla karşı karşıya getiren bir yöntemdir. Yöntemin uygulandığı bölümlerde yazarın -daha doğrusu anlatıcının- varlığı ortadan kalkar; muhtemel yorum ve açıklamalar, okuyucuya bırakılır.” (Tekin, 2004: 264).

“Güzün Savaş”ta anlatıcının Burak'ın iç dünyasını okuyucuya sergilemek için iç monolog tekniğini kullandığını görürüz.

Yaşlar boşalıyordu gözlerinden. 'Çocuğunuz' demişti. Merdivenleri çıkanların arkasından delice koşmuş, 'Nereye gidiyorsunuz?' demişti. Ne çabuk bitmişti kavgaları. Savaş bu genç kadını nasıl olunmaz acılara sürüklemişti, görmüyorlar mıydı? Anlamıyorlar mıydı, duymuyorlar mıydı? Tanımadıkları binlerce kişinin mutluluğu için savaşanlar önlerinde bir kaba, bir

kara kuvvetin oynadığı oyuna niçin değer vermiyorlardı? (İleri, 2003: 71).

3.2.3) Geriye Dönüş Tekniği

Anlatmaya dayalı edebi türler zaman bakımından geçmişi, şimdiyi ve geleceği içinde barındırmaktadır. Metinde geçerli zaman şimdiyken yazar zaman zaman geçmişe ya da şimdiye de uzanabilmektedir. Şimdi gücünü geçmişten almaktadır. Geçmiş bir nevi metnin besleyicisidir. "Geriye dönüş tekniği metnin yapısının kuruluşunda, olayların yüzeysel veya ayrıntılı olarak sunulmasında, kahramanların çizilip tanıtılmasında önemli rol oynamaktadır." (Tekin, 2004: 233- 242).

Anlatıcı Serpil, Kuzey ve arkadaşlarının eylem yapıp kara çelenk koymak istemelerinin nedenini geriye dönüş tekniğini kullanarak ortaya koyar:

Suskun izlemişti polisleri. Çocukları birer ikişer özel otobüslere bindiriyorlardı dışarıda. Üç gün önce ölmüş bir arkadaşın; yaşamın hiçbir nimetini tatmamış, yüreği ak, yüreği insancıl bir arkadaşın anısına yaptırılmış kara çelenk, kapkara çelenk yerdeki karalıklarından ürken insanların ellerinde parçalanmış-yaprak yaprak duruyordu. Başı öne eğik yürüyordu. "Belki bizi de öldürürler" diye düşünüyordu. Onu öldürmüşlerdi işte; apaçık arkasından saldırmışlar, çocukcağz kurtulayım diye ta kaçınıcı kattan atmıştı kendini. Arayanı soranı mı çıkmıştı. (İleri, 2003: 66-67).

Burak'ın çocukluğuna dair hatırladıklarının geriye dönüş tekniğiyle okuyucuya sunulduğunu görmekteyiz:

'Annemi düşünüyorum' demişti. Annesi konuşmaya başlamıştı sanki yanı başında. Eski kış gecelerindeki gibi masal söylemeye başlamıştı, sarı saçları omuzlarına dökülmüştü bukle bukle; sanki gençti, otuzunda var yoktu (...) Annesi kim bilir hangi ermiş dedenin hikâyesini anlatıyordu, kim bilir hangi mutsuz kız kutsal acılara dayanıyordu. Düz burunlu, yay kaşlı bir çocuk gözlerini iri iri açmış dinliyordu. Eskilerdeki yüzünü görür gibiydi. O vakit insanlar yoktu böyle, böyle savaşmamıştı. (İleri, 2003: 69).

Sonuç

Selim İleri, hikâyelerinde, malzeme olarak ideolojiye yer vermişse de, mevcut ideolojik şablonlara boyun eğmemiş slogancı bir söylem gerçekleştirmemiştir.

Güzün Savaş adlı hikâyesini “Dünya insanları birleşiniz...” cümlesiyle bitirmiş olan Selim İleri, hiçbir zaman bir ideolojiye körü körüne bağlanmamış, bunun yanında ezilenlerin, yenilenlerin, kaybedenlerin yanında yer aldığını hissettirmekten geri durmamıştır.

Hikâyesini bitirirken Marks-Engels’in “Komünist Manifesto” adlı eserlerinde yer almakta olan “Bütün dünya işçileri birleşiniz!” cümlesindeki “işçileri” kelimesi yerine “insanları” kelimesini kullanarak mesajını ideolojik olmaktan sıyrıp geniş kitlelere, evrensel- insancıl bir söyleme taşımıştır. Bu noktada yazarın sosyalizm düşüncesi ile hümanizmi “bir potada eritmeye çalıştığını” söylemek yerinde bir tespit olacaktır.

Sonuç olarak içinde yaşadığı toplumdan bazı konularda umudunu kesmiş bir yazarın eşitlik, özgürlük, birlik ve beraberlik arzusuyla bütün insanlığa yaptığı evrensel bir çağrı olarak nitelenebilecek bir hikâye “Güzün Savaş”.

Kaynakça

AKTAŞ, Şerif. *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ, Ankara, 2003.

ÇETİN, Nurullah. *Roman Çözümleme Yöntemi*, Öncü Basımevi, Ankara, 2004.

HARMANCI, Abdullah. “Selim İleri’nin Edebi Kişiliği ve Öykücülüğü.” Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.

İLERİ, Selim. *Cumartesi Yalnızlığı*. Doğan Kitap, İstanbul, 2004.

LEKESİZ, Ömer. *Yeni Türk Edebiyatında Öykü*. C. 4, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.

NECATİGİL, Behçet. *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, 4.bs., Varlık Yay., İstanbul, 1992.

SAYIN, Sedat. "Selim İleri'nin Hikâyeleri ve Hikâyeciliği," Trakya Üniversitesi, Sosyal, Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2006.

TEKİN, Mehmet. *Roman Sanatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

-EK-

GÜZÜN SAVAŞ

"Kimin yüreği morsa
Orda bir cop izi vardır."

Dağlarca

Onların arasına nasıl katıldığını bile bilmiyordu. Yokuşun başında Serpil'e rastlamıştı. Kuzey'in arkasından koşuyordu. "Bize katıl sen de" diye seslenmişti. Sonra birkaç kişi daha "Hadi Burak" demişlerdi. Sanki birisi itmiş, biri kolundan tutup onların yanına getirmişti. Onlara karışmıştı sonunda, savaş diyorlardı adına özgürlük adına ant içiyorlardı sokaklarda durup durup, hepsi güleç, dosttu hepsi şimdi. Hem gizli bir mutluluk da duyuyordu; ilk defa böyle yoldan geçenlere aldırmadan, açık alınla yürüyordu. "Nereye gidiyoruz?" demişti yakınındakine, "Kavga edeceğiz polislerle" demişti öbürü. O vakit kavgadan da savaştan da korkmadığını sezmişti; sevinçle atmıştı yüreği. "Başardık" diye düşünmüştü.

Yürüdükçe yanında tanış birileri beliriyor, "Bizimlesin işte Burak" diyorlardı. Artık o ürkek o baş cezası silik yaradılışı üzerinden atmış; umutla savaşmaya gidiyordu. Caddeler, yokuşlar, sokalar geçip gitmişlerdi; coşkudan nerde olduklarını göremiyordu. Bir ara en öndekiler taşları atmaya; tahta sopalarla yeşil giysili birtakım adamlara saldırmaya

başlamışlardı. Derin, derin soluyordu, içi bir garip yalnızlıkla dolup taşıyordu. “Al Burak” demişler eline üstü çivili bir tahta parçası tutuşturmuşlardı. Kafası üzerine koca, koca taş parçaları geçiyor; genç, genç polisler acımasızca copluyorlardı önlerine geleni. “Çelengi koyacağız” diye bağırıyordu önünde Kuzey, “Kuzey” demişti, “Doğru mu bu yaptığımız?” demişti. Oysa doğruluğuna kendi de inanmamıştı, birtakım düzeni, dirliği yerinde adamlar vardı, onun bunun sırtından geçiniyorlardı; onları tutan bir politika astığı astık, kestiği kestik alabildiğine egemenliğini sürdürüyordu. İnançlıydı üstelik güvenli yarınlar bekliyordu, savaş gerekliydi. Ama bu kavga, ama bu yüreksizce vuruşan yurттаş insanlar. “Başka türlü sü güç” demişlerdi ona, “Savaşmamız gerek” demişlerdi. Savaşsız olmuyordu, kimse yumuşak başlıların sözüne sözcüğüne aldırmiyordu.

Kalabalıktı polisler. Özel otobüslerden inmişlerdi. Ana avrat sövüyorlardı, birbirini anlamadan, birbirlerini dinlemeden dövüşüyorlardı. Köşeye çekilmiş, seyrediyordu. Yola bakan apartmanların pencereleri açılmış, meraklı insanlar güle oynaya aşağıya bakıyorlardı. Birden apartmanlardan herhangi birine girmiş merdiveni uçarcasına çıkmış, bir kapının zilini aralıksız çalmıştı; yaşlı bir kadın çıkmış karşısına, “Telefon var mı?” demişti, “Telefon edin” demişti, “Yalnızca bir kara çelenk koyacaklar oraya”, kadın hızla kapamıştı kapıyı, “Polis polis” diye pencereye koşmuştu. Basamağa çökmüş, ağlıyordu. Kendi de şaşırıyordu ağladığına. Korkmamak gerekti, bir savaştı bu, ölen ölür, kalan sağlar...

Apartmentın kapısından dalmışlardı bile içeriye. Yeşil çuha giysileri gözünde ıslıl ıslıl büyümüşüdü. Engin bir yeşillikten öte bir şey görememişti bir an. Bilinçsiz, merdivenleri çıkmaya başlamıştı; “Eleni'nin babası yeni dikmiştir kışlıklarını diye geçirmişti usundan. Eleni küçük şen bir Rum kızıydı. Ders verirdi ona, matematiği beceremiyordu bir türlü. Babası teziydi, Beyoğlu'nun arka sokaklarında dükkanı vardı; bir gün bir bölük polis gelmiş, Hristo ölçülerini almıştı. Kalın, kalın kumaşlar haftalarca biçilmiş, makinelerde dikilmişti... Son katta boşuna çalmıştı kapıyı, aldırın çıkmamıştı. Ve polisler üstüne, üstüne gelmişlerdi. Öyle kapıya dayanık beklemişti onları. Üç kişiydiler. Ve kötü, kötü gülüyorlardı. “Ödleğe bak, ödleğe” diye asılmışlardı koluna. Suskun izlemişti polisleri. Çocukları birer ikişer özel otobüslere bindiriyorlardı dışarıda. Üç gün önce ölmüş bir arkadaşın; yaşamın hiçbir nimetini tatmamış, yüreği ak, yüreği insancıl bir arkadaşın anısına yaptırılmış kara çelenk, kapkara çelenk yerde- kendi

karanlıklarından türken insanların ellerinde parçalanmış- yaprak, yaprak duruyordu. Başı öne eğik yürüyordu. "Belki bizi de öldürürler" diye düşünüyordu. Onu öldürmüşlerdi işte; apaçık arkasından saldırmışlar, çocukcağız kurtulayım diye ta kaçınıcı kattan atmıştı kendini. Arayanı soranı mı çıkmıştı. "Coplari yer yer gebeririz". Ansızın Serpil'in sesini işitti, "Kaçarken yakalamışlar" diye bağıyordu. Gür ve genç erkek seslere karışıyordu söyledikleri. Demin gülümseyen yüzler tiksınçle gözlüyorlardı dar, dapdar ceza evi otobüslerinin. O an başını kaldırmıştı övünçle, gömgök bakmıştı. "Yalan söylüyorsunuz, yalan söylediğiniz" demişti. Suskunluğunu yitirmiş, kolunu tutan polislere deli bir güçle tekme atmaya başlamıştı. Üçüncüsü tokat yapıştırmıştı yanağına, yalaza, yalaza yanmıştı yüzü. Gene sürdürmüştü çabasını, ta onların yanına gelinceye dek, "Vur Burak, vurabiliğince vur" deyinceye dek.

Serpil Kuzey'in otobüsündeydi. Ötekileri ite kaka yanına varmıştı onların. "Bağışla" demişti Serpil, Kuzey'in ellerini tutuyordu sıkı sıkı. Aydınliktı yüzü, hiçbir şeye aldırmağı besbelliydi. Yaşamak bile umurunda değildi. İki de böyle aydınlık gidiyorlardı. Kendisi yıkıktı, başlangıçtaki korkusuzluğunu yitirmişti. Evi düşünüyordu en önemlisi. Annesinin düşeceği korkuları, komşu kadınların meraklı, arsız sorularını, aşğılık alaylarını geçiriyordu usundan. "N'aparlar bize?" dedi bir ara. "Sabaha bırakırlar" dedi kızın biri. Bir köşede asılmış yüzlü, kimsesiz kızın biriydi. Anası babası üzölmez miydi gece gelmeyince, karakollara başvuramazlar mıydı? Serpil hep öyle Kuzey'e yaslanmış, erinçli sallanıyordu. "Tekerleğın üstünde biz oturuyoruz galiba" diyordu gülererek. Kalabalıktılar, küçücük yerde elli kişiyi geçiyorlardı. Sakallı yüzler, yorgun argın yüzler, kirli yüzler vardı. Umutla ışıldayan maviş gözleri, mutlu ağızlar, sevecen bakışlar vardı. Hep birlikte türkü okuyorlardı. "Özgürlük bir gün sana kavuşacağız." diyorlardı. Özgürlük bir ozanın dizelerinde ak bir güvercin, bir ressamın yapıtlarında kaba, sayrıl damarlı işçi elleriydi. Özgürlük paraya düşkün, çıkarına bağılı bir takım alçak insanların sonuydu. Biliyordu, duyuyordu, ama yüreğinde bir tedirginlik kıpır kıpır kıpırdanıyordu.

Yargievinin alt koridorlarına atmışlardı onları. Ötekileri görememişlerdi inerlerken. Serpil "Gebeyim" demişti, beni dövemezler nasıl olsa" demişti. "Gebe misin?" diye sormuştu Burak. Sevinmişti birden Kuzey'i kucaklamıştı. "Evlenecek misiniz?" demişti. Fakülte bitince evleneceklerdi. Çocuğa şimdilik Kuzey'in soyadını vereceklermiş, beş altı ay

varmış doğuma. “Sınavlar yattı bu yıl” diyordu Serpil. Bir çocukları olacaktı. Kuzey’in bir çocuğu olacaktı, Serpil ona ana olacaktı. Bir at yığını biçim kazanacak, insanlar arasında bir sevgi ürünü gelişecek, büyüyecek, sevmeyi, doğruyu, dosdoğruyu öğrenecekti. Koridorun ucundaki küçük pencerenin camını kırıp dışarıya Sepil’in bir çocuğu olacağını haykırmak istiyordu içten içe. Bir yerlerde bir kasımpatı için, için boy atmaya hazırlanıyordu. Yüreğinde sıcak bir yel esiyordu.

Sonra hava kararmıştı, uyumaya başlamıştı çoğu. Burak karanlığın içinde fısıl, fısıl konuşanları seçmeye çalışıyor, sigaraların usul, usul yanıp tutuşmuş alevlerini görüyordu. Annesi sokaklara düşmüştü belki de. Başında başörtüsü, sırtında eski püskü yeldirmesini geçirmiş, ağlamaklı Aksaray’a çıkmıştı. Dünyada bir tek o kalmış gibi, kimseciklere bir çıkar yol sormadan, titrek adımlarla yürüyordu. O caddelerde ışıklar önceden sözleşmişler gibi bir anda yanmışlar, bir bayram şenliği içinde büyük mağazaların kapılarına halk dolmuş, görkemli otomobillerde güzel ve şık burjuva kadınları şölenlere gidiyorlardı.

Biri camı tıkırdatıyordu, dışarının karanlığında bir gölge eğilmiş camı tıkırdatıyordu. Uyuyanlara basmamaya çalışarak ulaşmıştı cama, tanımadığı bir kızdı, “Hülya burada mı?” diyordu, bilmem der gibi omuzlarını kaldırdı, “Aksaray’ a gider misin?” diye seslendi. İşitmeyince daha hızlı seslendi, “Anneme haber verir misiniz? Merak eder de” olur anlamında başını sallamıştı kız, bağırarak adresi söylemeye koyulmuştu; sonra öbürleri uyanmışlar, “Ne bağırıyorsun be!” demişlerdi. Bağırmalıydı ama bağırması gerekti. Kadıncık şimdi sokaklarda iki gözü iki çeşme oğlunu arıyordu. “Bir dakika” demişti, “Sus artık” demişlerdi, “Sus, sus!” demişlerdi. “Anandan bize ne ulan” demişlerdi, “Savaş bu” demişlerdi, “Git ananın dizinin dibine” demişlerdi. Çaresiz susmuştu, gölge yitmişti zaten. Gene eski yerine dönmüştü umutsuz.

Gece ilerledikçe sıkılmış, boğulmuştu; dürtmüştü Kuzey’i kolundan. “Ne var” diye söylenmişti uykulu. “Annemi düşünüyorum” demişti. Annesi konuşmaya başlamıştı sanki yanı başında. Eski kış gecelerindeki gibi masal söylemeye başlamıştı, sarı saçları omuzlarına dökülmüştü bukle, bukle; sanki gençti, otuzunda var yoktu. Camların gerisinde kar yağıyordu. Uğultulu bir yel esip duruyordu., kediler damdan dama atlarken donuyorlardı. Annesi kim bilir hangi ermiş dedenin hikâyesini anlatıyordu, kim bilir hangi mutsuz kız kutsal acılara dayanıyordu. Düz burunlu, yay

kaşlı bir çocuk gözlerini iri, iri açmış dinliyordu. Eskilerdeki yüzünü görür gibiydi. O vakit böyle insanlar yoktu, böyle savaşamamıştı. Kuzey dinlemiyordu, kuzey derin uykulardaydı, elleri Sepil'in yumuşacık ellerindeydi. Salep içiyorlardı, sıcacık salep içiyorlardı. Çocukluğu gitgide allanıp pullanıp uzanıveriyordu önünde. Düşünler anımsıyordu, kına gecelerine gidişleri, gelin teli için ağlayışları... Komşu kadınları "Ayol sen de mi gelin olacaksın?" diye gülüşürlerdi. Bir oda dolusu doyurulmamış geline, o ilk gecenin kahramanına özlemlilerle bakarlardı. Güveyden söz ederdi uzun, uzun. Çirkin, bayağı şakalar yaparlardı. Geride kalmış hepsi, o sarışın kadın yaşlanmış, çökmüştü. O düşünler, o dedikodusu günlerce süren kına geceleri unutulmuştu çoktan. Hatta analar soğuk kış geceleri masallar da anlatmıyorlardı.

Kimse dinlemiyordu onu, kimse ilgilenmiyordu onunla. Şimdi herkes yabancı, herkesten ayırdı. Sonra yıldızlar sönmüşler, o ilk günüşiği kızılı maviliği içinde küçük pencereden içeriye doğmuş, kim bilir Yargievi'nden hangi uzak bahçede işgüzar bir horoz çığlık çığlığa ötmüştü. Ve Burak bir an teneke bozması saksılarda keskin, keskin kokan al karanfilleri, şişko ev kedilerini, çimenleri, dizi, dizi kavakları, ağlayan söğütleri, su kenarlarını, kırlangıç kanadı gibi ışıldayan derin mavi gökyüzünü-en çok bunu-özlemişti. Birkaç savruk yaprak ölüsü gelip yapışmıştı cama. Bomboştur yol. Koridorun ucunda bir yığın genç kırık bir yürekle yatıyorlardı. Hevesli, coşkun bir yağmur serpiştirmeye başlamıştı bile. Buradan çıkıp eve dönebilir, eve dönünce de mektup yazabilirdi. "geçenlerde yağmur yağdı. Şemsiyesiz dolaştım altında, çamur ve çürümeye başlayan yapraklar içinde gezindim. Eski mutlu günlerimi düşledim, gözlerim doldu, ağlayamadım ama." derdi, diyecekti de. Terzi Hristo giysileri hazırlarken polisleri nasıl içten içe sevdiğini, tümüne nice iyilikler dilediğini yazacaktı. Güneşin yiten egemenliğini, biçilip dinlenmeye terk edilmiş kent dışı tarlaları, göç eden kuşları, yeniden kaynaşan sinem tiyatro, maç kalabalıklarını, akşamları bir tahta kaşıkla içilen tarhana çorbası içmeleri dile getirilebilirdi. Unutamayacağı, yıllarca etkisi altında kalacağı bir güz savaşının bitmek tükenmek bilmeyen tutsak gecesini, günün yeni ışılan o ilk yarı görünür ışığını, erkenci bir şoförün uzak ve özgür yollarda keyfince o ilk korna çalışını bütün dünyaya yayardı. Şu uyuyanlar, şu anasının zavallı yürek çarpıntısıyla dolu, yorgun ve çaresiz gecesini önemsemeyen tanışlar mektubunda yer alabilirlerdi. Eline boyayı, fırçayı alır gülen ayvaları,

ağlayan narları çizebilirdi. Resimlerde kadınlar iri ve olgun domatesleri salçaya dönüştürürler, erkekler kışa hazırlık odun kırarlardı.

Ortalık iyice aydınlanınca; yaşam gürültüsüyle, çılgın kalabalığıyla iyice gözükünce birer ikişer duruşmaya götürmüşlerdi onları. Üst katta bekler bulmuştu annesini, polislerin arasında solgun, sararmış yüzünü, kan çanağı gözlerini görmüştü. “bir şeyim yok anne” demişti. “Korkma” demişti. İçeriye sokmuşlardı zorla, dinleyiciler kaplamıştı her yeri. Ak saçlı bir yargıç vardı, ne sorduğunu anlamadan vermişti karşılıkları; kimi kez gülmüştü dinleyenler. İyi der gibi başını sallamıştı karşıdan tanıdıklar. Birkaçını serbest bırakmışlardı, gülerek gittiklerini görmüştü. “Yarın bizim” demişti Kuzey “Çocuğum bu sancıları çekmeyecek” demişti Serpil. Sorumluluklarını bilen bir kuşaktı onlarınki. Yarın suçlanmayacaklardı, yarın emeğin ve alın terinin sömürülmediği bir gün olacaktı. Herkes iyi, herkes mutlu; insanlar o ilk yitik evrendeki barışsever, haktanır; eşit yasalar üzere kurulmuş mutlu yeryuvarlığa kavuşacaklardı gene. Herkese bir ekmek düşecekti; açlar, açıklar silinip gidecekti yazınsal betiklerden. “Yarın bizim” demişti Kuzey. Sonra polisler ansızın kelepçeyi geçirmişlerdi ellerine, “Kuzey” diyememişti bir türlü Serpil “Nereye götürüyorsunuz?” diye bağırmıştı. O olduğu yerde kalakalmış, öbürlerinin bir şeyler demesini bekleyerek... Ama olağan bir şey gibi kıvıldamamıştı kimse. İtmişti polis Sepil’i “İtme öyle” demişti ötekisi, “Bırak” demişti Kuzey, tükürmüştü serpil polisin yüzüne. Sonra her şey birbirine karışmıştı, dünya olağanca ağırlığı ile omuzlarına çökmüştü Burak’ın. Bütün güzellikleri unutmuştu. Polisin biri indirmişti copu serpilin karnına. Hemen o dakika yere çömelmişti kız, ölgün ölgündü yüzü. “Siz serbestsiniz” demişlerdi. Herkes serbestti, Serpil de, kendi de. Yalnız Kuzey’i götürüyorlardı. Yalnız Serpil yatıyordu yerde, alnı boncuk, boncuk terlemişti. Kuzey’i götürmüşlerdi bile. Herkes merdivenlere yönelmişti. “Serpil Serpil” demişti Burak, “Canın yanmadı ya” demişti. Etekliğini kaldırmıştı kız, kan içindeydi bacakları, bacak arası; kıpkırmızıydı iç çamaşırları. “Serpil” demişti, “N’oldu?” demişti. İnce bir kan hala sızıyordu dölyatağından. Bira avuç et parçası ve sarımsı sular seçmişti. Yaşlar boşanıyordu gözlerinden. “Çocuğunuz” demişti. Merdivenleri çıkanların arakasından delice koşmuş, “Nereye gidiyorsunuz?” demişti. Ne çabuk bitmişti kavgaları. Savaş bu genç kadını nasıl onulmaz acılara sürüklemişti, görmüyorlar mıydı? Anlamıyorlar mıydı, duymuyorlar mıydı?

Tanımadıkları binlerce kişilerin mutluluğu için savaşanlar önlerinde bir kaba, bir kara kuvvetin oynadığı oyuna niçin değer vermiyorlardı?

Üst katta yaşam değişmeden sürüp gidiyordu, kimse koridorun ucunda taşlara yığılmış birisi olabileceğini düşünmüyordu, düşünmek istemiyordu. Kapıdan çıkan genç yüzler, sağlıklı gövdeler yeni savaşların, yeni kavgaların çoksusuyla dolup taşıyorlardı. Vuruşmaya gidiyorlardı. Polislere yetişmişti, "O kız" demişti, "Copladığınız kız çocuğunu düşürdü" demişti. "Çocuk düşürene kanı derler, öğren bunu" demişlerdi polisler, gülmüşlerdi. "O kız, o kız" diye tekrarlamıştı. Birilerinden yardım dilercesine kapıya yürümüştü. Sokak kalabalıktı, ellerinde koca, koca çantalar bir sürü adam ve çatık kaşlı dizi, dizi kadınlar girip çıkıyorlardı Yargievi'ne. Hepsi kendi derdiyle, kendi tasasıyla doluydu. Parka koşmuştu; park sessizdi, birkaç işsiz, geceyi sıralarda geçirmiş üç beş serseri, tek tük gezginler vardı. Kanepelerden birinde simit yerken bulmuştu annesini. "Anne" demişti, "Serpil çocuğunu düşürdü." Umursamamıştı kadın. "Çok şükür tanrıma sen kurtuldun ya" diyordu. Canı cehenneme böyle Tanrı'nın!" demişti. Yüreği morarmış, yüreği mosmor, yüreği ağulu çiçeklerle bezenmiş, dönmüştü geriye. Biri yanına yaklaşıp, kısık bir sesle "O kızı İlkyardım'a götürdüler" demişti. Demin cankurtaran gelmiş, sedyeye koyup götürmüşler, Serpil baygınmış.

Annesinin beklediğini düşünmeden atlamıştı taksiye, "İlkyardım" demişti, "Cebimde yalnız on lira var" demişti. "İnsanlık öldü mü abi" demişti şoför, "Yak bir sigara" demişti. Sonra bekleme odasına girmiş, danışmaya başvurmuş, güç bela Sepil'i bulmuştu. Muşambası sararmış bir bakım masasında yatıyordu, "Tehlike yokmuş, doktor baktı." demişti. Sizinkileri görürüm şimdi gidip." demişti Burak, alıp gelirim buraya, akşama çıkarısın belki de." Saçlarını okşamıştı. "Hadi gideyim ben" demişti. Kuzey'e onu sevdiğimi söyle demişti kız. "Beni dağlara götürebilsen" demişti, "Bir dev ağacın gölgesinde kızgın öğle güneşini kucaklasam, bir kır çiçeğinin alçak gönüllü kokusunu başucumda duysam." Bir garip sararmıştı, elleri soğumuştur. "Serpil" demişti Burak, "bir şey yok" demişti Serpil, "Savaş sürecektir" demişti. "Amerika'da bir zenci herhangi bir buğdaysı saçlı Co, Fransa'da bir Paul, bir Martine, bütün bir dünya bizimle birlik kavgaya edecek" demişti. "Çekoslovakya'da kardeşlerimizin ettiği gibi" demişti. Gülümsemişti, "İyiyim" demişti. Gitmesini, yanından ayrılmasını istememişti. Sonra ayağa kalkmak için davranmış, yıkılmış kalmıştı. Boşuna

sarsmıştı, boşuna adını söylemişti. Beyaz gömleli birilerinin arkasından koşup “Arkadaşım öldü” demişti. Kirli bir çarşaf örtmüşlerdi üstüne, sedyede buzluğa götürmüşlerdi. “Tıpkı filmlerdeki gibi kirli bir çarşaf” diye düşünmüştü. Kesik, kesik hıçkırılmıştı. “Neden öldü?” demişti, “Kan kaybı” demişlerdi. Basamakların birinde ayağı burkulmuş, ağzı taşa çarpmıştı. Dudağı patlamış, kanın tuzu tadı diline yayılmıştı. Bir cankurtaran duruyordu kapıda. Sonra yağmur şakır, şakır yağmaya başlamıştı, bir hademe “Tanrı'nın rahmeti” demişti. “Tanrı'ya da...” diye düşünmüştü. Neden sonra ağladığını, sarsıla, sarsıla ağladığını fark etmişti.

Taksimde otomobiller, otobüsler, aralarında kimi zengin kimi yoksul insanlar durmaksızın dövünüyorlardı. Gökyüzü hiç açmayacakmışçasına kapanmıştı. Serpil'i buzlukta bıraktığını anımsadıkça midesi bulanıyor, başı dönüyordu. Caddeye büsbütün karışınca avazı çıktığı kadar “DÜNYA İNSANLARI BİRLEŞİNİZ” diye bağırmağa başladı. Artık ağlamıyor, gözü kova, kova yağmurdan ıslak, ama hala hıçkırarak, kendinden geçmiş, “DÜNYA İNSANLARI BİRLEŞİNİZ” diye durmaksızın bağırıyordu.

Kitap İncelemeleri

Yavuz Çobanoğlu, “*Altın Nesil’in Peşinde: Fethullah Gülen’de Toplum, Devlet, Ahlak, Otorite*”. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Son zamanlarda üzerinde en çok tartışılan ve tartışanların sayısı kadar çok yorumun ortaya çıktığı bir konuyu, Gülen’i ve O’nun “gelecek tasarımı”nı “ahlak tasavvuru” kavramsallaştırmasıyla ele alan kitap, 2008 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde “Fethullah Gülen’de Sosyal Ahlak Tasavvuru” başlığıyla kaleme alınarak savunulmuş bir doktora tezinden temellenmiş ve yeni yayınlarla güncellenerek ortaya çıkmış bir eserdir.

Bölüm formatıyla kaleme alınmış olan ‘Sonuç’ kısmı bölümden sayılmaz ise, kitap üç bölümden ve 464 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın ağırlık merkezinde yer alan ve bu bağlamıyla operasyonel bir kullanıma sahip olan “ahlak” kavramına çerçeve oluşturmak üzere Kant, Hegel, Durkheim ve Weber gibi düşünürlerin yardımı çağrılmasıyla “Kavramsal Çerçeve” adını taşıyan ilk bölüm şekillenmiştir.

İkinci Bölüm “Fethullah Gülen’in Sosyal Ahlak Tasavvurundaki Ana Temalar” bölüm başlığıyla “dini temalar”, “geleneksel temalar” ve “modern temalar” olmak üzere üç kategoride incelenmiş ve her bir kategori, ağırlıklı olarak Gülen’in yazdıklarından ya da söylediklerinden yola çıkılarak, kendi içerisinde birtakım kavram setleriyle temellendirilmiştir.

Üçüncü bölüm ve Sonuç bölümü, ilk iki bölüme göre yazarın analize tabi tuttuğu Gülen metinleri ve söylemleri ile daha yakın analitik ilişki kurduğu bölümlerdir. Üçüncü bölüm, “gelecek toplum tasarımı”ndaki ahlaki söylemin inşası”nda mekânın önemini vurgulamak üzere “kamusal alan” ve “özel alan” ayırımına dayandırılmıştır. Bu bağlamda “devletin bekası”, “otoriteye saygı”, “hoşgörü ve diyalog” gibi Gülen’in söylemlerinde yoğunlukla ve önemle yer alan kamusal alana ilişkin kavramlar ile Gülen Hareketi’nin enerjisini oluşturan “eylem ve aksiyon” ile “gündelik hayat için ahlaki yol haritaları” gibi özel alanı tariflemek ve/veya biçimlendirmek üzere geliştirilmiş kavramlar tartışılmaktadır.

Kaynakçası çıkarıldığında 448 sayfadan oluşan kitabın metin kısmında yazar, söylemek istediklerinin neredeyse yarısını sonuç kısmına

saklıyor. Örneğin, yazar kitaba adını veren “Altın Nesil”in nasıl bir toplum tasarımıyla ilişkilendirilebileceği sorusuna “eşit, adil ve refah içinde bir toplum değil, nizam ve düzenin olduğu bir toplum”un (s.442) tariflendiği şeklindeki cevabı en net biçimde sonuç kısmında veriyor. Hem çok şey söylediği hem de sosyal bir ahlak hareketi olarak Gülen Hareketi’nin “postmodern izler taşıdığı” yönündeki çıkarımın en son anda yapılmış olması; dahası kitabın bütünlüğü içerisinde argümanların son ana kadar sıralanmaya devam etmesi ve açıklanması; kitabın “Sonuç” kısmının da bir bölüm olarak ele alınmayı hak ettiği yönünde güçlü bir izlenim veriyor.

Kitabın kısaca değinilen çerçevesi ve biçimsel duruşunun yanında içeriğine ilişkin birkaç tespit edilecekse eğer, bu kez yukarıda değinilmeyen Giriş’ten başlamakta yarar var. Yazar bu bölümde kitabın yöntemine dair ipuçlarını, ‘kavramların içinin boşalması ve kavramların içeriksiz olarak söylemlerle hayat bulması ve söylem çağında yaşadığımız’ (s. 14) vurgusuyla (eleştirisiyle) vermektedir. Kısacası çağımızda anlam, içerik kaybetmiş ve söylem öne çıkmıştır. Anlamı perdelercesine söylem düzleminde öne çıkan büyülü bir kavram olarak ahlak kavramı ya da kitabın temel derdi olan “ahlakın nasıl tasavvur edildiği” (s. 16) ve toplumsal tasarımın inşasında hangi argümanlara yaslandığı *söylem analizi*yle (s. 20) açığa çıkarılıyor.

Yazar, eleştirel bir pozisyon alıp ve yöntem olarak en temelde söylemin izinden giderken ahlak ile otorite arasındaki ilişkinin kuruluşuna (s. 57) ve ahlakın sosyal bir düzen tasavvurunun kurucu ögesi (s. 88) olarak dile getirilişine sıklıkla vurgu yaparken; İslam ahlakına dayalı bir sosyal düzen tasarımının gerekçesine ilişkin ilk ipucunu ima yollu “tanzim işini insanlar vasıtasıyla ve yine Allah ve Peygamber adına” diyerek 89. sayfada vermektedir. İslam ahlakına dayalı bir sosyal düzen tasarımının gerekçesine diğer sayfalarda bu derece yaklaşmayan yazar, Gülen’in, *Asrın Getirdiği Tereddütler* adlı eserine gönderme yaptığı ilgili sayfada Peygamber’in tanzim için gönderildiğini ve geride bırakılan kutsal kitaba dayanılarak bu tanzim işinin insanlar tarafından sürdürüleceğini alıntılarken bir bakıma kutsal kitaptan “insanlar”a kotarılan bu görevin “tebliğ” olduğunu apaçık söylemese de, *hareketi* az çok takip edenler açısından bu apaçık bilinen bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Dolayısıyla kitapta sosyal ahlak tasavvuru ve tasavvur edilen ahlaka dayalı kurulacak düzen fikrinin kökenine ilişkin söylenenlerin titizlikle analiz edilmesinin yanında bahsedilen İslam ahlakına dayalı sosyal düzen tasarımı konusuna Gülen’in

(ve belki de hareketinin) neden hayatını adadığı -harekete hayat veren ilk itki- sorusuna yetirince cevap bulamıyoruz.

Gülen hareketinin kendisini İslam ahlakına dayalı bir toplum projesinin (asr-ı sadet) yılmaz yürütücüsü ve dinamik bir organizasyonu olarak her gün yeniden üretmesindeki *kutsal gerekçenin* yeterince vurgulanmıyor olması; kitabın Gülen'i ya da hareketini eksik analiz ettiği anlamı elbette ki taşıyor. Kitap Gülen'in altmışın üzerinde eseri, CD'si ve DVD'si ile daha fazla sayıdaki ikincil kaynaklar üzerinden "anlamaya ve anlamlandırmaya" (s. 21) çalışıyor. Bu bağlamda, kitap, hareketin içerisindeki kadının konumundan hareketin devlet ile dönemsel ilişkilerine, kapitalizmle ve teknolojiyle ilişkisine kadar çok geniş bir yelpazede birçok tespit ve analizi okuyucuyla paylaşıyor. Örneğin, ilk bakışta İslami referansları öne çıkan Gülen'in ve hareketinin en derin çelişkilerinden biri olan "milli" yönü (s. 276-301) kitabın ilgili sayfalarında ciddiyetle analiz ediliyor. Ümmetçilik ile milliyetçiliğin kadim uyuşmazlığının Gülen'in metinlerinde nasıl aşılmaya çalışıldığı ve takipçisi olduğu Said Nursi ile diğer dini gruplardan (s. 285) epistemolojik kopuş noktaları okunmaya değerdir. Millilik söz konusu olduğunda "değer yüklü, otoriter ve idealist bir dil" kullanan (s. 290) Gülen "akıl, bilim, evrim" gibi batılı kavramları "ahlaki yozlaşma ve ahlak sorunları temelinde eleştirirken" (s. 286) yine batılı bir kavram olan "ulus devlet"i bu eleştiri mantığının dışında tutmaktadır (s. 286). Gülen'in, anlatıldığı şekliyle, İslami düşüncelerin hemen yanı başında ileri sürdüğü milliyetçi yaklaşımlar "milliyetçileşen İslam anlayışını" (s. 299) gündeme getirmekte; bununla da kalınmamakta "ulusal çıkarlar"ın tartışıldığı Gülen metinlerinde milliyetçi söylemler yer yer sertleşerek ırkçı bir dile (s. 299) dahi evrilebilmektedir.

Gülen, hoşgörü ve diyalog kavramlarını toplumun düzenini, bütünlüğünü ve devletin güçlü bir biçimde devamlılığını (s. 326) veya bekasını (s. 350) sağlamak üzere politik amaçlarla ve özenle kullanır. Hoşgörü ve diyalog kavramlarının sınırları ise dine saygı, birlik, bütünlük, nizam ve asayiş gibi otoriter kavramlarla (s. 326) belirlenir. Kitabın birçok sayfasında farklı bağlamlarda ve yoğunluklu bir devlet vurgusu, Gülen hareketinin politik bir hareket olduğu yönündeki kanıtları da güçlendirmeye imkân vermektedir. Hoşgörü ve diyalog kavramları ile devlet kavramının yan yana geldiği yerlerde, yazar devlet mekanizmasına itaat edildiğini ya da en azından mekanizmanın işleyiş yönünde tavır alındığını

tespit etmektedir. *Hareket*'in 12 Eylül'de ve 28 Şubat sürecinde devlet yanlısı tavır takınması buna örnek gösterilmektedir. Kısacası, hoşgörü ve diyalog çıkışıyla hareketin bir tür pragmatik bir hareket olduğu da kitapta yer yer ima edilmektedir.

Kitabın en önemli tespitlerinden bir diğeri ise (hareketin bugünkü gelişimine de ışık tutacak olan) Gülen hareketinin “neo-liberalizmle ve oradan da küreselleşme süreciyle eklemlenme” halidir. Örneğin, güçlü ekonomi, batıyla rekabet, verimlilik, kâr adına otoriteye itaat gibi kavramların Gülen tarafından yeniden yorumlanmasıyla eklemlenmenin olanaklı hale geldiğinin altı kalın çizgilerle çizilmektedir (s. 422).

Gülen tarafından ilk defa 1976 yılında İzmir'de bir konferansta (s. 403) dile getirilmiş olan “altın nesil” ideali, yine İzmir'de Çobanoğlu tarafından 2003-2008 yılları arasında akademik bir merakla inceleme konusu edilmiş; o günden bugüne altın nesil ideali etrafında söylenen ve yazılan neredeyse tüm külliyat, *Altın Nesil'in Peşinde* adlı çalışmanın omurgasını oluşturmuştur. Mümin bir kişinin ütopyası ile akademik bir yaklaşımın ortak ürünü olarak görülmesi gereken bu eser, dini metinlere çok uzak olan okuyucuların dahi sıkılmadan okuyabileceği bir dille kaleme alınmış ve yakın dönem Türkiye tarihinde önemli toplumsal bir vaka olarak yer etmiş Gülen ve hareketini anlamak için müracaat edilmesi gereken önemli bir başvuru kaynağıdır.

Yrd. Doç. Dr. Servet GÜN
Tunceli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

---

Gürdal Aksoy, *Dersim. Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2012. 296 s.

Dersim tarihi ve kültürü üzerine son yıllarda çok sayıda kitap yayımlandı. Bu kitapların çoğu akademisyenlerce değil siyasetçiler veya akademisyen olmayan aydınlarca yazılmış olmakla birlikte akademik olmanın bilimsellikle özdeş olmadığı ortadadır. Üstelik Türkiye'de sosyal bilimcilerin sayısı çok artmış olmakla birlikte bazı araştırma alanları akademisyenler için hala bakirdir, bunun sebeplerinden biri de bu alanların riskli olmasıdır. Dersim tarihi ve kültürü böyle bir alan, ayrıca yazılı

kaynakların azlığı da söz konusu. Başka bir zorluk da şudur: Araştırmacının çok donanımlı olması gerekiyor, tarih, arkeoloji, etnografi, antropolojiden tutun onomastik ve etimolojiye varıncaya dek birçok disipline vukuf kesb etmesi veya en azından aşına olması ve nihayet birçok dil bilmesi gerekiyor. Öte yandan sosyolog arkadaşım Yavuz Çobanoğlu'nun blogunda yazdığı gibi kültür ve inanç kavramlarının zirve yaptığı bir çağdayız ve bu kavramlar bazen bütün öteki insani sorunların üzerini örtüyor, önemsizleştiriyor. Dışlanmış bir kimliğe sahip çıkanlar da bazen özcü (essentialist) bir anlayışla kimlikleri tarihsizleştiriyor, yani durağanlaştırıyor. Tartışmalara baktığımız zaman birçok siyasi aktör veya aydının yıllardır aynı tezleri aynı sözlerle tekrarladığını görüyoruz.

Dergimizin bu ilk sayısı için Dersim tarihi ve kültürü üzerine bir kitabın tanıtımı yapmaya karar verdikten sonra kitap seçiminde epey zorlandım. Sonunda Gürdal Aksoy'un bu yıl çıkmış olan kitabında karar kıldım. Aksoy 1990'ların başından beri Kürt tarihi ve kültürü, söylenceleri, folkloru vb üzerine yazıyor. Dersim tarihi ve kültürü üzerine de bazı özgün tezleriyle tanınıyor. Örneğin Bava Duzgı (Düzgün Baba) ve Haskar efsanelerinin tanrı Mithra ve tanrıça Anahita kültlerinin devamı olduğunu savunuyor. Erken dönem yazılarında Mezopotamya kültüründen çok sayıda ögeyi Kürtlüğe bağlama yönünde bir eğilimi olan yazarın son yıllarda özellikle bu son kitabında kendini aşmaya ve daha geniş bir perspektifle bakmaya çalıştığı görülüyor. Bence bu Aksoy'u birçok öteki araştırmacıdan ayıran olumlu bir özellik. Aksoy şöyle diyor: “Var olan kimlik sorununun bir parçası olarak Alevi Türk araştırmacılar genel olarak Türkmen merkezli bir Alevi tarihi yazarak ortak kavram, simge ve inançlar aracılığıyla Alevi Kürtlerin bu tarihteki varlıklarını ya da rollerini silmeye çalışmaktadırlar. Aynı şekilde Kürt araştırmacılar ise, bunun doğrudan bir sonucu olarak, bir yandan kültürel farklılıkları öne çıkarmaya meyletmekte, öte yandan Türkmen aşiretlerle olan ilişkilerin yanı sıra onlarla olan sosyal ve kültürel etkileşimleri görmezden gelmektedirler” (s. 234).

Kitabın esas ayırdedici özelliği ise öteki kitaplarda çok az ele alınmış olan Dersim kültüründeki Ermeni etkileşimini kapsamlı bir biçimde ele alıyor olmasıdır. Bu yönüyle Türkçe'de bir ilk olma özelliğini taşıyor. Yazarın deyişiyle zaten “lekeli” bir kimlik olan Kürtlük üzerine bir de başka bir “lekeli” kimlik olan Ermenilik eklenince sorun da katmerleşiyor. Yazar Ermenisiz Dersim tasvirini de Dersimlileri salt Ermenilik üzerinden

tanımlamayı da reddediyor. Kitabın ana gövdesini oluşturan birinci bölümün alt başlıkları şöyle: Kültürel Etkileşim, Toplumsal Algı, Politik Motivasyon, Kimlik Politikaları, 'Ana Kimlikler' – 'Ara Kimlikler'. Aksoy, bazı aşiret adlarının Ermeni tarihi ile ilişkisini, Ermeni aşuğların yöre kültüründeki izlerini, Hızır'ın (Xızır'ın) Aziz Sarkis ile benzerliklerini, Tujik dağının adının kökenini, Tujik Bava'nın eski Ermeni tanrısı Vahagn'ın devamı olup olmadığını tartışıyor.

“Lekeli” kimliklerden söz eden yazarın günümüzde yine neredeyse “lekeli” hale gelen örneğin “maddi hayatın üretim tarzı” veya “sınıf” gibi kavramları kullanmadığı görülüyor. Dolayısıyla Ermeni – Kürt etkileşimleri işlenirken örneğin Ermenilerin daha çok çiftçilik, zanaat ve ticaretle uğraşırken Kürtlerin de daha çok hayvancılık yapmasının kültürel etkileri konusunda neredeyse hiç bir çözümleme yapmadığı görülüyor. Başta dediğim gibi çağımızda kimlik ve inanç kavramları moda olmuş durumda. Oysa maddi hayatın nasıl üretildiğini anlatmadan inançların nasıl üretildiğini anlatmak yeterli değildir. Bununla birlikte yazarın şu tespiti önemlidir: “Bir coğrafyaya nüfuz eden yeni bir dinsel grup karşısında eski dinin önde gelenleri ya egemen olan bu yeni elitte çatışmayı ya da yeni atmosfere uyum sağlayarak, yeni dinsel merkezde bir statü edinmeyi tercih ederler” (s. 122). Nitekim Rus tarihçi Yelena Golubtsova, 1. ve 3. yüzyıllarda Küçük Asya köylülüğünün ideolojisi ve kültürü üzerine önemli çalışmasında (*İdeologiya i Kultura Selskogo Naseleniya Maloy Azii. I-III vv*, Moskova: Nauka, 1977) pagan ruhban sınıfının Hristiyanlığa karşı direncini ortaya koymuştur. (O yıllardaki “Küçük Asya”nın Dersim'i kapsayıp kapsamadığı ve o zamanlarda Dersim diye bir coğrafya olup olmadığı ayrıca tartışılabilir, ancak benzer bir durum yaşandığı rahatça söylenebilir).

Aksoy'un incelediği konudaki önemli bir eksiği bence büyük ölçüde İngilizce kaynaklara dayanması ve öteki dillerdeki literatüre hakim olmayışıdır. Kuşkusuz İngilizce'de önemli bir literatür var ve başvurmak gerekiyor ama tek başına yeterli değildir. İngilizceye dayanmanın bazen absürdleşen bir örneğini yazarın Ermenilerin İlyas figürü hakkındaki şu cümlesinde görüyoruz: “Onsuz neredeyse yağmurdan söz edilemezdi bile. 'Elias'sız yağmur olmaz' (*without Elias, there would be no rain*) şeklindeki eski bir Ermeni sözü, onun bu özelliğini vurgular (Sakayan 1997: 164)” (s. 67). İngilizce ve Ermenice bilmeyen bir okuyucu bu cümlede geçen parantez içindeki eğik cümlenin doğal olarak Ermenice olduğunu varsayardı. Oysa

Ermenice değil, İngilizce. Peki Ermenice bir sözden bahsedip sonra onun İngilizce bir kaynaktan İngilizce çevirisini vermenin mantığı nedir? Bize (yani Türklere, Kürtlere ve Ermenilere) ne ki İngilizcesinden? Eğer yazar bu sözü bize aktarmak istiyorsa neden onun Ermenice orijinalini değil de İngilizce çevirisini aktarıyor? Anlamak mümkün değil. Yazar Ermenice bilmese bile özgün sözü bulması sanırım zor değildi. Bununla birlikte yazara haksızlık etmemek için kitapta Ermenice ile Zazaca arasındaki etkileşim üzerine çok sayıda örnek verdiğini de belirtelim. Nitekim Hint-Avrupa dil grubu içinde yer alan akraba diller olan Ermenice ile Zazaca arasında benzerlikler olması gayet doğal görünüyor.

Yazarın Ermenice bilmeyişini normal karşılacak bile Kürtçe ve Zazaca bildiğini bildiğimize göre Ermeni yazar Antranik'in *Dersim* adlı Ermenice kitabının Kurmanci ve Zazaca çevirisinden habersiz görünmesini anlamak yine de zor doğrusu. Çünkü Aksoy doğrudan *Dersim*'le ilgili bir birincil kaynak olan bu kitaptan çok kısaca ve Hovsep Hayreni adlı bir çağdaş Ermeni yazardan alıntı yaparak söz ediyor. Oysa kitabın Kurmanci çevirisi 2009'da (*Dêrsim. Rêwîti û Erdnîgarî*, Diyarbakır: Deng Yayınları) ve Zazaca (Kırmancki) çevirisi de 2010 yılında (*Dêrsim. Raywanî û Cografya*, İstanbul: Vate Yayınları) çıkmış bulunuyor.

Yazar Haq/Heq teriminin Türkçeye Hak ya da Tanrı gibi nötr terimler yerine Allah olarak çevrilmesinin yanlış olduğunu söylüyor (s. 74, dipnot 27). Bu konuda haklı görünüyor. Ancak devamında Allah sözcüğünün Hristiyanların değil, Müslümanların tanrısının adı olduğunu iddia ediyor ki burada yanlışlığı kanısındayım. Çünkü Hristiyan Araplar da tanrılarına Allah demektedirler, onların Müslüman Araplarınkinden farklı bir terimleri yoktur. Dolayısıyla en azından Arap Hristiyanların Allah'a Allah dedikleri sabittir.

Teknik açıdan kitapta dizin olmayışı önemli bir eksiklik. Ancak kitap iyi bir editörün elinden geçmiş, yazım ve dizgi hatası barındırmıyor. Sonuç olarak Gürdal Aksoy'un kitabının bazı eksiklerine rağmen tartışılması gereken önemli tezler, yorumlar ve bilgiler içerdiğini düşünüyorum.

Haber-Tanıtım

ERMENİSTAN ULUSAL ARŞİVİ HAKKINDA

Candan Badem*

Bu yazının amacı Türkiyeli araştırmacı ve tarihçilere Türkiye'de pek az bilinen Ermenistan Ulusal Arşivi'ni (Ermenicesi Hayastani Azğayin Arkhiv, bundan sonra HAA) kısaca tanıtmaktır. Bazı tarihçilerimizin sandığının aksine bu arşiv TC vatandaşlarına da açıktır. 2005 yılında ABD'de Duke Üniversitesinde antropoloji doktorası yapmakta olan Yektan Türkyılmaz bu arşivi ziyaret eden ilk TC vatandaşı olmuştur.¹ Bu satırların yazarı da 2009 yılı Temmuz ayından beri her yıl bir süre bu arşivde çalışmaktadır. Ancak arşiv (HAA) yönetiminin verdiği bilgiye göre bu iki kişiden başka bir TC vatandaşı henüz arşivlerini ziyaret etmemiştir.

HAA, Ermenistan'ın başkenti Erivan'da Hraç Koçar 5 adresinde (Barekamutsyun metro istasyonu yakınında) bulunmaktadır. İletişim bilgileri arşivin resmi internet sitesinden alınabilir (<http://www.armarchives.am/en/content/205/>). Sitenin Ermenice, Rusça ve İngilizce versiyonları mevcut. Arşivin temelleri 1922 yılında SSCB'nin kurulmasının ardından Tiflis'teki Kafkasya genel valiliği arşivlerinin Erivan guberniyası ve Kars vilayeti (oblastı) ile ilgili kısımlarının Ermenistan SSC'ne verilmesi ile atılmış.

Bildiğim kadarıyla Ermenistan'daki bütün devlet kurumlarının arşivleri yasal süre sonunda bu arşive devredilmektedir. Ermenistan'da mevcut çeşitli devlet arşivleri 2003 yılında tek bir arşiv çatısı altında

* Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi Tarih Bölümü, candanbadem@tunceli.edu.tr

¹ Yektan Türkyılmaz Erivan'dan dönüşünde havalimanında yanında yurtdışına çıkarılması yasak kitaplar olduğu gerekçesi ile gözaltına alınmış ve iki ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Arşiv yönetimi bu tutuklamanın arşivdeki çalışması ile ilgili olmadığını ifade etmektedir. Ancak bunun potansiyel araştırmacılara etkisinin olumsuz olduğu şüphesizdir. Ben şahsen arşivdeki çalışmalarında hiçbir olumsuz muamele görmedim.

birleştirilmiş, eski Komünist Parti arşivleri de bu arşive devredilmiştir. Arşivdeki belgelerin çoğu Rusça veya Ermenicedir. Arşivde saklanan en eski tarihli belge Şah Abbas'ın Ermeni meliklerine verilen bazı haklara dair 1607 tarihli Farsça bir fermanı. Çarlık Rusyası döneminden kalan ve çarlık kurumlarına ait belgeler doğal olarak Rusçadır. Nitekim ben de Ermenice bilmediğim halde baktığım belgeler Rusça olduğu için bu arşivde çalışabildim. Ayrıca Ermenistan'da hemen herkes Rusça biliyor. Dolayısıyla Rusça bilen bir araştırmacı burada iletişim zorluğu çekmeyecektir. Daşnakstüyun partisinin arşivleri bilindiği gibi ABD'de Boston'da bulunuyor ve HAA kontrolünde değil. Ramkavar-Azatakan partisinin arşivi ise HAA'ya teslim edilmiş. Öteki Ermeni partilerine dair belgeler de arşivdeki çeşitli fonlarda mevcut. Ayrıca Ermenistan ve Kafkasya'da çarlık dönemi devrimci hareketlerin tarihine ilişkin çok sayıda belge var. Ermeni devlet adamları S. Spandaryan, S. Şaumyan, S. Myasnikyan, s. Kasyan, A. Mravyan, A. Melikyan, B. Garibcanyan, Ruben Ter Minasyan ve başkalarının şahsi arşivleri de HAA'da. Arşivin toplumsal-siyasal kısım olarak adlandırılan bölümünde 1885-2003 yıllarına ait 804 binden fazla dosya (*delo*) muhafaza ediliyor.

Rusya arşivlerinde olduğu gibi HAA'da da dosyalar (*delo*) genelde kalındır ve bir konu hakkındaki belgeleri bir araya toplar. Bu yönüyle HAA Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden (BOA) daha iyidir. Ancak fotokopi ücretleri bize göre oldukça pahalı. Ayrıca kataloglar bilgisayar ortamında taranabilir değil, elektronik arama yapılamıyor, araştırmacı matbu kataloglara bakmak zorunda. Araştırmacı günde 25 dosya (*delo*) sipariş edebilmektedir. Araştırma salonu çalışma saatleri saat 10-17 arası.

Arşiv yönetimi bazı belge derlemeleri de yayımlıyor. Bunlardan biri 1945-46 yıllarındaki Sovyet - Türk diplomatik ilişkileri ve Kars - Ardahan meselesine dair Ermenistan SSC dış işleri bakanlığının yazışmalarını içeren 410 numaralı dosyanın (*delo*) tamamı ve başka belgelerden oluşuyor: *Armeniya i Sovetsko-Turetskie Otnoşeniya v Diplomaticheskih Dokumentah 1945-1946 gg.*, ed. Arman Kirakosyan, Erivan: Natsionalnyy Arhiv Armenii, 2010. Belgelerin dili Rusça, kitap da Rusça yayımlanmış.

Arşiv fonlarından bazı örnekler

HAA'de özellikle Türkiyeli araştırmacıların ilgisini çekebilecek bazı fonların içeriği ve tarih aralığı hakkında aşağıda kısa bilgiler vermek istiyorum. Kuşkusuz bütün fonlar bunlardan ibaret değil, bunlar ancak benim araştırma konularıma ilişkin olarak saptayabildiğim örnekler.

Fon 125: Erivan Guberniyası İstatistik Komitesi. Opis 1: 1854-1918 yılları. Kars oblastının bütün köylerine dair istatistik bilgiler, nüfus ve mal sayımları.

Fon 136: Ulaştırma bakanlığı Kafkasya bölge müdürlüğü, 1891-1918 yılları. Ulaştırma bakanlığının ve şose yollar genel müdürlüğünün genelgeleri, savaş zamanı tahliye kuralları, yol inşaatında çalışan işçilerin sağlık durumu, tifüsle mücadele, Geçici Hükümet'in savaşa dair genelgeleri, Kars sancağı (okrug) yol projeleri, köprü projeleri, Erivan – Gümrü- Kars demir yolu istasyonları ve lojmanları plan ve projeleri, demir yolu inşaatı, müteahhitlerle sözleşmeler, yolların stratejik önemi hakkında bilgiler, yol yapımı için kamulaştırmalar, Kars tamir atölyesi, telgraf hattı, kazalar, Cacur tünelinin inşası, vb.

Fon 269: Erivan guberniyası ve Kars oblastı tarım ve devlet mülkleri idaresi, 1828-1919 yılları. Bu fonda 1828'den başlayarak Erivan guberniyası (eski adıyla Ermeni oblastı) ve 1878'den başlayarak Kars oblastına dair genel bilgiler, devlet mülklerinin durumu, şose ve demir yolları yapımı, Osmanlı devletinden göç ederek gelen Ermeni ve Rumlara toprak verilmesi, Rusya'dan Kars oblastına gelen Rus köylülerinin iskani, Rus köylülerin listeleri, Senato'nun devlet köylüleri hakkındaki kararları, tarım ve devlet mülkleri idaresinin kararları, orman işleri, Erivan guberniyasında devrimci harekete karşı alınan önlemler, toprak sahiplerinin şikayetleri, hazine arazileri, otlakların kiralari, toprak vergileri.

Fon 352: Kars sancak yönetimi (*Karsskoe okrujnoe upravlenie*), 1855-1856 yılları. Kars oblastı naçalnik'inin Rus askerlerinin bölgeden çekilmesine dair emirleri, Şuragel sakinlerine sınır boyu tarlalarını ekme izni, soygunlar, vergi gelirleri, Kars'ta posta ofisi açılması, Göle'nin Ardahan okrug'una (sancağına) dahil edilmesi, veba ile mücadele, nüfus sayımı, okrug'da sivil yönetimin kurulması, Türk askerlerinin köylerde yerleştirilmesi.

Fon 991: Erivan guberniyası ve Kars oblastı savcılıkları, 1881-1916 yılları. Adalet bakanlığının devrimci harekete karşı genelgeleri, illegal

yayınların yasaklanması, ecnebilerin izlenmesi, veba ile mücadele, arazi meselesi yüzünden işlenen cinayetler, soygunlar vb.

Fon 1262: Kafkasya genel valiliği (niyabeti) özel kalemi (Kantselyariya Namestnika na Kavkaze). Kars oblasti (1877-1918) ve Erivan guberniyasına dair çok sayıda ve çok çeşitli konularda belgeler.

Fon 1355: Kars oblasti yöneticisi (*Naçalnik Karsskoy oblasti*), 1828-1829, 1830, 1855 yılları. Osmanlı devleti ("Türkiye") ile savaşa dair bilgiler, erzak satın alımı ve nakliyesi, karantina önlemleri, Erivan oblasti sakinlerine Kars oblastından tahıl alma izni verilmesi. Veba ile mücadele, sağlık memurlarının tayini, "Türkiye"den Hristiyan ahalinin göçü ve iskânı.

Ermenistan'a gidecek olanlara bazı pratik bilgiler

Ermenistan vizesi almak Azerbaycan vizesi almaktan daha kolay. TC vatandaşları normal bir pasaport ile Ermenistan sınırında 21 günlük vizeyi 10 dolardan az bir ücret karşılığında beklemeden alabilmektedir. Yeşil pasaport sahibi olanlar ise paradoksal bir biçimde dezavantaja sahipler: Ermenistan yeşil pasaportlu TC vatandaşlarından Ermenistan'dan bir kuruluştan verilmiş ve Ermenistan dış işleri bakanlığından onaylı davetiye istiyor. Yeşil pasaportlu iseniz mutlaka gitmeden önce davetiye almanız gerekiyor. Armavia şirketi İstanbul'dan Erivan'a haftada iki kez doğrudan uçak seferleri düzenliyor. Ancak biletler oldukça pahalı. Alternatif bir yol ise Gürcistan başkenti Tiflis üzerinden Erivan'a gitmek. Yol daha uzun olsa da daha ucuza gelebilir. İstanbul'dan THY Atatürk havalimanından ve Pegasus da Sabiha Gökçen havalimanından olmak üzere Tiflis'e her gün uçak seferleri var. Uçak biletinizi bir ay kadar önceden alabilirsiniz oldukça ucuza gelebilir. Ancak gidiş ve dönüş tarihlerini iyi hesaplamalısınız aksi takdirde değiştirmek isterseniz biletiniz ucuz olmaktan çıkar.

Tiflis'ten Erivan'a gitmek için taksi veya minibüs de var ama en iyi seçenek yataklı tren. Akşam 22:15'te trene binip sabah 7:30'da Erivan'da olmak mümkün. Bu yolculuğun maliyeti yazın canlı sezonda yaklaşık 50 dolar ve oldukça konforlu. Tek kötü yanı gece saat iki civarında Ermenistan gümrük kapısında vize için trenden inmek zorunda kalmak. Ancak vize işlemi çabuk hallediliyor. Yanınızda 3-5 bin Ermeni dramı ya da bozuk 10 dolar bulundurmakta fayda var. Erivan'a varınca tren istasyonunun hemen

altından metroya binip arşive (Barekamuttsyun istasyonu) veya şehir merkezine gitmek mümkün. Aynı yolu taksi ile beş dolara gitmek de mümkün.

Erivan'da arşivde her ayın ilk Pazartesi gününün tatil olabileceğini de unutmayın. Arşive giriş için Türkiye'de mensup olduğunuz üniversite veya kurumdan antetli kağıda yazılmış ve tercihen yuvarlak mühür içeren bir mektup götürmeniz yararlı olacaktır. Arşiv müdürüne hitaben yazılacak mektup (Ermenice olması şart değil, İngilizce veya Rusça olabilir) sizi ve araştırma konunuzu kısaca tanıtmalı. (Rusya arşivlerinde olduğu gibi). Önceden izin almaksızın böyle bir mektupla arşivin kapısını çalabilirsiniz ve ilk günden belgelere olmasa bile kataloglara bakabileceğinizden emin olabilirsiniz.

DERSİM / TUNCELİ BİBLİYOGRAFYASI

Özge DİKMEN*, Uysal DIVRAK**, Savaş SERTEL***

a) Kitap ve Makaleler

- ABU'L-FARAC, Gregory. *Gregorv (Bar Habreus) Abu'l-Farac Tarihi*, (Çev. Ö. R. Doğrul), TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- AÇIKSES, Erdal. "1881-1908 Yılları Arasında Tunceli Civarında Sosyal ve Kültürel Durum (1258-1325 Tarihli Mamuratü'l-Aziz Salnamesi'ne Göre)", *Sultan Baba ve Köroğlu*, 25-33, FHAM Yayınları, Elazığ, 1987.
- ADAR, M. Suphi. "Resmi Tarih Üzerine", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 4, s: 62-76, İstanbul, Nisan 2011.
- AFSHAR, F. A. "Tunceli - Bingöl Bölgesi Jeolojisi", *MTAE Dergisi* 65, 31-41 Ankara, 1965.
- AĞAR, Kemal Ömer. *Tunceli - Dersim Coğrafyası*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1940.
- AĞAR, Ömer Kemal. "Tunceli'nin Türklüğü Orta Asya'nın Türklüğü Kadar Eskidir", *Altan* 29, 3-4, Adana, 1937.
- AHMET, Niyazi. "Dersim'in Kubilay'ı Teğmen Hakkı Nasıl Şehit Oldu", *Altan* 31, 13-14, Adana, 1937.
- AKAR, Hüseyin. *Dersim - Civarık. İki Uçlu Yaşam*, Peri Yayınları, İstanbul, 1998.
- AKAR, Hüseyin. *Dersim Çılgığı*, İstanbul, 2003.
- AKAR, Hüseyin. *Dersim'den Portreler*, Kalan Yay., Ankara, 1999.
- AKBULUT, Yılmaz. *Dersim Dikeni*, Cuma Tezleri Yayınları, İstanbul, 2011.

---

* Araş. Gör. Tunceli Üniversitesi. ozgedikmen@tunceli.edu.tr

** Dr. Tunceli Üniversitesi. uysaldivrak@gmail.com

*** Okt. Tunceli Üniversitesi. savassertel@gmail.com

- AKÇAY, İlhan. "Keban Barajı'nın Meydana Getirdiği Göl Sahası İçinde Kalacak Olan Türk Eserleri Üzerinde Yerde Yapılan Bir Araştırma", *Türk Kültürü* 66, 918-922, Ankara, 1966.
- AKÇAY, İlhan. "Pertek Til Köyü Eserleri", *Yeni Fırat* II/32, 27-32, İstanbul, 1966.
- AKÇAY, İlhan. "Hiç Bilinmeyen Bir Türk Kenti Mazgirt", *Ülkemiz* 9, 21, 1967.
- AKEKMEKÇİ, Tuba; PERVAN, Muazzez. *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- AKGÜL, Suat. "Cumhuriyet Dönemine Kadar Dersim Sorunu", *AÜOTAUMD* 4, 1-22 Ankara, 1993.
- AKGÜL, Suat. *Amerikan ve İngiliz Belgeleri Işığında Dersim*, Yaba Yayınları, İstanbul, 2004.
- AKGÜL, Suat. *Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.
- AKGÜR, Z. G. *Türkiye'de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgeler Arası Dengesizlik (1970-1993)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Kültür Eserleri Dizisi: 201, Ankara, 1997.
- AKIN, Muzaffer, "Kentin Bugünü: Ekonomik, Siyasal, ve Demografik Görünüm", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- AKIN, Salih. "Diasporada Dil Planlaması: Kurmanca ve Zazaca'nın Karşılaştırmalı Analizi", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu, 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi 2011.
- AKKAYAN Taylan. *Göç ve Değişme*, İstanbul, 1979.
- AKPINAR, Alişan - BİLİR, Sezen - BOZKURT, Serhat - DİNÇ, Namık Kemal. "II. Abdülhamit Dönemi Raporlarında 'Dersim Sorunu' ve Zihinsel Devamlılık", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- AKSIN, Ahmet; *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ 1999.
- AKSOY, Bilal. "Dersim'de Yer Adlarının Kökeni - II", *Munzur*, Sy.2-3, 2000.
- AKSOY, Bilal. *Tarihsel Gelişim Sürecinde Tunceli: Tunç Çağından Cumhuriyete Dek*, Yorum Yayınları, Ankara, 1985.
- AKSOY, Gürdal. *Kürt Dili ve Söylenceleri Üzerine İncelemeleri*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1991.

- AKSOY, Gürdal, "Mithra'dan Bava Duzgın'a: Dersim'de Antik Dönem İnançlarının Sürekliliği Üzerine", *Munzur*, sayı 2, 2000.
- AKSOY, Gürdal. "Dersim İdeolojisi", *Munzur*, Sy 6, 2001.
- AKSOY, Gürdal. *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi. Raa Haq'da Dinsel Figürler*, Komal Basım- Yayım- Dağıtım, İstanbul, Şubat 2006.
- AKSOY, Gürdal. "İsimler Kapısı Dersim", *Munzur*, Sy 27-28, 2008.
- AKSOY, Gürdal. *Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e Alevi Tarihine Coğrafi Bir Giriş*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009.
- AKSOY, Gürdal. *Dersim. Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.
- AKSÜT, Hamza. "Ali Seydi ve Seyit Ali Ocakları", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, S. 34, 2004, 89-101.
- AKYOL, Ahmet Can. "Artık Şiirler Anlatmasın Dersim'i", *Dersim* 2, 27, İstanbul, 1996.
- AKYOL, Ahmet Can. *Ölü Sürgün ve Dersim*, Mavi Ada Yayınları, İstanbul, 2000.
- AKYOL, Ali Kemal. *Eşkiya Lolanlı Mehmet*, Özbaşak Basımevi, Ankara, 1983.
- AKYÜREKLİ, Mahmut. *Dersim Kürt Tedibi 1937- 1938*, Kitap Yayınevi, Mart 2011, İstanbul.
- ALAMUT, Silvanus. "Dersimlilerin Kimlik Tanımlamasında Gerçekleri Örtten Bir Kavram: Zaza", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 3, s: 9- 10, İstanbul, Temmuz- Ağustos- Eylül 2009.
- ALGÖR, İlhami. *Ma Sekerdo Kardaş?*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ali Cevad. *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul, 1895.
- Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1932.
- ALKAN, Murat. *Dersim Sevdam Benim*, Tevn Yayınları, İstanbul, 2010.
- ALPTEKİN, Ali Berat. *Fırat Havzası Efsaneleri*, Elazığ, 1990.
- ALPTEKİN, Ali Berat; "Tunceli Masallarının Türk Kültürü İçerisindeki Yeri", *Sultan Baba ve Köroğlu*, FHAM Yayınları, 19-24, Elazığ, 1987.
- ANDRANİK. *Dersim. Çanaqarhordutyun yev Aşxarhagrutyun*, Tiflis, 1900. [Ermenice]
- Dêrsim. Rêwîti û Erdnigarî*, Diyarbekir, 2009. [Kurmanci çevirisi]

- Dërsim. Raywanî û Cografya*, (Kurmancki ra çarnayox: Roşan Lezgin), Vate Yayinevi, İstanbul, 2010. [Zazaca çevirisi]
- ANONİM. "38'den Bugüne", *Dersim 1*, 2, 17-20; 19-23, İstanbul, 1995-1996.
- ANONİM. "50.Yılında Dersim Ayaklanması", *Riya Azadi*, 106-108, İstanbul, 1987.
- ANONİM. "Alişer ve Eşi Zarife Hanım", *Denge Komkar 105*, Köln, 1988.
- ANONİM. *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, Şubat 1998.
- ANONİM. "Belgelerle Tunceli Gerçeği", *Dersim 1*, 22-25, İstanbul, 1995.
- ANONİM. "Çemişkezek Kanunu", *Yeni Fırat 11/33*, 25-26, İstanbul, 1966.
- ANONİM. "Dersim Yöresinden İki Halk Türküsü", *Özgürlük Yolu 30*, 30, İstanbul, 1977.
- ANONİM. "Dersimden Üç Türkü Ağlama Yavrum Ağlama- Şahan- Laç Deresi", *Berhem 11/12*, 70-73, Stockholm, 1991.
- ANONİM. "İdamlarında Bulunan İ. Sabri Çağlayangil'in Çok Sonradan Yayınladığı Anıları'nda Seyit Rıza", *Dersim 2*, 3-5, İstanbul, 1996.
- ANONİM. "İHD Tunceli Raporu", *İnsan Hakları Bülteni 77/79*, 6, Ankara, 1995.
- ANONİM. *1994 Türkiye İnsan Hakları Raporu*, TİHV Yayınları, Ankara, 1995.
- ANONİM. "Tunceli'nde Doğan Cumhuriyet Güneşi", *Altan 30*, 1-3, Adana 1937.
- ANONİM. *Forced Evictions and Destruction of Villages in Dersim (Tunceli) and the Western Part of Bingöl, Turkish Kurdistan September-November 1994*, SNK, Amsterdam, 1995.
- ANONİM. *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları 2*, 3, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.
- ANONİM. *Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları; C. I-II*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.
- ANONİM. *Keban Karakaya Gölköy Karababa*, TTK Basımevi, Ankara, 1976.
- ANONİM. *Koçgiri Halk Hareketleri*, Komal Araştırma Dizisi, Ankara, 1977.
- ANONİM. *Komintern Belgelerinde Türkiye - Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1994.
- ANONİM. "Seyid Rıza u Şehide Dersimi", *Bultene Kormışkan 3*, Stockholm, 1996.

- ANONİM. *Seyid Rıza'nın Torunu Anlatıyor*, Pirevi Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- ANONİM. *Tunceli Vilayeti*, DVVİUM, Ankara, 1959.
- ANONİM. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, GHD Yayını, Ankara, 1972.
- ANONİM. *Türkiye Mülki İdare Bölümleri Belediyeler Köyler (1 Ağustos 1977 Durumu)*, Ankara, İBİİGM Yayınları, 761-772, 1978.
- ANONİM. *Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler Belediyeler (1 Haziran 1970 Durumu)*, Ankara, İBİİGM Yayınları, 843-855, 1971.
- ANONİM. *Yeni Tabii Yer Adları 1977*, İBİİGM Yayınları, Ankara, 1978.
- ANONİM. "Tunceli", *Hayat Mecmuası II*, 183-184, İstanbul, 1967.
- ANONİM. Ulaştırma, Bakanlığı. *Ulaştırmada 50 Yıl*, Ankara, 1973.
- ANONİM. *Vatan Tunceli İlavesi*, İstanbul, 1953.
- ANONİM. *Vilayetlerimizin Tarihi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1968.
- ANONİM. Yurt Ansiklopedisi, "Tunceli", c. 10, Anadolu Yayıncılık, s. 7281-7352, İstanbul, 1984.
- ANTRANİK. Bkz. ANDRANİK.
- ARDIÇOĞLU, Nurettin. "Harput'un Etrafında Bulunan Yer Adlarının Tetkiki", *Altan 12*, Elazığ, 1936.
- ARIKAN, Zeki. "1518 (924) Tarihli Çemişgezek Livası Kanunnamesi", *Tarih Dergisi*, XXXIV, 101-122, İstanbul, 1984.
- ARIKAN, Zeki. *Tunceli ve Dersim Coğrafyası*, İstanbul, 1940.
- ARSLAN, Ayşenur; GÖKTAŞ, Hıdır-vd. "Yarım Yüzyıl Sonra", *Nokta 25*, 12-23, İstanbul, 1987.
- ARSLAN, Yusuf Roni. "Metinlerin Yapı Sökümünden Resmi Tarih Okumak- Sey Rıza İle İlgili Bir Yapı Söküm Okuması", *Munzur*, Yıl: 11, Sayı: 36, s: 52- 55, Ankara, 2011/2-3.
- ARSUNAR, Ferruh. *Türk Çocuk Oyunlarında Örnekler*, İstanbul, 1955.
- ARSUNAR, M. Feruh. *Tunceli-Dersim Halk Türküleri ve Pentatonik*, Elaziz Halkevi Neşriyatı, İstanbul, 1937.
- ASLAN, Nurettin. *Dersim'in Delileri I. Kitap*, Belge Yayınları, Mayıs 2002.
- ASLAN, Şükrü, YARDIMCI, Sibel. "1934 İskân Yasası ile Tunceli'den Göç Edenlerin Belleklerinde 'Ev' ve 'Memleket' İmgeleri", *Kırkbudak*, Sy 11, 2007.

- ASLAN, Şükrü. "Genel Nüfus Sayımı Verilerine Göre Dersim'de 'Kayıp Nüfus':1927-1955", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- ASLAN, Şükrü. "Yazarın Zihin Dünyasının Dışından Okumak: Sıdika Avar'ın Dağ Çiçeklerim Adlı Kitabı Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı: 9, s: 215- 225, Güz 2009.
- ASLAN, Şükrü. *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- ASLANAPA, Oktay. *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, AKM Yayını, 44-45, Ankara, 1991.
- ASMEN Astore. "Asi Doğada Filizlenen Munzur Doğa ve Kültür Festivalleri", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 4, s: 117- 123, İstanbul, Nisan 2011.
- ASMEN Astore. "Munzur Baraj Projesinin Amacı Ne?", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 3, s: 51- 56, İstanbul, Temmuz- Ağustos- Eylül 2009.
- ASTARE, Kemal. *Gome*, Piya Kitaplığı, İstanbul, 1995.
- AŞAN, Muhammet Beşir. "Elazığ-Bingöl ve Tunceli İlleri Ortaçağ Yüzey Araştırması, 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, KTVKB Yayınları, 529-554, Ankara 1989.
- AŞAN, Muhammet Beşir. "Fırat Havzasında Barajlar Nedeniyle Yapılan Kültürel Varlıkları Kurtarma Çalışmaları", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler) II/1*, 33-51, Ankara, 1988.
- AŞAN, Muhammet Beşir. "Yukarı Fırat Havzasında Ortaçağ Yüzey Araştırması", *XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 759-783, Ankara, 1994.
- AŞAN, Muhammet Beşir. *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, TKAE Yayınları, Ankara, 1989.
- AŞGIN, Sait. *Türkiye'de Bölgelerarası Gelişmişlik Farkları ve Doğu Anadolu*, İmaj Yayınları, Ankara 2010.
- AŞGIN, Sait. *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946- 1960)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2000.
- ATAÇ, C. "Tunceli", *Altan 15*, Elazığ, 1936.
- ATAÇ, Metin. "Name Dersim Tainere Xofu Tainere Gırano, Mire Sewdaade Weso", *Desmala Sure 15*, 1995.

- ATAÇ-RÖSCH İnci. "GAP'ın Yukarı Fırat Havzası Üzerindeki Etkileri", *Fırat Havzasının Sosyal Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 33-44, Elazığ, 1991.
- AVAR, Sıdıka. *Dağ Çiçeklerim*, Öğretmen Yayınları, İstanbul, 1986.
- AVCI, Ali Haydar. "Pir Sultan Abdal Ocağı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, S.46, 2008, 77-96.
- AYDIN, Ayhan (2007): "Kızıl Deli Sultan Ocağı Dedeleri ileSöyleşiler", http://www.kizildelisultan.com/index.php?option=com_content&task=view&id=424&Itemid=9, 04 Aralık 2007.
- AYDAL, Doğan. "The Chromite are Deposits of Bağırbaşa-Pülümür Tunceli-Turkey", *Geologie* 85, 1-16, Ankara, 1984.
- AYDAL, Doğan. "The Mineralogical and Petrological Study of the Pülümür Bağırbaşa Ultrabasic Region (Tunceli-Turkey)", *Geologie* 85, 17-41, Ankara, 1984.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. "Derebeyi ve Dersim", *Kadro* 6, 41-45, Ankara, 1932.
- AYDIN, Remzi. *Sahipsiz Çılgınlıklar*, Kibele Yay., İstanbul, 2010.
- AYDIN, Songül, "1938'de Dersim'den Batı İllerine Zorunlu Göç", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- AYDOĞAN, Erdal; *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.
- AYGÜN, Hüseyin. *Eve Tarixe Ho Teri Amaene, Wejyiaşe Tiji*, İstanbul, Ocak 2007.
- AYGÜN, Hüseyin. *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan. Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*, Dipnot Yayınları, Ankara, Mayıs 2009, Kasım 2009.
- AYGÜN, Hüseyin. "1938 Sürgünleri, Karşıl原因lar, Tutumlar, İzler", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- AYGÜN, Hüseyin. *Dersim 1938 ve Hacı Hıdır Ataç'ın Defteri*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Meyva İstatistiği 1938-1942*, İstanbul, 1946.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Sanayi İstatistikleri, Teşvik-i Sanayi Kanunundan İstifade Eden Müesseselerin 1936-1941 Yılları Faaliyeti*, İstanbul, 1945.

BAHADIR, İbrahim. *Cumhuriyetin Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler*, Kalan Yayınları, Ankara, Mayıs 2002.

BAHAR, Hasan. "Elazığ - Bingöl ve Tunceli İllerinde Prehistorik Araştırmalar, 1987", VI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, KTVKB Yayınları, 501-527, Ankara, 1989.

BALCIOĞLU, Mustafa. *Belgelerle Milli Mücadelede Ayaklanma Hareketleri ve Merkez Ordusu*, Ankara, 1991.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet, "Şeyh Sait ve Seyit Rıza İsyanının Esrarı", *Yeni İnci*, Sy 44, İstanbul 1953.

BARAN, Mamo. *Koçgiri. Kuzey- Batı Dersim*, Tohum Yayınları, İstanbul, 2002.

BARDAKÇI, Cemal. *Anadolu İsyanları*, Rıza Koşkun Basımevi, İstanbul, 1940.

BARDİZAKTSİ, Vahan; Boğos NATANYAN; Karekin SIRVANTSYANTS. *1878 Palu- Harput Raporlar (Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler)*, C. II, Çev. Sirvart Malhasyan, Arsen Yarman, Yayına Hazırlayan ve Fotoğraflayan: Arsen Yarman, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

BARNUM, H.N. "The Kuzzel-bash Koords", *American Missionary Herald*, (Ağustos), 343-346, Boston, 1890. "Kızılbaş Kürtler (1890)", (Çev. G. Sevilmiş), *Deng* 35, 47-48, İstanbul, 1996.

BAŞBUĞ, Hayri. "Doğu Anadolu Aşiretleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 37, 160-185, İstanbul, 1985.

BAŞBUĞ, Hayri. *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmançlar*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984.

BAŞBUĞ, Hayri; *Kürt Türkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1984.

BAŞLANGIÇ, Celal. *Korku Tapınağı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

BAYAR, Celal. *Şark Raporu*, İstanbul 2006.

BAYKARA, Barbaros. *Dersim 1937*, Akyar Yayınları, İstanbul, 1982.

BAYKARA, Barbaros. *Dersim 1938*, Akyar Yayınları, İstanbul, 1982.

BAYKARA, Barbaros. *Nefret Köprüsü (Şırzi)*, Akyar Yayınları, İstanbul, 1982.

- BAYRAK, M. Orhan. *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, Remzi Kitabevi, 1979.
- BAYRAK, Mehmet. *Dersim- Koçgiri. Te'dip- Tenkil- Taqtil- Tehcir- Temsil- Temdin- Tasfiye*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 2010.
- BAYRAK, Mehmet. *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1993.
- BELLİ, Oktay. "Der Beschriftete Bronzehelm des Königs Menua aus der Festung Burmageçit bei Tunceli", *Nimet Özgüç'e Armağan, Aspects of Art And Iconography: Anatolia And Its Neighbors*, TTK Yayınları, 61-67, Ankara, 1993.
- BENDER, Cemşid. "Zazaların Kürtlüğü, Alevilik ve Dil Konusu", *Serketin* 6, İstanbul, 1993.
- BEŞİKÇİ, İsmail. *Kürtlerin Mecburi İskanı*, Komal Yayınları, İstanbul, 1977.
- BEŞİKÇİ, İsmail. *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- BEŞİKÇİ, İsmail; *Doğu Anadolu Göçebe Kürt Aşiretleri*, Yurt Yayınları, Ankara 1992.
- BİLGİN, Dicle Akar, "Dersim 1937-1938 Sözlü Tarih Projesi:Tarih ile Yüzleşme İnsiyatifi", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi 2011.
- BİLGİN, Turgut. *Munzur Dağları Doğu Kısmının Glasiyal ve Periglasiyal Morfolojisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1972.
- BİNGÖL, A. F. "Elazığ – Pertek - Kovancılar Arası Volkanik Kayaçların Petrolojisi", *Fırat Üniversitesi Fen Fakültesi Dergisi* 1, 9-21, Elazığ, 1982.
- BİRDOĞAN, Nejat. *Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi*, Alev Yayınları, İstanbul, 1992.
- BİRDOĞAN, Nejat. *Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik*, Berfin Yayınları, 205-273, İstanbul, 1994.
1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu. 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi Yayınları, Editörler Prof. Dr. Hıdır Özdemir, Y. Doç. Dr. Ali Kemal Özcan, Y. Doç. Dr. Candan Badem, Y. Doç. Dr. Sabit Menteşe, Y. Doç. Dr. Bayram Güneş, Y. Doç. Dr. Murat Cem Demir, Tunceli 2011.
- BODROGI, Krisztina Kehl. "Tarih Mitosu ve Kollektif Kimlik", (Çev. Tanıl Bora), *Birikim* 88, 52-63, İstanbul, 1966.

- BOZARSLAN, Hamit. "Türkiye'de Kürt milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, Ed. Eric Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- BOZTAŞ, Ali Musa. *Dersim'de Bir Çeşme, (Dersimi Baba adıyla)*, İstanbul, 1996.
- BUMKE, Peter J. "Kızılbaş-Kurden in Dersim (Tunceli, Türkiye): Marginalität und Häresie", *Anthropos*, Bd. 74, H. 3/4, pp. 530-548, 1979.
- BRUINESSEN, Martin Van. "Genocide in Kurdistan: The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) and the Chemical War Against the Iraqi Kurds (1988)", *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions*, (Ed. George J. Andreo-Poulos), *University of Pennsylvania Press*, Pennsylvania, 1994.
- BRUINESSEN, Martin Van. "The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey(1937-1938)", let.uu.nl/martin.vanbruinessen/personal/puplications/Dersim_rebellion.pdf, 1994.
- BRUINESSEN, Martin Van. *Ağa, Şeyh ve Devlet, (Çev.Remziye Arslan)*, ÖZ-Ge Yayınları, İstanbul, 1991.
- BULUT, Faik. "Dersim ve Dersimli Üzerine Notlar", *Dersim 1*, 5-8, İstanbul, 1995.
- BULUT, Faik. *Belgelerle Dersim Raporları*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- BULUT, Faik. *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyamları*, Yön Yayıncılık, 1991.
- BULUT, Özgün E. "Şiirde Dersim Dersim'de Şiir", *Dersim 2*, 25-26, İstanbul, 1996.
- BULUT, Özgün E. *Şiirlerin Diliyle Dersim*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1991.
- BUMKE, Peter J. "Dersimde Kızılbaş-Kürtler", (Çev. H. Ali), *Berhem 11-12*, 16-25, Stockholm, 1991.
- BUMKE, Peter J. "Geçitveren: Zur Wirtschaftlichen Situation Eines Ostanatolischen Dorfes", *Mardom Nameh 2*, 2-22, 1976.
- BUMKE, Peter J. "Kızılbaş-Kurden in Dersim (Tunceli - Türkiye) Marginalität und Häresie", *Anthropos 73 (3-4)*, 530-548, Freiburg, 1979.
- BURAN, Ahmet. *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, BÜ, İstanbul, 1992.

- BURAN, Ahmet; ÇAK, Berna Yüksel. *Türkiye’de Diller ve Etnik Gruplar*, Akçağ, Ankara, 2012.
- BURAT, Osman. "Pertek Baysungur Camii'nin Taşınması", *Vakıflar Dergisi X*, 289-298, Ankara, 1973.
- BURKAY, Kemal. "Dersim-Tarih, doğa, insan...", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- BURKAY, Kemal. *Azadi u Jıyan*, Deng Yayınları/Weşanen Deng, İstanbul, 1993.
- BURKAY, Kemal. *Berf Fedi Dike*, Deng Yayınları/ Weşanen Deng, İstanbul, 1995.
- BURKAY, Kemal. *Carin*, Roja Nu Yayınları, İstanbul, 1992.
- BURKAY, Kemal. *Dersim*, Toplum Yayınları, Ankara, 1975.
- BURKAY, Kemal. *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan. Coğrafya-Tarih-Edebiyat I*, Deng Yayınları, İstanbul, 1992.
- BURKAY, Kemal. *Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri*, (C.Aladağ adıyla), Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul, 1978.
- BURKAY, Kemal. *Yakılan Şiirin Türküsü*, Deng Yayınları, İstanbul, 1993.
- BUTYKA, Dezsö. "Das Ehemalige Vilayet Dersim", *Mitteilungen der Kaiserlich* 35, 99-126, Viyana, 1892.
- BUZ, Sema, "Tunceli/Dersim’de Kadınların Gündelik Yaşam Deneyimleri Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- CAFEROĞLU, Ahmet. *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Malatya, Elazığ, Tunceli, Gaziantep, Maraş Vilayetleri Ağızları*, TDK Yayınları, 119-130, Ankara, 1995.
- CAN, Rıza. *Dersim 1937 Yalanı ve Gerçekler*, Karaca Matbaası, Ankara, 1975.
- CAN, Rıza. *Dersim Dedikleri*, İstanbul, 2011.
- CANERİK, Caner. *Gülazere*, El Yayınları, İstanbul, 2011.
- CAPOLYO, Enver Benhan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1964.
- CENGİZ, Daimi. "Kızılbaş Kırmançlar'ın (Zazalar) Geleneksel İnancında Hızır Kültü", *Pir* 5, 23-30, İstanbul, 1996.

- CENGİZ, Daimi. "Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- CENGİZ, Daimi. *Dersim Fablları I*, Kalan Yayınları, Ankara, Temmuz 2001.
- CENGİZ, Daimi. *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji (1860- 1936)*, Horasan Yayınları, İstanbul, Eylül 2010.
- CENGİZ, Seyfi. "1908-1916 ve 1920-21", *Desmala Sure* 3, 3-8, Londra, 1992.
- CENGİZ, Seyfi. "1937-38 Dersim Direnişi", *Desmala Sure* 4,5, 7-10, 2-5, Londra, 1992.
- CENGİZ, Seyfi. "Alevilik Kırmanc Aleviliği, Mezhepler ve Tarikatlar", *Desmala Sure* 1, 19-20, Londra, 1991.
- CENGİZ, Seyfi. "Alişer", *Desmala Sure* 5, 20, Londra 1992.
- CENGİZ, Seyfi. "Dersim Bir Sömürgeci", *Desmala Sure* 4, 11-15, Londra, 1992.
- CENGİZ, Seyfi. "Dersim Sorunu: Kırmanc-Alevi Ulusal Sorunu", *Desmala Sure* 1, 1-3, Londra, 1991.
- CENGİZ, Seyfi. "Dersim Ulusal Sorunu ve Sosyalistlerin Politik Görevleri", *Desmala Sure* 15, Pademborn, 5-6, 1995.
- CENGİZ, Seyfi. "Genel Çizgileriyle Kürt ve Zaza Hareketleri", *Sosyalist İşçi*, 1988.
- CENGİZ, Seyfi. "M. Nuri Dersimi", *Desmala Sure* 5, 11, Londra, 1992.
- CENGİZ, Seyfi. "Dersim ve Zaza Tarihi. Sözlü Gelenek ve Tarihsel Gerçek(Bölüm III)"
- CENGİZ, Seyfi. *Dersim ve Dersimli*, Marne, Desmala Sure Yayınları, 1995.
- CENGİZ, Seyfi. *Dış Kaynaklarda Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar I*, Marne, Desmala Sure Yayınları, 1995.
- CENGİZ, Seyfi; "Seyit Rıza", *Desmala Sure* 4, 23-24, Londra 1992.
- CENGİZ, Yusuf. *Her Yönüyle Tunceli*, Kuzcu Matbaası, İzmir, 2001.
- CILIZOĞLU, Tanju. "Atatürk Gelmeden Seyit Rıza İdam Edilecekti", *Berhem* 7, 7-10, Stockholm, 1990.
- COŞKUN, Yüksel-ULUTÜRK, Servet-KAYA, Alaettin-YÜRÜMEZ, Gökhan. "Tunceli Yöresi Nannospalax (Körfare)'lerinin (Rodentia:Spalacidae) Karyolojik Özellikleri", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.

- CÖMERT, Munzur. "Alevi Zazalar'da Newe Marti ve Hawtemal Kutlamaları", *Desmala Sure 11/1*, 38-40, Marne, 1994.
- CÖMERT, Munzur. "Bava Hesene Kolu Venga Heqi Dano", *Berhem 6/7*, 91-97, Ankara, 1993.
- CÖMERT, Munzur. "Xızıro Khal Yitiqate Kırmanciye de Hazar Çevere Sere Sodırı", *Pir 3*, 45-47, İstanbul, 1995. "Dersim İncancında Sabahın Aydınlığına Binlerce Kapı Açan Bir Tanrı Bozathlı Hızır", *Pir 3*, 48-52, İstanbul, 1995.
- CÖMERT, Munzur. "Yitigate Dersimi de Kureş", *Pir 4*, 55-62, İstanbul, 1995. "Dersim İncancında Kureş", *Pir 5*, 32-42, İstanbul, 1996.
- CÖMERT, Munzur. "Yitiqate Dersimi Cenet Be Ceneme Çino", *Pir 5*, 16-22, İstanbul, 1996. "Dersim İncancı'nda Cennet'le Cehennem Yoktur", *Pir 6*, 55-61, İstanbul, 1996.
- CÖMERT, Munzur. "Yitiqate Dersimi de Wayıre Çei", *Ware 9*, 10-14, Baiersbronn, 1996. "Dersim İncancı'nda Ev ve Aile Tanrısı", *Ware 9*, 69-74, Baiersbronn, 1996.
- CUİNET, Vital. "Sandjak Der Dersim", *La Turque d'Asie II Paris, Ernest Leroux*, 384-405, 1891.
- CUİNET, Vital. *La Turquie d'Asie, II*, Paris, 1891
- CUMBUR, Müjgan. "Evliya Çelebiye Göre Tunceli'nin Bazı İlçeleri ve Anadolu Babaları", *Erciyes 109*, 7-10, Kayseri, 1987.
- ÇAĞLAYAN, Hüseyin. "38 Ra Zu Pelge Çena Sey Rızay Leyla Dersim u Jenoside Dersimi Sero Qeseykena", *Tija Sodırı 3*, 94-120, Frankfurt, 1996.
- ÇAĞLAYAN, Hüseyin. *Die Schwache de Türkischen Arbeiten Bewegung im Kontext Nasyonalen Bewegung (1908-1945)*, 1994.
- ÇAKMAK, Hüseyin. "Dersim İncancı Raa Haq'da Gulvêng, Gulbenge (Cem) ve Deyişler", *Munzur, Sy 25-26*, 2006.
- ÇAKMAK, Hüseyin. "Tarihi, İncancı ve Doğasıyla Kemorebel-II", *Munzur, Sy II*, 2000.
- ÇAKMAK, Hüseyin. "Tarihi, İncancı ve Doğasıyla Kemorebel-III ve Bir Efsanenin Işığında Kureys İle Kureysanlılar", *Munzur, Sy 5*, 2001.
- ÇAKMAK, Hüseyin. "Tarihi, İncancı ve Doğasıyla Kemorebel-IV ve Doğumdan Ölümüne Kimi Adet İle Törenler", *Munzur, Sy 8*, 2001.

- ÇAKMAK, Yalçın. “Balkanlardan Dersim'e Sarı Saltık”, *Kırmancıya Belege*, Sayı: 4, s. 101- 116, İstanbul, Nisan 2011.
- ÇAKMAK, Yalçın. “Bir Bektaşî Motifi Olarak Sarı Saltık Kültürünün Tunceli (Dersim) Yöresinde Zuhuru”, *VIII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, İzmir, 21-24 Kasım 2011.
- ÇALIŞLAR, İzzeddin. *Dersim Raporları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- ÇAY, Abdulhaluk. *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara 1993.
- ÇAY, Abdülhaluk; “Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri”, *Türk Kültürü Araştırmaları XXIII/1-2*, s. 153-169, Ankara, 1985.
- ÇAY, Abdülhaluk. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı*, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi, Genel Başkanlık Özel, Ankara 1986.
- ÇAY, Abdülhaluk. “Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu Aşiretlerinin Sosyo- Ekonomik ve Kültürel Yapıları ve Bölücülük Meselesi”, *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu*, Bildiriler, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 8-9 Mart 1990, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 133-161.
- ÇEÇEN, Kazım. “Sağman Köyü”, *Sanat Dünyamız* 28, 7-12, İstanbul, 1983.
- ÇELİK, Filiz. “İnsan-Yapımı Felaketler, Neden Oldukları Travmalar ve Bu Travmaların Nesiller Arası Aktarımı: Dersim Örneği”, *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- ÇELİK, Hıdır Eren, “Almanya’da Bir Göçmen Toplum: Dersimliler”, *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- ÇELİK, Hıdır Eren, “Almanya’da Bir Göçmen Toplum: Dersimliler”, *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- ÇEM, Munzur. “Alevilik Sorunu Üzerine”, *Deng* 18, 2-15, İstanbul, 1992.
- ÇEM, Munzur. “Alevilik Üzerine Cumhuriyet'te Çıkan Yazı Dizisi ve Bir Yaklaşım”, *Deng* 9, 10-15, İstanbul, 1991.
- ÇEM, Munzur. “Alevilik, Kurmanci - Kırmancı ve Dersim Üzerine Kimi Yanlış Görüşler”, *Deng* 34, 8-32, İstanbul, 1996.
- ÇEM, Munzur. “Halk Türkülerinde Dersim İsyanı”, *Denge Komkar* 93-97, İstanbul, 1987.

- ÇEM, Munzur. "Dersim'de İbadet", *Dersim*, Yıl 3, Sy 4, 2004.
- ÇEM, Munzur. *Alevilik Sorunu ve Dersim Ayaklanması Üzerine*, Stockholm, 1995.
- ÇEM, Munzur. *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği (Etnitise, Dini İnanç, Kültür ve Direniş)*, Vate Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 2009.
- ÇEM, Munzur. *Dersim'de Alevilik*, İstanbul, 1999.
- ÇEM, Munzur. *Gula Çeme Perre*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2007.
- ÇEM, Munzur. *Gülümse Ey Dersim I, II, III*, Deng Yayınları (I. Cilt), Özgürlük Yolu Yayınları (II. ve III Cilt), Köln, 1990-1993.
- ÇEM, Munzur. *Hotay Serra Usife Qurzkızı, Wesanen Roja Nu*, Stockholm, 1992.
- ÇEM, Munzur. *Taye Kılame Dersimi*, Hasselbx, Stockholm, 1993.
- ÇETİN, Mehmet. "Önsöz Yerine", *Yas Kitabı*, Dersim 38'i Yazdılar, Sur Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- ÇETİN, Yetkin. *Türk Hareketleri ve Devrimler*, Milliyet Yayınları, İstanbul, Mayıs 1980.
- ÇETİN, Zeynel Murat. *Düşümde Kan Kokusu (Munzur'da Yas Tutana)*, Karşı Ltd. Şti. Ankara, 1993.
- ÇİÇEK, Evin Aydar. *Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi*, Apec Yayınları, Stockholm, 1999.
- ÇİMEN, Musa. "Osmanlı Belgelerinde Dersim", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 3, s: 61- 62, İstanbul, Temmuz- Ağustos Eylül 2009.
- ÇİYA, Sait. "57.Yılında Dersim Direnişi I,II,III", *Jiyana Nu* 7,8,9, İstanbul, 1994.
- ÇİYA, Sait. "Dersim Rönesansı", *Roj* 18, İstanbul, 1995. "Rönesanse Dersimi", *Tija Soduri* 2, 83-88, Frankfurt, 1996.
- ÇİYA, Sait. "Munzurun Doruğu", *Jiyana Nu* 4, İstanbul, 1994.
- ÇİYA, Sait. *Dersim Yazıları*, Peri Yayınları, İstanbul, 1998.
- ÇOBANOĞLU, Yavuz. "Munzur İmgesi Üzerinden Kendisini Kuran Şehir:Tunceli (Dersim)", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- ÇOLPAN, Rıza. *Xıde Naxırwan u Tevkuştına Dersim*, Dilan Yayınları/Weşanen Dilan Diyarbakır, 1993.
- DANIK, Ertuğrul. "Dersim Alevi-Kürt ve Zaza Mitolojisi ve Pantheonu Üzerine İrdelemeler", *Birikim* 88, 64-67, İstanbul. 1996.

- DANIK, Ertuğrul. "Anadolu'daki Koç ve At Şekilli Mezar Taşlarının Dağılımı", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 4, 19-28, KVMGM Yayınları, Ankara, 2004.
- DANIK, Ertuğrul. "Dersim Mitolojisinde Ocak Kültürü", *Munzur* 1, 52-56, Ankara, 2000.
- DANIK, Ertuğrul. "Dersim Toplumunda Ocak Kültürü", *Değişik Yazarların Düşünceleri Işığında Yeni Binyılda Dersim* (Der. A. Dersimi), Druck Druckwerk, 114-117, München, 2000.
- DANIK, Ertuğrul. "Dersim'de Protestan Fırat Misyonerleri", *Munzur*, 23/24, 26-36, 2005.
- DANIK, Ertuğrul. "Dersim'de Unutulan Bir Gelenek Büst Şeklindeki Mezar Taşları", *Munzur* 2, 71-76, Ankara, 2000.
- DANIK, Ertuğrul. "Pertek Çelebi Ali ve Baysungur Camileri", *Vakıflar Dergisi*, XVIII, 185-210, VGM Yayınları, Ankara, 2004.
- DANIK, Ertuğrul. "Vasgirt Kaya Mezarları Hakkında İlk Gözlemler", *İdol* 9, 12-16, Ankara, 2001.
- DANIK, Ertuğrul. "Yukarı Fırat Bölgesi 2000 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 1, 79-92, AMGM Yayınları, Ankara, 2002.
- DANIK, Ertuğrul. "Yukarı Fırat Bölgesi 2002 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 1, 139-154, KVMGM Yayınları, Ankara, 2004.
- DANIK, Ertuğrul. *Işuwa'dan Tunceli'ye*, Tunceli Dayanışma ve Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- DANIK, Ertuğrul. *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezartaşları*, TKAE Yayınları, Ankara, 1993.
- DANIK, Ertuğrul. *Öteki Tanrılar (Alevi ve Bektâşi Mitolojisi)*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2006.
- DARKOT, Besim. "Tunceli Üzerine Coğrafi Görüşler", *Üçüncü Üniversite Haftası*, İÜ Yayınları, 114-129, İstanbul, 1943.
- DARKOT, Besim. "Tunceli'nin Coğrafyası", *Aylık Ansiklopedi II*, İskit Yayınevi, 575-577, İstanbul, 1946.
- DAVAZ, Rasim. "Yeni Bir Kürt Ayaklanması", *Randschau* 32, 1162, Basel, 1937.
- DEDEKURBAN, Ali Haydar. *Zaza Halk İnançları*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1993.

- DEDEKURBAN, Ali Haydar. *Zaza Halk İnançlarında Kültürler*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1994.
- DEDEKURBAN, Ali Haydar. *Zazalarda Şölenler ve Törenler*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1994.
- DELİÖRMAN, Ahmet Çakmak. "Alevi- Kızılbaş Geleneği ve Sol", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 4, s. 77- 83, İstanbul, Nisan 2011.
- DELİÖRMAN, Ahmet Çakmak. *Resmîlik, Dersimlilik, Alevilik ve Solculuk*, Sorun Yayınları.
- DEMİR, Cafer. *Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim*, Umut Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 2009, Temmuz 2010.
- DEMİR, Hasan. *Dersim'den Tunceli'ye 38 Katliamı Tanıkları*, Belge Yayınları, İstanbul, 2011.
- DEMİR, Ramazan. *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, Palme Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- DEMİREL, Yücel. "Dersim/Tunceli ve Celali Kardeş Şehirler", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- DEMİREL, Yücel. *Dersim Mebusu Lütü Fikri Bey'in Günlüğü*, Arma Yayınları, Köln, 1988.
- DENİZ, Dilşa, "Yok Sayılan Bir Ocak ve Aşiretten, 'Beyaz'laştırılarak Yok Edilen Bir Ocak / Aşiret: Dewrêşgewr", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- DENİZ, Dilşa. *Yol/Re: Dersim İnanç Sembolizmi*, İletişim Yayınevi, İstanbul, Mart 2012.
- DENİZ, Eşref. "Neolithic, Calcolithic and Early Bronze Age Faunal Remains From Pulur (Keban Dam Region) Turkey", *Archaeological Studies*, 284-294, Amsterdam, 1974.
- "Dersim", *Türk Ansiklopedisi*, c. XIII, MEB Yayınları, 109, Ankara, 1966.
- DERSİM, Ekin. "Çarpık Kalemler Dersim Tarihini Yazamaz", *Desmala Sure* 3, 15, Londra, 1992.
- DERSİM, Şelva. "Devletin, Solculuğun Dersim'e ve Kızılbaşlığa Verdiği Zararlar I", *Pir* 3, 4-11, İstanbul, 1995.
- DERSİM, Şelva. "Solcuların Dersim'e ve Kızılbaşlığa Verdiği Zararlar", *Pir* 5, 5-14, İstanbul, 1996.

- DERSİM, Şelva. "T.C. Devleti'nin Kurum ve Kuruluşlarıyla Dersim'e Getirdiği Felaketler II", *Pir* 4, 6-16, İstanbul, 1995.
- DERSİMİ, Ali. *Dersim- Koçgiri Direnişleri. Alişer Efendi ve Zarife Xatun*, Peri Yayınları, İstanbul, Haziran 2010.
- DERSİMİ, M. "Resmi Belgeleriyle Dersimi Boşaltma Kararı", *Berhem* 3, 8-10, Stockholm, 1988.
- DERSİMİ, Nuri. *Dersim Tarihi*, Eylem Yayınları, İstanbul, 1979.
- DERSİMİ, Nuri. *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992.
- DERSİMİ, Nuri. *Kürdistan Tarihinde Dersim*, Doz Yayınları, İstanbul, Eylül 2004.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1980 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı (Birinci Aşama Sonuçları) Tunceli-1980*, DİE Yayınları, Ankara, 1983.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1985 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı (Birinci Aşama Sonuçları) Tunceli: 1985*, DİE Yayınları, Ankara, 1990.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş İl, İlçe, Bucak ve Köy (Muhtarlık) Nüfusları 5.10.1970*, DİE Yayınları, Ankara, 1973.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 20.10.1985 62-Tunceli*, DİE Yayınları, Ankara, 1987.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1980, 1985, 1990 Çemişgezek Tarım ve Nüfus Verileri*, Ankara.
- DEWRAN, Hasan. "Dersim Lawıke Dersimi", *Ware* 3, 4, Baiersbronn, 1993.
- DEWRAN, Hasan. "Zone Made Namey I, II, III", *Tija Sodiri* 1,2,3, 44-48, 48-61, 150, Frankfurt, 1995-1996.
- DEWRAN, Hasan. *Entlang Des Euphrat Gedichte*, Brandes-Apsel Verlag, Frankfurt.
- DEWRAN, Hasan. *Feuer Seit Zarathustra Gedichte, Aphorisman und Ein Lyrisches Marchen*, Brandes-Apsel Verlag, Frankfurt, 1992.
- DİNÇ, Gökçen B. "Dersim Ermenileri Saklamanın Cezasını mı Çekti?", *Yeni Aktüel*, Sy. 277, 2010.
- DOĞAN, Ali Ekber - TUNA, Ş. Gürçağ. "Tunceli/Dersim'de Tembelliğin Kültürelleşmesi: Emek Süreçlerinin Özgünlükleri Çerçevesinde Bir Bakış", *İÜİF, İktisat Dergisi*, sayı 515-516, 2011.

- DOĞAN, Doğan. *Dersim Olayı ve Dersim'in Türklüğü Üzerine*, Uyum Yayıncılık, 2012.
- DOĞAN, Hasan Hüseyin. "Resmi İstatistiklerle Tunceli'nin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- DOĞAN, Kendal. "İran'dan Dersim'e Kelhur Aşireti", *Munzur*, Sy 18, 2004.
- DOĞAN, Mehmet. "Dersim'i Seviyorum, Onu Geri İstiyorum", *Desmala Sure II/1*, 4-6, Marne, 1994
- DULKADİR, Hıdır. "Tertele Dersim", *Munzur*, Yıl: 8, Sayı: 30, s: 55- 57, Ankara, 2008/4.
- DUNMORE, G.W. "Kürt Papazları Arasında Belirgin Hareketler (1857)", (Çev.G Sevilmiş), *Deng 35*, 45-46, İstanbul, 1996.
- DURUL, Yusuf. "Doğu Anadolu Yöresinde Halı ve Kilim Motifleri ile Aşiretlerin Yerleşmeleri", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 303-315, Elazığ, 1992.
- DURUL, Yusuf. "Şavak Türkmenleri ve Dokuma Sanatları" *Türkiyemiz 2*, 43-44, İstanbul, 1971.
- DURUL, Yusuf. *Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Ankara, 1969.
- DÜNDAR, Tefik. *Tunceli ile Çevresindeki Üç Vilayetin Zirai Durumu ve Gelişme İmkanları*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.
- DÜZGÜN, Ali Ekber, "Dersimliyim: Biraz İçinden Biraz Dışından", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- DÜZGÜN, Mustafa. "Adet u Toreye Dersimi", *Berhem 1,2,4,8*, Stockholm, 1988-1990.
- DÜZGÜN, Mustafa. "Areyiz U Hünere Xo", *Tija Sodiri 2*, 9-28, Frankfurt, 1996.
- DÜZGÜN, Mustafa. "Dersim de Kewrayeni", *Berhem 3*, Stockholm, 1988.
- DÜZGÜN, Mustafa. "Kürdistan Tarihinde Dersim Adlı Eserde Geçen Bazı Sözcüklerin Yerel Karşılıkları", *Berhem 1*, 47-55, İstanbul, 1992.
- DÜZGÜN, Mustafa. "Kürdistan Tarihinde Dersim Adlı Eserde Geçen Bazı Olaylar Üzerine", *Berhem 5*, 16-28, Ankara, 1993.
- DÜZGÜN, Mustafa. "Lawıkene Dersimi Sero", *Berhem 5/6/7*, 58-65,85-90, Ankara, 1993.

- DÜZGÜN, Mustafa. "Şaire Dersimi Bava Sey Qaji", *Berhem 10*, Stockholm, 1991.
- DÜZGÜN, Mustafa. "Taye Diwaye Dersimi", *Berhem 11/12*, Stockholm, 1991.
- DÜZGÜN, Mustafa. *Dersim Türküleri/Taye Lawike Dersimi*, Berhem Yayınları, Ankara, 1992.
- DÜZGÜN, Mustafa-vd. *Dersim'de Dualar, Atasözleri, Mecaızlar, Bilmeceler, Şaşırtmacalar*, Berhem Yayınları, İstanbul, 1992.
- EFENDİ, Mehmet Ali. "Dersim Mektupları", *Ma'muretü'l-Aziz Gazetesi*, 11 Mayıs-30 Ekim 1885.
- EICKSTEDT, Von Egen. *İlkçağlardan Günümüze Türkler- Kürtler- İranlılar*, Fırat Yayınları, 1993.
- EKMEN, Ahmet Serdar-Sert, Mesut. "Türk Ulus-Devleti'nin Kuruluşu ve Dersim: Tarihsel Sosyolojik Bir Bakış", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- EMİN, Mehmet Zeki. *Kürdistan Tarihi*, Komel Yayınları, 1992.
- EMİRALİ, Yağan. *1938 ve Öncesi Dersim ya da Kırmancıya Beleke*, Özgür Politika Gazetesi, Kasım 2004.
- ERCAN, Harun. "1970'li Yıllarda Tunceli/Dersim'de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- ERDEM, Özgür. *Dersim Yalanları ve Gerçekler*, İleri Yayınları, İstanbul, 2012.
- ERDENTUĞ, Nermin. "Kalkınma Problemlerimiz ve Doğu Anadolumuz.", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi (Antropoloji)*, sayı III' ten Ayrı Basım, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, s. 13-17.
- ERDER, Cevat. "Eski Pertek'te XVI. Yüzyıla Ait İki Camii Kurtarma Çalışmaları", *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 161-163, Ankara, 1974.
- ERDİM, M. Murat. *The Castle of Eski Pertek Tunceli* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), METU Faculty of Achitecture Department of Restoration, Ankara, 1970.
- ERDOĞAN, Hüseyin. *Tunceli Gerçeği*, Ayırkotu Yayınları, Ocak 2011.
- ERDOĞAN, Serkan. "Çivi Yazılı Kaynaklara Göre İ.Ö. II Bin Yılda Dersim ve Çevresi", *Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar*, Ankara, 2004.

- ERDOĞAN, Serkan. "Mazgirt ve Mazgirt Adı Üzerine", *Munzur 17*, 20-28, 2004.
- ERDOĞAN, Serkan. "Mazgirt Yakınlarındaki Kaleköy Kalesi'nden Dersim'in Uzak Tarihine Katkılar", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- EREN, Nevzat. *Dünya'da ve Türkiye'de Hekimlik Eğitimi*, Ankara.
- ERKAL, Mustafa. *Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1972.
- ERKAL, Mustafa. *Bölge Açısından Az Gelişmişlik 101 Soru-101 Cevap*, Der Yayınları, İstanbul 1990.
- ERÖZ, Mehmet. "Tunceli'nin Sosyal ve Kültürel Yapısına Dair Düşünceler", *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri*, Tunceli Valiliği-FÜ, 345-351, Ankara, 1986.
- ERTAN, Mehmet. "Tek Parti Döneminde Dersim/Tunceli'nin Mecliste Temsili", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli, Tunceli Üniversitesi*, 2011.
- ERTUNA, Hamdi. "İstiklal Harbinde Ayaklanmalar", *Türk İstiklal Harbi VII*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- Erzincan Valiliği, *1973 Erzincan İl Yıllığı*, Ankara 1973.
- ERZİNGAN, Kurese. "Kaybedilen Dağların Anahtarı ve Belleğimiz", *Kırmancıya Beleke*, Mart- Nisan, Sayı: 2, s: 55-58, İstanbul.
- Evlia Çelebi. *Evlia Çelebi Seyahatnamesi*, V, İstanbul, 1897.
- EVREN, Dursun. *Ulusal Demokratik Mücadelede Koçgiri Kürt Aşiretleri*, Peri Yayınları, İstanbul 2008.
- EZER, Feyzullah. Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları, *Doğu Anadolu Araştırmaları (DAUM)*, C. III, s. 18-23, Elazığ, 2003.
- FEBER, Oda. "Düzgün Baba Ziyareti", (Cev: H.Tornecengi), *Berhem I*, 22-24, İstanbul, 1992.
- FEBER, Oda. *Die Herrenlosen-Leben in Einem Kurdischen Dorf*, Bremen, 1988.
- FIRAT, Gülsün, "Dersim'de Etnik Kimlik", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- FIRAT, M. Şerif. *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, TKAE Yayınları, Ankara, 1981.
- GASPARJAN, A. O. "Dersim", *İstoriko Filologičeskij Jurnal*, 2, 195-210, 1979.

- GEÇGİN, Ercan. “Dersim Aleviliğinde Doğa - İnsan İlişkisi”, *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- Genel Kurmay Başkanlığı, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı. *Türk İstiklal Harbi*, VI, Ankara, 1974.
- Genel Kurmay Başkanlığı, *Doğu Anadolu Coğrafyası (Tabii, Zirai, Beşeri, Baytari)*, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, C. VII, Ankara 1938.
- Genel Kurmay Başkanlığı, *Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1946.
- Genel Kurmay Başkanlığı, *8. Kolordu Bölgesindeki İsyanlar*, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 1971.
- GERGER, Adnan. *Bir Adı Cehennem*, Büyüktadağ Yayınları, İstanbul, 2012.
- GEZİK, Erdal. “Munzur ve Düzgün’ün Sır Oluşlarının Tarihsel Bir Analizi (Bir Deneme)”, *Munzur*, Sy 4, 2000.
- GEZİK, Erdal. “Unutulmuş Bir Kral ve Taraftarlarının Hikâyesi:Yılanın Dersim Maceralarının Deneysel Bir Analizi”, *Munzur*, sayı 1, 2000.
- GEZİK, Erdal. *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, Kalan Yayınları, Ankara, 2000.
- GEZİK, Erdal; ÇAKMAK, Hüseyin. *Raa Haqi - Riya Haqi. Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*, Kalan Yayınları, Ulus / Ankara, Ocak 2010.
- GİPPERT, Jost, “Zaza’canın Tarihsel Gelişimi”, *Munzur*, Sy 7, 2001.
- GÖKALP, Kağan; Bulut, Suat. *Dersimli Diyar Ağa*, Ankara, 2011.
- GÖKCAN, Özkan - ACAR, Sedat. “Dersim Terakki Yolunda: 1937-38 Dönemi Gazetelerinin Gözüyle Dersim”, *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- [GÖKÇEN, Sabiha]. "Hereketa Dersimi u Çeko Ke Namuse Mı Sevekneno", *Tija Sodri* 2, 32-41, Frankfurt, 1996.
- GÖKMAN, Muzaffer. *50 Yılın Tutanağı*, İstanbul, 1973.
- GÖKTAŞ, Hıdır. *Kürtler - Kürdistan’da Tenkil*, Alan Yayınları, İstanbul, 1991.
- GÖRGÜ, Z. *Yazılı ve Sözlü Anlatımlarda Seyyid Mahmud Hayrani*, Kalan Yayınları, Ankara, 2004.

- GÖRGÜNAY, Neriman. "Şavak Aşiretlerinde Geleneksel Evlenme", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 95-104, Elazığ, 1992.
- GÖRGÜNAY, Neriman. "Şavak Türkmenlerinde Geleneksel Kadın Giyimi", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 125-129, Elazığ, 1989.
- GÜL, Abdulkadir, "Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Dersimli (Tunceli) Memurlar (Sicill-i Ahval Defterlerine Göre)", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- GÜL, Muammer. "Fırat Yer Adları Üzerine (Çemişgezek)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 3/35, 15-22.
- GÜL, Yusuf. *Tunceli'de Şavaklılar*, Şafak Matbaası, Ankara, 1976.
- GÜLENSOY, Hatice. *Tunceli'de Buyur Baba Efsanesi*, MEB Yayınları, Ankara, 1992.
- GÜLENSOY, Hatice. *Tunceli'de Elti Hatun Efsanesi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.
- GÜLENSOY, Hatice. *Tunceli'de Munzur Efsanesi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986.
- GÜLENSOY, Tuncer. "Doğu Anadolu Efsaneleri İçerisinde Tunceli Efsaneleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 31, 30-33, İstanbul, 1987.
- GÜLENSOY, Tuncer. "Elazığ Tunceli Bingöl ve Diyarbakır Yöresindeki Bazı Boy Soy Oymak ve Aşiret Adları Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları* 28, 134-156, İstanbul, 1984.
- GÜLENSOY, Tuncer. "Elazığ, Bingöl ve Tunceli İlleri Yer Adlarına Bir Bakış", *Erciyes* 115, 5-8 Kayseri, 1987.
- GÜLENSOY, Tuncer. "Şavak Türk Kilimciliği ve Kilim Terminolojisi", *Erciyes* 112, 6-9, Kayseri, 1987.
- GÜLENSOY, Tuncer. "Tunceli Yöresi Efsaneleri ve Sultan Baba", *Sultan Baba ve Köroğlu*, FHAM Yayınları, 9-11, Elazığ, 1987.
- GÜLENSOY, Tuncer. "Tunceli'nin Efsanelerine Bir Bakış", *Erciyes* 109, 11-12, Kayseri, 1987.
- GÜLENSOY, Tuncer. "Tunceli'nin Pülümür İlçesi Sağlamtaş Köyü Mezarlığı Üzerine Notlar", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 105-108, Elazığ, 1992.

- GÜLENSOY, Tuncer. *Doğu Anadolu Osmanlıcası (Etimolojik Sözlük Denemesi)*, TKAE Yayınları, Ankara, 1986.
- GÜLENSOY, Tuncer. *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, TDAV Yayınları, İstanbul, 1989.
- GÜLENSOY, Tuncer; BURAN, Ahmet. *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.
- GÜLER, E.Canan. "Bölge Planlaması ve Yukarı Fırat Havzasının Kalkınması", *Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 57-66, Elazığ, 1991.
- GÜLER, Sabır, " Dersim Alevi Geleneğinde Bir Tarihsel Ocak: Ağuçanlar", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- GÜLER, Sabır, "Dersim Tarihinde 'Ağuçan Ocağı': Kimlik ve Etki", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- GÜLER, Zuhâl - YILDIZ, Mete. "İnternet'teki Tunceli: Köy Web Siteleri", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- GÜLMEZ, Mehmet. *Dersim'ra ve Dare Etsene Seyit Rıza*, Zed Yayınları, 1996.
- GÜLMEZ, Nurettin. *TBMM Zabıtlarından Doğu ve Güneydoğu Meselesi*, Hamle Yayın-Dağıtım, İstanbul, 1992.
- GÜLTEKİN, A. K. "Şah Delil Berhican" Tunceli (Dersim) Aleviliği'nin Eksik Parçaları Üzerine Kısa Notlar, *Kırk Budak*, 7, 87-107, Yaz 2006.
- GÜLTEKİN, A. K. *Tunceli'de Kutsal Mekân Kültü*, Kalan Yayınları, Ankara, 2004.
- GÜLTEKİN, A.K. "Tunceli'de Hâkim Alevi Nüfus İçerisinde Yaşayan Sünni Topluluklara Genel Bir Bakış", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- GÜLTEKİN, Ahmet Kerim. *Tunceli'de Sünni Olmak. Ulusal ve Yerel Kimlik Ögelerinin Tunceli - Pertek'te Etnolojik Tetkiki*, Berfin Yayınları, İstanbul, Ocak 2010.
- GÜNAY, Duygu Arısan. *Keban Baraj Gölü Yöresi Halkbilim Araştırmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Ankara, 1980.

- GÜNDOĞAN, Azat Zana. "1960'larda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- GÜNDOĞAN, Nezahat-GÜNDOĞAN, Kazım. "Dersim'in Kayıp Kızları: Tedip ve Tenkil Harekâtı ve 'Medenileştirme' Söylemi", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- GÜNEL, Necmi. *Dersim İsyanı*, Paraf Yayınları, İstanbul, Aralık 2010.
- GÜNTAŞ, Hüseyin. "Dersim ve Türkiye", *Dersim* 2, 18, İstanbul, 1996.
- GÜRBÜZ Macit. *Kürtleşen Türkler*, İstanbul 2007.
- GÜVEN, Kenan. *Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleri İle Tunceli*, AKM Yayınları Ankara, 1991.
- HACEROĞLU, Hüseyin. *Tunceli'de Göç*, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara, 1988.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.
- HALAÇOĞLU Yusuf, "Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak, Kürd-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bellekten*, TTK, Cilt LX, S 227, Nisan 1996, s. 139-146.
- HALİS, Serhat. "Komünal Kızılbaşlık ve Dersim Soykırımı", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 4, s: 87- 90, İstanbul, Nisan 2011.
- HALLİ, Reşat. "T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Belgelerinde Pülümür Harekâtı (8 Ekim-14 Kasım 1930)", *Berhem*3, 22-27, Stockholm, 1988.
- HALLİ, Reşat. "Tunceli (Dersim) Tedip Harekâtı (1937-1938)", *Berhem* 5,6, 54-70, 42-63, Stockholm, 1989.
- HALLİ, Reşat. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.
- HAYALOĞLU, M. " Dersim Aşiretlerinden Tarihsel Kesitler ve Bazı Tarihi Belgeler", *Ware, Amor* II, Paiza Wertene, 1997.
- HEZARFEN, Ahmet; ŞENER, Cemal. *Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi*, Etik Yayınları, İstanbul, 2003.
- HEPKON, Zeliha. "İktidarın Gör Dediği: 1935 Yılı Türk Basınında Tunceli Kanunu", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay., İstanbul 2010.

- HUNTINGTON, Elbsworth. "The Valley of the Upper Euphrates River and Its People", *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 34, No. 4, pp. 301-310, 1902.
- HÜR, Ayşe. "Dersim Dört Dağ İçinde, Gülü Var Bağ İçinde...", *Chronicle*, Sy 10, 2008.
- IRMAK, Hüseyin. "Osmanlı Belgelerinde Dersim'e Dair Bazı Örnekler", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- IŞIK, Haydar. *Dersim Terteleşi*, Anlatı Dizisi, İstanbul, 1996.
- IŞIK, Haydar. *Dersimli Memik Ağa*, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.
- IŞIK, Haydar. *Mülteci Munzur*, Peri Yayınları, İstanbul, 2010.
- IŞIK, Şerafettin. *Cıncık (Keban Barajının Öyküsü)*, Önasya Yayınları, Ankara, 1973.
- İLTER, Fügen. "Doğu Anadolu'da Timur Devrinden Bir Yapı Yelmaniye Medresesi", *Anadolu (Anatolia)*, XVII, 91-121, Ankara, 1975.
- İNANICI, Haluk. *Rugan Ayakkabılı Teğmen*, Everest Yayınları, Nisan 2010.
- İZBIRAK, Reşat. "Tunceli", *Türk Ansiklopedisi XXXI*, Milli Eğitim Basımevi, 494-497, Ankara, 1982.
- İZBIRAK, Reşat. *Coğrafya Sözlüğü*, Ankara, 1965.
- JACOBSON, C. M. *Rastnustena Zone Ma (Handbuch Für Die Recht Schreibung Der Zaza-Sprache, Tunceli-Dialekt)*, Bonn, 1993.
- Jandarma Genel Komutanlığı, *Dersim*, Ankara, TCDVJUK, 1932.
- Jandarma Genel Komutanlığı, *Dersim Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu*, Jandarma Genel Komutanlığı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- KABACALI, Alpay. *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.
- KAHRAMAN, Ali. *Kürt İsyanları. Tedip ve Tenkil*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004.
- KALAFAT, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, TKAE Yayınları, Ankara, 1990.
- KALAFAT Yaşar, *Türk Kültüründe Kürtler*, Ankara 2011.
- KALELİ, Lütfi. *Osmanlıdan Günümüze Vurgunlar, Kırımlar, İftiralar, İhanetler*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.

- KALMAN, M. *Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri*, Nujen Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- KARABORAN, H. Hilmi. "Çemişgezek'te Mevki Adları", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 153-181, Elazığ, 1989.
- KARABORAN, H. Hilmi. "Fırat Havzasında Sanat Tarihiyle İlgili Eserlerin Coğrafi Dağılışı", *Fırat Havzası Sanat Tarihi Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 55-72, Ankara, 1992.
- KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1943.
- KARAMAĞARALI, Beyhan. "Koç, Koyun ve At Şeklindeki Mezartaşları", *Anadolu'da Türk Mührü Ahlat*, 13-20, Ahlat Kültür Vakfı Yayınları, 1993.
- KARAMAN, Aytaç. *Halk Anlatımlarına Göre Dersim*, Kalan Yayınları, Ankara, Ocak 2002.
- KARATAŞ, Haydar. "Dersim" iz: *Gece Kelebeği*, İletişim Yayınları, 2012.
- KARATAŞ, Hüseyin. *Bir İsyanın Türküsü Dersim*, Dönem Yayınları, İstanbul, 1991.
- KARPAT, Kemal. "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1983", *IJMES*, IX-2, 1978.
- KAYA, Ali. "Dersim Adının Anlamı ve Yönetsel Durumu", *Dersim* 2, 31, İstanbul, 1996.
- KAYA, Ali. "Kültürel Zenginliğin, Büyük Uygarlıklara Beşik Olmanın Temeli: Dil Zenginliği Dillerin Tarihsel Gelişimi", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- KAYA, Ali. "Tunceli (Dersim)'de Alevilik İnancı ve Dinsel Pratikler", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- KAYA, Ali. *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Demos Yayınları, İstanbul, Ekim 2010.
- KAYA, Ali. *Dersim Yazıları. Dil, Kültür ve Eğitim Üzerine Denemeler*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAYA, Ali. *Dersim'de Dil ve Kökler*, Can Yayınları, İstanbul, Mayıs 2008.
- KAYA, Ali. *Dersim'de Kökler, Doğa- İnanç- Kültür*, Can Yayınları, İstanbul, Ocak 2006.

- KAYA, Ali. *Deylem'den Dersim'e (İran'a Seyahat)*, Can Yayınları, İstanbul, Temmuz 2001, Temmuz 2002.
- KAYA, Ali. *Tunceli (Dersim) Kültürü*, Can Yayınları, İstanbul, 1995, Ağustos 2004.
- KAYA, Ali. *Tunceli Kültürü*, Aydınlar Matbaası, İstanbul, 1995.
- KAYA, Cemşi. "Harici Ötekilikten Dahili Ötekiliğe Geçiş Sürecinde Dersim ve Dersimliler", *Değişik Yazarların Düşünceleri Işığında Yeni Binyılda Dersim*, München:Selbstverlag, 2000.
- KAYA, Yaşar, "Sözlü Tarihte Dersim: Dersim 1937-1938 Sözlü Tarih Projesi", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- KAYABALI, İsmail; ARSLANOĞLU, Cemender. *Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicle ve Fırat) Boyunun Türklüğü I*, Set Ofset, Ankara, 1990.
- KAYGUSUZ, Sema. *Yüzünde Bir Yer*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
- KESKİN, Mesut. "Zazacanın İrani Diller Arasındaki Yeri ve Özellikle Dersim'deki Durumu ve Geleceği", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- KILIÇ, Ali. "Dersim İsyanı'nda Demenanlıların Silahlı Mücadelesi", *Deng* 29, 43-47, İstanbul, 1994.
- KILIÇ, Ali. "Jenoside Dersim", *Munzur*, Yıl: 8, Sayı: 30, s: 4- 42, Ankara, 2008/4.
- KILLI, H. "Mitolojiye Desim'de Biyaena Taê Heywanu", *Munzur*, Sy 10, 2001.
- KIRDÖK, M.Ali. "Yarı Açık Cezaevine Dönüştürülen İl Dersim", *Dersim* 1, 9, İstanbul, 1995.
- KIRIMHAN, Sücaettin. "Fırat Havzasının Fiziksel Özellikleri ve Genel Çevre Sorunları", *Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 229-248, Elazığ, 1991.
- KIRMIZITAŞ, Süleyman. *İnadına Dersim'de Yaşamak*, Ankara 2006.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl. "Doğu Faciası Dersim", *Behrem* 6-7, 75-77, Ankara, 1993.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl. *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları, 167-171, İstanbul, 1995.
- KIESER, Hans Lukas, "Dersim Massacre, 1937-1938", *On-line Encyclopedia of Mass Violence*, www.massviolence.org, 2011.

- KIESER, Hans Lukas. *Les Kurdes Alevies Face au Nationalisme Turc Kemaliste L'Alevite du Dersim et Son Rôle Dans la Premier Soulèvement Kurde Contre Mustafa Kemal (Koçgiri, 1919-1921)*, MERA, Amsterdam, 1993.
- KIESER, Hans-Lukas (2005). *Iskalanmış Barış. Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- KİRİŞÇİ, Kemal - Gareth M. Winrow (2010). *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
- KOCA, Hüseyin. *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu- Güneydoğu Anadolu Politikaları*, Mikro Yayınları, Konya, 1998.
- KOCA, Yavuz; vd. "Fırat Havzasında Yem Sanayinin Önemi", *Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 139-146, Elazığ, 1991.
- KOCACIK, Faruk-ÇAĞLAYANDERELİ, Mustafa-MAZZUM, Ahmet. "Kentleşme Sürecinin Postmodern Bağlamı Olarak Yaşam Kalitesi Kavramı ve Bir Görgül Örnek:Tunceli", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- KOCADAĞ, Burhan. *Doğuda Aşiretler Kürtler Aleviler*, Ant Yayınları, İstanbul, 1992.
- KOCADAĞ, Burhan. *Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi*, Taş Matbaası, Yalova, 1987.
- KOCATÜRK, Utkan. *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Ankara, 1973.
- KOÇAK, Cemil. *Umumi Müfettişlikler (1927- 1952)*, İletişim, İstanbul, 2003.
- KORKMAZ, Ramazan. "Fırat Havzası Folklorunda Hıdırellez Şenlikleri ve Bu Geleneğin Türk Dünyası İçindeki Yeri", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 183-197, Elazığ, 1989.
- KOŞAY, Hamil Zübeyr. "Doğu Anadolu Mezartaşlarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959) Kongreye Sunulan Tebliğler*, TTK Yayınları, 256-257, Ankara, 1962.
- KOŞAY, Hamil Zübeyr. "Pulur (Sakyol) Kazısı 1968 Ön Raporu", *1968 Yaz Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 139- 142, Ankara, 1970.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr. "Keban'ın Pulur (Sakyol) Höyüğü Kazısında Bulunan Kutsal Ocaklar", *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler I*, TTK Yayınları, 77-80, Ankara, 1979.

- KOŞAY, Hamit Zübeyr. "Pulur (Sakyol) Kazısı 1969", *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 99-101, Ankara, 1971.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr. "Sakyol (Pulur) Tarih Öncesi Kazısı", *VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler I*, TTK Yayınları, 53-56, Ankara, 1972.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr. "Yeniköy Höyüğü Kazısı, 1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 175-182, Ankara, 1976.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr. *Keban Projesi Pulur Kazısı (1968-1970)*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Ankara, 1976.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr. *Pulur Etnografya ve Folklor Araştırmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Ankara, 1977.
- KOŞAY, Hamit Zübeyr. *The History of a Potsherd From the Neolithic Age "Cıncık" (The Story of the Keban Dam)*, Önasya Yayınları, Ankara, 1975.
- KOYUNLU, Alpaslan. "Mezartaşı Olarak Yapılmış Koç ve Koyun Heykelleri", *TTOK Belleteni* 56/335, 16-18, İstanbul, 1976.
- KÖKTEN, İ. Kılıç. "Keban Baraj Gölü Alanında Dip Tarih Araştırmaları 1971", *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 1-5, Ankara, 1974.
- KÖKTEN, İ. Kılıç. "Keban Baraj Gölü Alanında Dip Tarih Araştırmaları, 1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 1-3, Ankara, 1976.
- KÖKTEN, İ. Kılıç. "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1969", *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 13-16, Ankara, 1971.
- KÖKTEN, İ. Kılıç. "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları, 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 1-2, Ankara, 1972.
- KÖKTEN, İ. Kılıç. "Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Buluntuları", *Atatürk Konferansları IV*, TTK Yayınları, 125-132, Ankara, 1971.
- KÖROĞLU, Kemalettin. *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1996.
- Köy İşleri Bakanlığı. *Köy Envanter Etüdü 1981: 62 Tunceli*, TİGM Yayınları, Ankara, 1983.
- Köy İşleri Bakanlığı. *Köy Envanter Etütlerine Göre Tunceli*, KİB Yayınları, Ankara, 1964.

- Köy İşleri Bakanlığı. Köy İşleri Bakanlığı. *Kooperatifçilik Dairesi Çalışmaları 1966-1970*, Ankara, 1970.
- Köy İşleri Bakanlığı. Köy İşleri Bakanlığı. *Köy Envanter Etüdü 1981 Tunceli*, Ankara, 1983.
- Köy İşleri Bakanlığı. Köy İşleri Bakanlığı. *Köy Envanter Etütlerine Göre Tunceli*, Ankara, 1964.
- Köy İşleri Bakanlığı. Köy İşleri Bakanlığı. *Köysel Alan Envanteri*, Ankara, 1971.
- KUBAN, Doğan. "1968 Yazında Keban Barajı Bölgesinde Köy Mimarisi İncelemeleriyle İlgili Ön Rapor", *1968 Yaz Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 173-177, Ankara, 1970.
- KUDAT, Ayşe. Kirvelik, Ayyıdız Matbaası, Ankara, 1974.
- KURDAKUL, Şükran. *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul, 1981.
- KUREŞANLI SEYYİD KEKİL, *Peygamberler İle Seyyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi*, Köln-Almanya, 1993.
- KURT, Gökhan-Özer, Ahmet, "Dersim Sürgünlerinin Yerleştirdikleri Kentlerde Yaşadıkları Entegrasyon Sorunları (Isparta İli Gülistan Mahallesi Örneği)", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- KUTLU, Muhtar. "Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Kara Çadır", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V*, MFAD Yayınları, 239-254, Ankara, 1987.
- KUTLU, Muhtar. "Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Yapılacak Halk Bilimi Araştırmalarının Önemi ve Tunceli'de Şavaklılar", *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meşeleri Sempozyumu Tebliğleri*, Tunceli Valiliği-FÜ, 369-377, Ankara, 1986.
- KUTLU, Muhtar. "Geleneksel Çoban Bayramları ve Fırat Havzasında Yaşayan İzleri", *Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 199-206, Elazığ, 1989.
- KUTLU, Muhtar. "Şavaklı Türkmenlerde 'Hab' Geleneği", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 225-230, Elazığ, 1992.
- KUTLU, Muhtar. *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*, MFAD Yayınları, Ankara, 1987.
- KÜÇÜK, Murat. "Cemal Abdal ve Mazgirt'te Dede Ocakları", *Nefes* 6, 40-43, İstanbul, 1994.

- Kültür ve Turizm Bakanlığı; *Tunceli İli Kültür ve Turizm Envanteri* 1986, 1986.
- "Kürt Ayaklanmaları", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c.6, İletişim Yayınları, 1898-1913, İstanbul, 1988.
- LAÇİN, Şükrü. *Bir Kürt İşçisinin Siyasal Anıları: Dersim İsyanı'ndan Diyarbakır'a*, Sun Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- LAŞER, Uşen. "Zon u Sisteme Candırma", *Tija Sodiri* 1, 41-43, Frankfurt, 1995.
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü. *MTA Enstitüsü'nce Bilinen Türkiye Yeraltı Kaynakları Envanteri*, Ankara, 1977.
- MALMISANIJ, Mehemed. "Bazı Yörelere Dımılı ve Kurmanci Lehçelerinin Köylere Göre Dağılımı", *Berhem* 2, 3, 4, 8-16, 62-67, 53-56, Stockholm, 1988, 1989.
- MALMISANIJ, Mehemed. "Kırd - Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri", *Deng* 21, 22, 23, 56-61, İstanbul, 1992-1993.
- MALMISANIJ, Mehemed. "Kırd - Kırmanc - Dımılı - Zaza Adlarının Anlamı Üzerine", *Serketin* 5, İstanbul, 1992.
- MAR, Cemşid. *Çağdaş Kürt Destanları: Koçgiri - Ağrı - Dersim - Newroz*, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1990.
- MATEOS. *Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. H. D. Andreasyan), TTK Yayınları, Ankara, 1987.
- "Mazgirt", *Yeni Fırat* II/34, 13-14, İstanbul, 1966.
- MCDOWAL, Davit. *Modern History of the Kurds 1-B*, Touris London New York, 1996.
- MELLİNK, M. J. "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 78, 170-171, New Jersey, 1973.
- MEMİŞOĞLU, Fikret. "Çemişgezek", *Yeni Fırat* II/14, 14-17, İstanbul, 1963.
- MEMİŞOĞLU, Fikret. "Munzur, Harput ve Gölcük Turizm Bölgemiz", *Yeni Fırat* II/15, 5-10, 31-32, İstanbul, 1963.
- MERGARIJİ, Hegiye. "Torne Sey (Seyid) Rıza'ı Qeseikeno", *Pir* 2, 3, s. 40-43, 34-43, İstanbul, 1995.
- Meydan Larousse* "Tunceli", c. 12, Meydan Yayınevi, s. 308-309, İstanbul, 1985.
- MILDAY, Celal Torne. "Surguniye Çıka?", *Tija Sodiri* 3, 42-45, Frankfurt, 1996.

- MOLYNEUX-SEEL, Captain L. "A Journey to Dersim", *The Geographical Journal*, vol. 44, no. 1, July 1914, s. 49-68.
- MOLYNEUX-SEEL, L. "Dersim ve Kızılbaşlık", Çev. S. Cengiz, *Alevilik ve Kürtler*, Haz. Mehmet Bayrak, Wuppertal, 1997.
- MULLER, Frederich. *Zaza Diyalekt Der Kurdens*, Prach-Viyana, 1864.
- MUNGAN, Murathan. *Bir Dersim Hikâyesi*, Metis Yayınları, 2012.
- Munzur Dersim Etnografya Dergisi*, Sayı: 1-10, Ankara, 2000-2002.
- MUNZUR, A. "Dersim Ulusal Sorunu ve İnkarcılık", *Desmale Sure* 3, 16, Londra, 1992.
- MUNZUROĞLU, Doğan. *Toplumsal Yapı ve İnanç Bağlamında Dersim Aleviliği*, Kalan Yayınları, Ankara, Ağustos 2004.
- MUXUNDİ, Seyfi. "Dersim 37- 38 Şahitleri", *Munzur*, Yıl: 11, Sayı: 36, s: 10-26, Ankara, 2011/2-3.
- MUXUNDİ, Seyfi. "Dersim 38'in Mazlumlarından Seyit Qasım'e Algazi", *Munzur*, Yıl: 8, Sayı: 30, s: 46- 51, Ankara, 2008/4.
- MUXUNDİ, Seyfi. "Evrenin Dört Kutsalından Biri Olan 'Ba' (Rüzgar) Dersim'den Geçerken", *Munzur*, Sy 19, 2004.
- NECATİGİL, Behçet. *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul, 1980.
- NEYZİ, Leyla. "Embodied Elders: Space and Subjecivity in the Music of Metin Kemal Kahraman" *Middle Eastern Studies* 38, No.1, January 2002.
- NİKİTA, B., *Kürtler, Özgürlük Yolu Yayınları*, 2 Cilt, İstanbul, 1978.
- NİYZAZI, Ahmet. "Dersimin Kubilay Teğmen Hakkı Nasıl Şehit Oldu", *Altan* 31, 13-14, Adana, 1937.
- OCAK, A.Y. "Sarı Saltık'ın Kimliği ve Tarihsel Rolü", *Toplumsal Tarih*, 17 (97), 25-30, 2002.
- ODTÜ. *Doomed by the Dam*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü, Ankara, 1967.
- ODTÜ. *ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları*, Güzel İstanbul Matbaası Ankara, 1969.
- OĞUR, Haydar. *Dersim Kaç Behzatça Yangınıdır*, Berfin Yayınları, İstanbul, 1994.
- OLCAYTU, İbrahim. *Folklor Defterleri II (1907-1945)*, Kalan Yayınları, 2001.

- ONAR, Sıddık Sami; "Fevkalade Hallerin Hukuki Nizam Üzerindeki Tesirleri", *Üçüncü Üniversite Haftası*, İÜ Yayınları, 376-389, İstanbul, 1943.
- ONARLI, İsmail. *Şeyh Hasan Aşireti. Anayurt'tan Anadolu'ya*, Aydıuşu Yayınları, İstanbul, 2001.
- OPUZ, Sinan. *Dersim Gerçeği*, Bumerang Yayınları.
- ORUÇOĞLU, Muzaffer, Dersim ve Biz, *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- ORUÇOĞLU, Muzaffer. *Dersim*, Bebek Yayınları, 1997.
- ORUÇOĞLU, Muzaffer. *Tohum*, Umut Yayınları, İstanbul,1992.
- OSMANOĞLU, Cenap. "Harput Çevresindeki Kaleler ve Beylikler", *Yeni Fırat II/32*, 8-11, İstanbul, 1966.
- OSMANOĞLU, Cenap. "Tunceli'nde Tarih", *Yeni Fırat II/29*, 16-17, İstanbul, 1966.
- ÖGEL, Bahaddin; YILDIZ Hakkı Dursun; vd. *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖKMEN, Haydar Rüştü. *Tunceli Dersim Harekatımız ve Programımız*, Anadolu, 18 Haziran 1937.
- ÖNAL, Sami. *Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.
- ÖNDER, Ali Rıza. "Çoban Baba Efsanesi", *Erciyes 61/62*, 7, Kayseri, 1948:.
- ÖNDER, Ali Rıza. "Munzur Efsanesi", *Erciyes 31/32*, 19-20, Kayseri, 1945.
- ÖNDER, Ali Rıza. "Pertek Ağzının Özellikleri", *Erciyes 81/ 82/83*, 16-17, 19-20, Kayseri 1949.
- ÖNDER, Ali Rıza. "Pertek'ten Derlenmiş Kelimeler, Deyimler", *Erciyes 82/83*, 19-20, Kayseri, 1949.
- ÖNDER, Ali Rıza. "Pilvenklilerde Oruç ve Bayram", *Erciyes 74/75*, 7-8, Kayseri, 1949.
- ÖNDER, Ali Rıza. "Tunceli Bölgesi Araştırmaları", *Türk Folkloru Araştırmaları*, İstanbul. 1972.
- ÖNDER, Ali Rıza. "Tunceli Bölgesindeki Aşiretler ve Kabile Adları", *Türk Folkloru Araştırmaları II/48*, 757-758, İstanbul, 1953.
- ÖNDER, Mehmet. *Şchirden Şchre Anadolu*, TİB Kültür Yayınları, 355-357, Ankara, 1995.

- ÖNGÖR, Sami, *Coğrafya Sözlüğü*, İstanbul, 1961.
- ÖVÜNÇ, Fahri. "Dersim Haydutlarının Tecavüzüne Uğrayan Amutka Jandarma Karakolu Nasıl Müdafaa Edildi", *Jandarma Mecmuası* 56, 39-42, Ankara, 1939.
- ÖZ, Baki. *Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖZ, Baki. *Belgelerle Koçgiri Olayı*, Can Yayınları, İstanbul, Ağustos 1999.
- ÖZ, Baki. *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşî Dergahları*, Can Yayınları, İstanbul, Mart 2001.
- ÖZ, Baki. *Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler*, Can Yayınları, İstanbul, 1989.
- ÖZ, Baki. *Osmanlıda Alevi Ayaklanmaları*, Ant Yayınları, 1992.
- ÖZBEK, Abdullah. *Bütün Yönleriyle Çemişgezek*, Çemişgezek Kalkındırma ve Güzelleştirme Derneği, Tunceli, 1997.
- ÖZBERK, Adnan. *Dersim Yaylaların Delisi*, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul, 1950.
- ÖZCAN, Ali Kemal- ŞAHİN, Adnan. "Seçmen Oyunun Şekillenmesinde Temel Faktörlerin Tespitine Yönelik Bir Alan Araştırması", 1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- ÖZCAN, Mesut. "Çena Wuşene Seyd'de Reportaj", *Munzur*, Yıl: 11, Sayı: 36, s: 4-9, Ankara, 2011/2-3.
- ÖZCAN, Mesut. *Dersim (Zaza) Atasözleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
- ÖZCAN, Mesut. *Dersim Aşk Türküleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÖZCAN, Mesut. *Öyküleriyle Dersim Ağıtları 1-2*, Kaynak Yayınları, Ankara, 2002.
- ÖZCAN, Mesut; *Dersim'de Kurulan Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)*, http://www.newededersim.com/news_detail.php?id=7177, 27 Haziran 2012.
- ÖZDAL, Hayrettin; ERDEM, Necip. "Nazimiye Tetkik Seyahati Notları", *Altan* 39/42, 46-59, İstanbul, 1938.
- ÖZDEMİR, Rıfat; "Harput ve Çemişgezek'te Asker Ailelerinin Sosyoekonomik Yapısı (1890- 1919)", *Bellekten*, CLIX, Aralık 1995, s. 226'dan ayırbaşım, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 739-835.
- ÖZER, Ahmet. "Demokratik Açılım Sürecinde Dersimde Yaşanan Tarihi Gerçeklerle Yüzleşmenin İşlevi Üzerine Sosyolojik Bir Analiz", 1

- Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli, Tunceli Üniversitesi, 2011.*
- ÖZGÜL, N.; TURŞUCU, A. "Stratigraphy of the Mesozoic Carbonate Sequence of the Munzur Mountains (Eastern Taurides)", *Geology of the Taurus Belt*, (Ed. O. Tekeli, M. C. Göncüoğlu), 173-180, Ankara, 1984.
- ÖZKAN, Halis. *Völker und Kulturen in Ostanatolien: Beitrage zur Geschichte und Ethnographie des Dorfes Muhundu in Ostanatolien Regierungsbezirk Tunceli (Ehemals Dersim)*, Wuppertal, Deimling, 1992.
- ÖZKÖK, Burhan. *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları*, İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul, 1937.
- ÖZTÜRK, Hıdır. *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984.
- ÖZTÜRK, Mutlu. "Dersim ve Kolonizatör Folklorcular", *Folklor Doğru Dergisi*, 1995.
- ÖZTÜRK, Saygı. *İsmet Paşa'dan Kürt Raporu*, Doğan Kitap, Aralık 2007.
- ÖZTÜRK, Sırrı. *Dersim Dersim*, Sorun Yayınları, Eylül 2007.
- ÖZTÜRK, Ünsal. *Damlanın İçindeki Gerçek. Alevilerin Büyük Sırrı*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, Kasım 2009.
- ÖZYİĞİT, Şeydi. *İkibin Yıllık Tarihi İle Lolan Aşireti (Yayımlanmamış Lisans Tezi)*, FÜFEF, Elazığ, 1988.
- PAMUKÇU, Ebubekir. *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet. *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983.
- PEHLİVANLI, Hamit; "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme.", Genel Kurmay Başkanlığı, Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (23-23 Ekim 1995 İstanbul) C.I, Ankara 1996, s. 554-649.
- PELGU, Venge. "Hangi Sey Rıza? 2", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 3, s:11-36, İstanbul, Temmuz- Ağustos- Eylül 2009.
- PELGU, Venge. "Hangi Sey Rıza? 3", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 4, s: 44- 51, İstanbul, Nisan 2011.

- PELGU, Venge. "Hangi Sey Rıza?", *Kırmancıya Beleke*, Sayı:2, s: 12- 48, İstanbul, Mart- Nisan 2009.
- PELGU, Venge. "Sey Rıza Kimdi?", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 1, s: 51- 52, İstanbul, Ocak- Şubat 2009.
- PERK, Kadri; *Cenup Doğu Anadolu'nun Eski Zamanları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1943.
- PTT Genel Müdürlüğü. *1980 PTT İstatistikleri*, Ankara.
- PİSVANOĞLU, Mahmut. *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.
- RİGGS, Henry H. "The Religion of Dersim Kurds", *Missionary Review of the World* 24, 734-744, New York, 1911.
- RİŞVANOĞLU, Mahmut. *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.
- SAGIR, Aysel, "Edebiyatta Dersim İmgesi", 1. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- SAGLAM, M.Ali, "16. Yüzyılda Çemişgezek (Dersim) Sancağının Sosyal ve Siyasal Yapısı", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- SAKAOĞLU, Saim. "Yedi Kardeşler ve Ülkerler - Süpürgeç Dağı ile Karadağ", *Türk Folklor Araştırmaları*, XVIII/360, İstanbul, 1979.
- SALTIK, Turabi. *Dımili*, Sorun Yayınları, İstanbul, 2005.
- SALTIK, Turabi. *Proto Dersim Kültürü Üzerine Tezler*, Sorun Yayınları, İstanbul, Aralık 2007.
- SALTIK, V. "Tunceli'de Alevi Ocakları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 52, 145-176, 2009.
- SALTIK, V. *İz Bırakan Erenler ve Alevi Ocakları*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2004.
- SALTIK, V. *Tunceli'de Aşiret-Oymak-Ocaklar*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2009.
- SASUNİ, G. *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri* (B. Zartaryan ve M. Yetkin, Çev.), Med Yayınevi, İstanbul, 1992.
- SCHAFER, Hans Peter. "Die Inschrift Rusa II Argıştehinis in Mazgirt-Kaleköy", *Studi-Micenei ed Egeo-Anatolici* XVIII, 249-268, 1977.

- SEEL, L. Molyneux. Bkz. MOLYNEUX-SEEL.
- SELCAN, Zülfi. *Zaza Milli Meselesi Hakkında*, Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1994.
- SELCAN, Zülfü. *Grammatik der Zaza-Sprache. Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*. Wissenschaft und Technik Verlag, Berlin, 1998.
- SERKAN, Erdoğan. *Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar*, Kalan Yayınları, Ağustos 2004.
- SERTEL, Savaş. "1960-1965 Yıllarında Tunceli'de Nüfus Hareketleri (Demografik Yapı)", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- SERTEL, Savaş- Sezai BALCI; "Cumhuriyet Döneminde Tunceli'de Doğal Afetler (1940-1970)", *Tarih Okulu Dergisi*, Mayıs-Ağustos 2011, C. X, s.101-122.
- SEVGEN, Nazmi. "Anadolu'da Koyun ve At Motifli Mezartaşları", *Tarih Dünyası I/7*, 333-336, İstanbul, 1950. TMO Dergisi 1, 15-20, Ankara, 1955.
- SEVGEN, Nazmi. "Celaleddin Harzemşah ve Tacik Baba", *Tarih Dünyası III/22*, 927-930, İstanbul, 1951. Tarih Konuşuyor IV/31, 2556-2562, İstanbul, 1966.
- SEVGEN, Nazmi. "Doğu Anadolu'nun 3000 Yıl Öncesi", *Tarih Konuşuyor V/46,47,48,49,50*, 3433-3436, 3481-3485, 3536-3540, 3583-3586, 3626-3630, İstanbul, 1967-68.
- SEVGEN, Nazmi. "Efsaneden Hakikate", *Tarih Dünyası III/21*, 882-886, İstanbul, 1951.
- SEVGEN, Nazmi. "Kızılbaş-Aleviliğin Gizli Felsefesi", *Tarih Dünyası I/7*, 286-291, 307, İstanbul, 1950.
- SEVGEN, Nazmi. "Munzur Efsanesi", *Tarih Konuşuyor IV/32*, 2659-2662, İstanbul, 1966.
- SEVGEN, Nazmi. "Sarı Saltuk ve Aiyos Spiridon", *Tarih Konuşuyor IV/33,34,35,36*, 2729-2734, 2818-2823, 2918-2922, 3015-3020 İstanbul, 1966-67.
- SEVGEN, Nazmi. "Yakın Tarihin Esrarla Örtülü Hadiseleri ve Koçkirili Alişer", *Tarih Dünyası I/8*, 377-381, 395, İstanbul, 1950.

- SEVGEN, Nazmi. "Yaşayışları Şimdiye Kadar Gizli Kalmış Bir Aşiret Zazalar", *Tarih Dünyası* 11/10, 11, 12, 13, 410-413, 465-482, 510-515, 565-570, İstanbul, 1950.
- SEVGEN, Nazmi. *Anadolu Kaleleri I*, Doğu Matbaası, 267-269, Ankara, 1959.
- SEVGEN, Nazmi. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TKAE Yayınları, Ankara, 1982.
- SEVGEN, Nazmi. *Zazalar ve Kızılbaşlar. Coğrafya- Tarih- Hukuk- Folklor- Teogoni*, Kalan Yayınları, Ankara, Ağustos 1999.
- SEVGEN, Nazmi. *Zazalar*, (Yayına Haz. Turan Bingöl), Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1994.
- SHAW, Stanford. "Ottoman Population Movements during the Last Years of the Empire, 1885-1914; Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980.
- SİHMÛ, Zafer. "Dersim Kızılbaşları", Çev. Mehmet Bayrak, *Munzur*, Sy 6, 2001.
- SİNCLAİR, Thomas Alan. *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, The Pindar Press, London, 1989.
- SODİRİ, Pere. "Die Systematische Entvölkerung von Dersim Eine Der Auswirkung Der Kriese Des Türkischen Nationalstaates", *Ware* 9, 89-91, Baiersbronn, 1996.
- SOILEAU, Dilek. "Koçgiri ve Dersim Kürt Hareketliliği:Koçgirili Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin Rolüne Dair", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- SOLGUN, Cafer. *Dersim... Dersim...*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- SOLGUN, Hüseyin. "Tunceli'de Kız İsteme ve Düğün Gelenekleri", *Yeni Fırat I/8, 9, 15-17, 13-15*, İstanbul, 1963.
- SOLMAZ, Selahattin. "Fırat Havzasının Kalkınmasında Eğitim ve Öğretimin Rolü", *Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 313-325, Elazığ, 1991.
- SORGU, VOLGA H. "Hayatta Kaldığım Tek Ders'im", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- SOYLU, Ramazan. *Okullar İçin Tunceli*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1964.
- SÖYLEMEZ, Kamer. *Adır u Asme*, Piya Kitaplığı, İstanbul, 1995.

- SÖZEN, Kadir. "Munzurla Karşı Karşıya", *Altan* 22, 3-5, Adana, 1937.
- SÖZEN, Metin. "Çemişgezek'de Türk Eserleri ve Yelmaniye Camisi", *Sanat Tarihi Yıllığı IV*, İÜEFSTE, 29-47, İstanbul, 1971.
- SÖZEN, Metin. "Çemişgezek'in Ulukale Köyündeki Mimari Eserler", *Sanat Tarihi Yıllığı VI*, İÜEFSTE, 120-140, İstanbul, 1973.
- SÖZEN, Metin. *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul, 1981.
- SÖZEN, Metin. *Çemişgezek'in Ulukale Köyü'ndeki Mimari Eserler*, İstanbul, 1973.
- STRECFER, Wilhelm. *Mundart der Duzik in Dersim*, 1862.
- SUNGUROĞLU, İshak. *Harput Yollarında I-IV*, EKTV Yayınları, İstanbul, 1958-1968.
- SÜLEYMAN, C. "Dersim Tarihi I, II, III", *Cem* 41-43, İstanbul.
- SÜMER, Faruk. *Selçuklular Devri'nde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1990.
- SYKES, Sir Mark. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt Aşiretleri", (Çev.M.Piro), *Berhem* 6, 7, 8, 36-41, 16-22, 24-33, Stockholm, 1989- 90.
- ŞADİLLİLİ, Vedat. *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyancılar I*, Ankara 1980.
- ŞAHİN, Cihan. "Türkiye'de National Building (Ulus İnşaatı) ve Dersim", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 2, s: 49- 54, İstanbul, Mart- Nisan 2009.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan. *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açından Erzincan Tarihi I- II*, EHHDV Yayınları, Erzincan, 1985.
- ŞELİÇ, H. *Zaza Gerçeği*, Dicle-Fırat Yayınevi, Münih, 1988.
- Şemseddin Sami. "Dersim" maddesi, *Kamus ül-Alam I-VI*, İstanbul, 1889-1899.
- Şerafeddin Han. *Şerefname - Kürt Tarihi Etnografyası ve Coğrafyası I/1*, (C. Kabadayı, Çev), Yaba Yayınları İstanbul, 2006.
- ŞEREFHAN. *Şerefname*, (Çev. M. Emin Bozarlan), Hasat Yayınları, İstanbul, 1990.
- ŞİLAN, B. "Değişik Yönleriyle Dersim Ayaklanması", *Deng*, 3-4-20, 33-39, 26-36 İstanbul, 1990-1992.
- ŞİMŞEK, Bahar. "Dersim ve Egemene Direniş Mekanı Olarak Müzik", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.

- ŞİMŞEK, Bahar. "Dersimli Kimliği ve Müzik", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- ŞİMŞİR, Bilal. *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1995.
- T. H. "Dersimin Son Sergerdesi Cumhuriyet Kuvvetlerine Teslim Oldu", *Altan* 30, 8, Adana, 1937.
- TAHSİN, Yücel. *Pülümür'ün Yaşsız Kadını*, Yazının Sınırları, İstanbul, 1982.
- TANERİ, Aydın. *Celalud-Din Harizmşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- TANKUT, Hasan Reşit. *Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Kalan Yayınları, Ankara, Nisan 2000.
- TANRIVERDİ, Fuat. *Munzur Vadisi Milli Parkında Rekreasyon ve Turizm Planlamasına Ait Bir Araştırma*, Erzurum Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1976.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 975 H. (1567 M.) Tarihli Çemişgezek Livası Tahrir Defteri, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara.
- TAŞ, Cemal, "Sözlü Anlatılarda 1930-1940'lı Yıllar ve Dersim'de Gündelik Hayat", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- TAŞ, Cemal. "Adeto Tore Dersim II", *Dersim* 2, 28-29, İstanbul, 1996.
- TAŞ, Cemal. "Maye Ra Biyene ra Hata Merdenı Adet u Töreye Dersimi", *Dersim* 1, 29-30, İstanbul, 1995.
- TAŞ, Cemal. "Her Vas Kokê Xo Sero Royina", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu. 4-6 Ekim 2010, Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- TAŞ, Cemal. *Dağların Kayıp Anahtarı. Dersim 1938 Anlatıları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- TAŞ, Cemal. *Dersim'de Yakılan Köylerin Öyküsü. Külден Evler*, Tij Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2007.
- TAŞ, Cemal. [Hesen Aliye Sey Kemali'den] *Roe Kırmanciye, Wejyayşe Tiji*, İstanbul, Ocak 2007.
- TAYLOR, J. G. "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan and Upper Mesopotamia, With Notes of Researches in the Dersim Dagh in 1866", *Journal of the Royal Geographical Society* 38, pp. 281-361, 1868.

TBMM "Munzur Vilayeti Halkından Olupta Müddeti İçinde Nüfus ve Askerlik Şubelerine Müracaatle Kayidlerini Yaptırmamış Saklılarla Yoklama Kaçağı, Bakaya, Firari ve İzinsizlerin Yazımı ve Cezalarının Affi Hakkında Kanun Layihası ve Milli Müdafaa, Dahiliye ve Adliye Encümenleri Mazbataları (1/353)", (Meclis Görüşme Tutanakları), *TBMM Zabıt Ceridesi*, V. Devre C.8, TBMM Matbaası, 3, Ankara, 1936.

TBMM "Munzur Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası ve Dahiliye, Milli Müdafaa, Adliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/304)", *TBMM Yanıt Ceridesi*, Devre V, Cilt 7, TBMM Matbaası, 1-32 Ankara, 1935.

TBMM "Munzur Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası ve Dahiliye, Milli Müdafaa, Adliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/304)", (Meclis Görüşme Tutanakları), *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre V İçtima 1, Cilt 7, TBMM Matbaası, Sıra Sayısı 58, Ankara, 1935.

TBMM "Tunceli İl Merkezinin Kalan Kasabasına Nakline ve Kalan İlçesi Kadrosiyle Kütahya İlinde Altıntaş İlçesinin Kurulmasına Dair Kanun", *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem VIII Toplantı 1 C.29, TBMM Basımevi, Ankara 1947.

TBMM "Tunceli İlinin İdaresi Hakkındaki 2884 Sayılı Kanun Hükümlerinin Bir Yıl Daha Uzatılmasına Dair Kanun", *TBMM Kanunlar Dergisi*, Dönem VII Toplantı 3 C.28., TBMM Basımevi, 27, Ankara 1946.

TBMM "Tunceli Vilayeti Halkından Olubda Nüfus ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazım-gelen Bazı Cezaların Affine ve Nüfus Yazımı ile Askerlik İşlerine Dair Kanun", *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre V İçtima 1 C.16, TBMM Matbaası, 131, Ankara, 1936.

TBMM "Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun", *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre V İçtimal, C16, TBMM Matbaası, 112-116, Ankara, 1936.

TBMM. "Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında 1/1095 Numaralı Kanun Layihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatası", *TBMM Zabıt Ceridesi*, IV. Devre Cilt 24, TBMM Matbaası, Sıra No: 306 (1-6), Ankara, 1934.

TBMM. "Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuziki Nahiyeye Aid Kadrolar Hakkında Kanun", *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre 5 içtima 1 C.16, TBMM Matbaası, 117-118, Ankara, 1936.

TEKİNOĞLU, Devrim. *Ovacık Gezi Rehberi*, İstanbul, 2011.

TELLİ, Ozan. *Dersim Destanı*, El Yayınevi, İstanbul.

- TERCAN, Binali-TUNÇER, Mehmet. "Tunceli Munzur Vadisi Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı, Planlama Süreci ve Sonuçları", 1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- TGM. *Tunceli İli Verimlilik Envanteri ve Gübre İhtiyaç Raporu*, TGM Yayınları, Ankara, 1984.
- THIERRY, J. M. "Tunceli'de Thil (Korluca) Kiliseleri", *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresindeki Arkeolojik Araştırmalar - II*, Derleyen S. Erdoğan, Ankara Kalan, 2005.
- THÜZ, Miso. "Ya Star Ya Zaman mın Ku Kırrıye Bun Poşman", *Ware* 9, 75-77, Baidersbronn, 1996.
- TİMURÖĞLU, Vecihi. *Bir Sürgünün Ezgileri (Dersim Destanı)*, AKS Yayıncılık, Ankara, 1990.
- TİMURÖĞLU, Vecihi. *Dersim Tarihi*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1991.
- Tiyatro Araştırmaları Dergisi Dramatik Köylü Oyunları Özel Sayısı*, S. 6, Ankara, 1975.
- TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası. *Toprak Raporu Özel Sayısı*, Ankara, 1979.
- TONBUL, S., ÖZDEMİR, M.A. "Çemişgezek (Tunceli) Heyelanı (Çemişgezek Landslide)", A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı : 4 s: 107 - 126, Ankara 1995.
- TOPRAK, Zafer. *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- TORNECENGİ, Hawar. "Dersim de Tae Kılame Hegie", *Pir* 3, İstanbul, 1995.
- TORNECENGİ, Hawar. "Folklore Dersimi De Cae Lawıku 1, 2, 3", *Tija Sodiri* 1, 2, 3, 27-40, 62-65, 84-92, Frankfurt, 1995-1996.
- TORNECENGİ, Hawar; ÇİYA, Sait. "Torıx Tari de Nemaneno", *Tija Sodiri* 2, 30-31, Frankfurt, 1996.
- TORNECENGİ. Hawar. "Kalkek", *Jiyana Nu* 17, İstanbul, 1995.
- TOSUN, İbrahim. *Ulukale (Tunceli/Çemişgezek) Köyü Ağzı* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1992.
- TUĞLACI, Pars. "Dersim", *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, 93-94, İstanbul, 1985.
- TUĞRUL, Mehmet. "Tunceli Halk Türküleri", *Altan* 29, 8-9, Adana, 1937.

TUNA, Ş. Gürçağ - GÜNEŞ, Bayram. "Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri", *Tarih, Sınıf ve Coğrafya Ekseninde Kürt Meselesi/Dinamiği I, Praksis*, sayı 28, 2012.

Tunceli Valiliği. *Tunceli İl Yıllığı - 1967*, Ankara, 1968.

Tunceli Valiliği, *Cumhuriyetin 50. Yılında Tunceli 1973 İl Yıllığı*, Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1974.

TUNCER, Orhan Cezmi. "Tunceli - Çemişkezek'te Bir Türbe", *Önasya VI/63*, Ankara, 1970.

TUNCER, Orhan Cezmi. "Tunceli - Mazgirt Elti Hatun Camii", *Önasya VII/75*, Ankara, 1971.

TUNCER, Orhan Cezmi. "XIII. Yüzyıla Ait Üç Kümbet, *İÜEF Tarih Yıllığı*, c. VI, 89-123 İstanbul, 1974-1975.

TUNCER, Orhan Cezmi. *Anadolu Kümbetleri I*, Güven Matbaası, 251-252, Ankara, 1986.

TURAN, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

TURAN, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.

Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, *Doğu Anadolu Bölgesi Turizm Envanterleri 1964*, Ankara 1964.

TÜBİTAK. *Bir Akarsu Üzerindeki Bir Serihidroelektrik Tesisin Optimal Soyutlandırma ve İşletmesi (Munzur Suyu Uygulaması) Son Rapor*, TÜBİTAK Marmara Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982.

TÜKEL, Aysıl. "Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camisi", *Vakıflar Dergisi VIII*, 229-241, Ankara, 1969.

TÜKEL, Aysıl; BAKIRER, Ömür. "1968 Yılı Keban Projesi Restorasyon Çalışmaları Ön Raporu", *1968 Yaz Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 183-186, Ankara, 1970.

TÜRKAY, Cevdet. *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1979.

TÜRKDOĞAN, Orhan. *Alevi- Bektaşî Kimliği*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.

TÜRKDOĞAN, Orhan. *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2002.

- TÜRKMEN, İsmet. "Kalkınmada öncelikli yöreler çerçevesinde Tunceli'ye Yapılan kamu harcamaları ve yatırımlar (1963-1981)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, 22(2), s. 295-307.
- UĞURLU, Nurer. *Dersim 1937 Seyit Rıza İsyanı*, Örgün Yayınevi, Kasım 2011.
- ULUĞ, Naşit Hakkı. "Tunceli Medeniyete Açılıyor", *Altan* 39/42, 27-28, İstanbul, 1938.
- ULUĞ, Naşit Hakkı. *Derebeyi ve Dersim*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1932.
- ULUĞ, Naşit Hakkı. *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.
- UMAR, Bilge. "Türkiye'deki Tarihsel Adlar", İstanbul, 1993.
- UMAR, Bilge. *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, İzmir, 1982.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1969.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya. *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları Mukaddime ve Notları*, 1940.
- ÜLKÜ, Fethi. "XIX. Yüzyıl Sonlarında Bugünkü Tunceli'nin Durumu", *Yeni Fırat* II/22, 18-20, İstanbul, 1964.
- ÜLKÜ, Fethi. *Anılarla Tunceli*, Ankara, 2001.
- ÜLKÜ, Fethi. *Barışta Kahraman Kadınlarımızdan Öğretmen Hatice Sökmen*, Ankara, 1992.
- ÜNAL, Mehmet Ali, "Çemişgezek Sancağında Yerleşme ve Nüfus", Prof.Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun 1993.
- ÜNAL, Mehmet Ali. "XVI ve XVII.Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri", *X. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler V*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2211-2230, Ankara, 1994.
- ÜNAL, Mehmet Ali. "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı: İdari Yapısı". *Osmanlı Araştırmaları XI*, 49-71, 1991.
- ÜNAL, Mehmet Ali. "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı'nda Aşiretler ve Cemaatler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 303-317, 1991.

- ÜNAL, Mehmet Ali. "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyleri Pir Hüseyin Bey Oğulları", OTAM, S: II, Ocak 1991.
- ÜNAL, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- ÜNAL, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- ÜSTÜN, Beyza, ERCAN, Fuat. "Munzur'a Vurulacak Altın Kelepçe Can Suyu Olacak Mı?", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- Van BRUINESSEN, Martin. "Aslımı İnkâr Eden Haramzadedir", (Çev. Özgür Gökmen), *Birikim* 88, 38-51, İstanbul, 1996.
- VARLIK, Bülent. *Umumi Müfettişlikler Toplantı Tutanaqları-1936*, (Yayına Hazırlayan: Bülent Varlık), Dipnot Yayınları, Ankara 2010.
- VİYALE, Kıvılcım. "Resmi Tarihler Kuşatmasında Dersim", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 1, s:14- 50, Ocak- Şubat 2009.
- WHALLON, Robert; KANTMAN, Sönmez. "Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzey Araştırması, 1967", *1968 Yaz Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 1-12, Ankara, 1970.
- XEMGİN, E. *Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnanıcı ve Zerdüşt Öğretisi*, Berfin Yayınları, İstanbul, Mayıs1995, Ekim 2011.
- YILDIZ, Ahmet. "Ne mutlu Türküm diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1918-1938), İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- YSE Genel Müdürlüğü, *Grup Köy Yolları Planlaması Tunceli İli*, YSEGM Yayınları, Ankara, 1967.
- YALÇIN, H. *Seyyid Cemal Evlatları ve Derviş Cemal Torunları*, Karahan Yayınları, Adana, 2010.
- YALÇIN, Hasan. *Kontrgerilla Tunceli'de*, TİKP Yayınları, Ankara, 1978.
- YALÇIN, Osman. *Elazığ-Tunceli-Bingöl*, Özyürek Yayınları, İstanbul, 1959.
- YALÇINKAYA, Işın. "Araştırmaların Işığında Anadolu Alt Paleolitiği ve Sorunlarına Genel Bir Bakış", *Antropoloji* 12, 395-435, Ankara, 1985.
- YALGIN, Erdoğan. "Bektaşilerin Dersim Ocaklarını Bölme Girişimleri", *Munzur*, Yıl: II, Sayı:35, s:27- 38, Ankara, 2011/1.
- YAMAN, A. *Alevilikte Dedeler, Ocaklar*, Ufuk Matbaacılık, İstanbul, 1998.

- YARAMANCI, Aliye. "Jeofizik Araştırmaları, 1969", *Keban Projesi 1969 Çalışmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, 1-5, Ankara, 1971.
- YARDIMCI, Sibel, ASLAN, Şükrü. "Memleket ve Garp Hikâyeleri:1938 Dersim Sürgünleri ile Bir Sözlü Tarih Çalışması", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- YEREVANYAN, G. S. *Batmutyun Çarsancaki Hayots (Çarsancak Ermenileri Tarihi)*.
- YEŞİLGÖZ, Kazım. "Bölge Sulara Gömülürken Yitip Giden Hazine", *Munzur* 2, 10-11, Ankara, 2000.
- YEŞİLGÖZ, Kazım. *Kürtlerin Tarihi ve Coğrafyası Hakkında Bir Araştırma*, Dikmen- Ankara, 1996.
- YEŞİLOVA, Mustafa. *Kopo*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- YEŞİLTUNA, Serap. *Devletin Dersim Arşivi*, İleri Yayınları, İstanbul, 2012.
- YILDIRIM, Ali. *Osmanlı Engizisyonu*, Öteki Yayınları, Ankara, 1996.
- YILDIRIM, İbrahim. "Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınmasında Örgün Eğitim Kurumlarının Rolü", *Fırat Havzasının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Kalkınması Sempozyumu*, FHAM Yayınları, 327-340, Elazığ, 1991.
- YILDIRIM, Mehmet. "Dersim'de 1938'e Giderken", *Munzur*, Yıl: 11, Sayı: 36, s: 27- 43, Ankara, 2011/2-3.
- YILDIRIM, Recep. "Elazığ Çevresindeki Eskiçağ Kültürleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/11, 315- 322, Elazığ, 1990.
- YILDIZ, Celal. *Dersim Dile Geldi. 1938'in Çocukları Konuştu*, Su Yayınları, İstanbul Şubat 2008.
- YILDIZ, Celal. *Kronolojik Dersim Tarihi*, Su Yayınları, İstanbul, 2009.
- YILDIZ, Emrullah. *Gül Dersim*, Berhem Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, Hasan. *Yaşayan Her Dil Bir Halktır*, Peri Yayınları, Temmuz 1998.
- YILDIZ, Naciye. "AB, STK'lar ve Munzur'da Barajlar Projesi", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- YILDIZ, Özkan, "Toplumsal Bir Sorun ve Kültürel Bir Çelişki Olarak Dersim'de Madde Bağımlılığı", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.

- YILDIZ, Özkan. "Tunceli (Dersim)'in Bugünü: Göç ve Toplumsal Sorunlar", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- YILDIZ, Zekeriya. *Kürt Gerçeği, Olayları, Oyunları, Ozanları*, Yeni Asya Yayınları, 1992.
- YILMAZÇELİK, İbrahim. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- YILMAZÇELİK, İbrahim. "Tarihi Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 406-412.
- YILMAZÇELİK, İbrahim. "XIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabii Afetler", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Kısım I, Ankara 2005, s. 665-693.
- YILMAZÇELİK, İbrahim. "Dersim Sancağı'nın Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı İle İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918)", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- YILMAZÇELİK, İbrahim. *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı. İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Kripto Yayınları, Ankara, Şubat 2011.
- YILMAZÇELİK, İbrahim. "Osmanlı Döneminde Dersim'de Sosyal Yapı ve Dersim Aleviliği", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, Ankara, Yaz 2012.
- YİĞİT, Turgut. "Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde Işuwa Bölgesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVII/28, 233-251, Ankara, 1996.
- YİĞİTBAŞ, M. Sadık Kığı, Cemal Azmi Matbaası, İstanbul, 1950.
- YOLDAŞ, Tanercan. "Doğa, İnanç ve Bilinç Tahribatı", *Kırmancıya Beleke*, Sayı: 4, s: 126-135, İstanbul, Nisan 2011.
- YOLGA, M. Zülfü. *Dersim (Tunceli) Tarihi*, THKATV Yayınları, Ankara, 1994.
- YÖNETKEN, Halil Bedri. "Tunceli'de Müzik Folkloru", *Varlık* 276/277, 565-567, İstanbul, 1945.
- YUVALI, Abdülkadir. "Tunceli ve Yöresi Tarihi Üzerine", *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri*, Tunceli Valiliği-FÜ, 355-366, Ankara, 1986.

- YUVALI, Abdülkadir. "Tunceli Yöresinin Etnografik Özellikleri ile İlgili Bazı Mektuplar", *Türk Dünyası Tarih Dergisi* 23, 55-60, İstanbul, 1988.
- YUVALI, Abdülkadir. "Tunceli Yöresinin Etnografik Özellikleri İle İlgili Bazı Mektuplar", Fırat Havzası II: Folklor ve Etnografya Sempozyumu(5-7 Kasım 1987 Elazığ) Bildiriler, Editör Tuncer Gülensoy, Fırat Üniversitesi, 1989 Elazığ, s.351-358.
- YUVALI, Abdülkadir. "Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri", *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu (24-27 Ekim 1995)*, Düzenleyen: Fırat Üniversitesi, Bildiriler Kitabı, Elazığ 1992, s. 389-398.
- YÜCEL, Tahsin. "Pülümür'ün Yaşsız Kadını ", *Yazının Sınırları*, İstanbul, 1982.
- YÜCEL, Yaşar. *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara, 1970.
- YÜCEL, Yaşar. *Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, DTCF Basımevi, Ankara, 1982.
- YÜCEL, Yaşar. *Timur'un Dış Politikası'nda Türkiye ve Yakın Doğu*, Ankara, 1982.
- YÜKSEL, Murat. "Ulus-Devletin Dersim'le Teması", *Herkesin Bildiği Sır Dersim*, Derleyen Şükrü Aslan, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- YÜRÜR, Kızılca, "Alevi Ocakları / Aşiretleri Ağında Bir İyileştirme Merkezi Olarak Düzgün Baba Ziyareti", *1. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu 4-6 Ekim 2010 Tunceli*, Tunceli Üniversitesi, 2011.
- "Zarife Xanim Kimdir", *Desmala Sure* 15, 1995.
- ZELYUT, Rıza. *Dersim İsyancıları ve Seyit Rıza Gerçeği*, Ankara, 2010.
- ZİLAN, M. "Kırmanc, Zaza, Alevi Sorunu Üzerine", *Serketin* 5, İstanbul, 1992.
- ZİLELİ, Ümit. *Vur Emri. Bir Asteğmenin Tunceli Anıları*, Kaynak Yayınları, 1988.
- ZOZAN, E. "Dersim Türküleri Davasında Cezalandırılan Dersim Halkıdır", *Berhem* 6/7, 37-44, Ankara, 1993.

b) Tezler

- AKANSEL, Fatma. *Sürgünde Çocuklular (1938 Dersim İskanyla Yer Değiştirmiş Dersimli Kadınların Göç Deneyimleri Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Bitirme Projesi), A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

- AKÇINAR, Mustafa. *Re-invention of Identity: The case of Dersim Community Association in Berlin (Kimliğin yeniden keşfi: Berlin Dersim Cemaati Derneği Örneği)*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2010. (Yüksek Lisans)
- AKGÜL, Suat. *Tunceli- Dersim İsyanı (1937-1938)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1994.
- AKYÜREKLİ, Mahmut. *Dersim Sorunu (1937-1938)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2010. (Yüksek Lisans)
- ALPKAYA, H. Faruk; *Cumhuriyet Rejiminin Bir Islah Çalışması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.
- AŞAN, Muhammet Beşir. *Elazığ-Tunceli-Bingöl İllerinde Türk İskanı (XI-XIV.Yüzyıl)*, Danışman, Doç. Dr. Abdulhaluk Çay, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989. (Yüksek Lisans)
- AYHAN, Orhan. *Tunceli Ağzı* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), AÜDTCF, Ankara, 1958.
- AYKEN, Gülzemin. *Pertek Ağzı ve Halk Mutfağı* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1987.
- BALOĞLU, Bülent. *Pertek (Tunceli) ve Çevresi Tarihi (İdari, Kültürel ve Sosyal Durumu)* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1987.
- BAMYACI, İbrahim Nami. *Pertek Folkloründen Örnekler* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), AÜEF, Erzurum, 1978.
- BOSTAN, Fikret. *Yatılı İlköğretim Bölge Okullarında Toplam Kalite Yönetimi Uygulamasının Değerlendirilmesi "Tunceli ve Elazığ İllerinde Bir Araştırma"*, Danışman, Y. Doç. Dr. Oğuz Kutlu, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005. (Yüksek Lisans)
- BURAT, Osman. *Baysungur Mosque in Pertek* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1971.
- ÇAKMAK, Yalçın. *Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşilik (Tarih-İnanç ve Doktrin-Ritüel)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2012.
- ÇALMAZ, Ayşe, *Tunceli Kent Merkezinde Yaşayan 15-49 Yaş Grubu Kadınların Sağlık, Sosyal ve Demografik Özelliklerine Göre Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının Değerlendirilmesi*, Danışman, Doç.Dr.S.Erhan Deveci, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2011. (Yüksek Lisans)

- ÇARKI, Muhip. *Yüzey Araştırması Verileri Işığında Tunceli-Pertek Karaçor Bölgesi Hellenistik Dönem Öncesi Yerleşimleri*, Danışman, Doç.Dr. Eşref Abay, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. (Yüksek Lisans)
- ÇİÇEK, Banu. *Kadın Öğretmenlerin Yöneticilik Rol Algıları (Elazığ-Tunceli İleri Örneği)*, Danışman, Y.Doç.Dr. İbrahim Kocabaş, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. (Yüksek Lisans)
- DEMİR, Aylin. *Oral Poetry and Weeping in the case of Dersimli women (Dersimli Kadınlar Örneğinde Sözlü Şiir ve Ağlama Pratikleri)*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, 2010. (Yüksek Lisans)
- DENİZ, Dilşa. *Dersim İnanç Sembolizmi*, Danışman Prof.Dr. Akile Gürsoy, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. (Doktora)
- DOĞAN, Ahmet. *Ovacık (Tunceli) Yöresinin Geleneksel Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkileri*, Danışman, Prof.Dr. Ertan Tuzlacı, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2008. (Yüksek Lisans)
- ERDOĞAN, Serkan. *Tunceli-Mazgirt/Kaleköy Kalesi*, YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2007.
- ERDOĞAN, Serkan. *Urartu Krallığı Döneminde Tunceli ve Çevresi* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), DTCF Ark. Böl. Prehistorya ve Önasya Ark. ABD., Ankara, 2003.
- ESER, Erdal. *Tunceli İli Çemişkezek İlçesi Yelmaniye Camii (Medrese Camii)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), HÜSBE, Ankara, 1995.
- FİDAN, Yücel. *Yatılı İlköğretim Bölge Okullarının Yönetimsel Sorunları (Tunceli İli Örneği)*, Danışman, Yard.Doç.Dr. Mehmet Üstüner, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003. (Yüksek Lisans)
- GAZEL, Ahmet Ali, *Dersim Mebusu (Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Hayatı 1908-1912)*, Danışman Yard.Doç.Dr. Muammer Demirel, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- GÖKALP, Ahmet. *Pertek (Tunceli-Her Yönüyle)* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1986.
- GÖKALP, Hakan. *Gençliğin Boş Zamanlarını Değerlendirmesinde Spor Faaliyetlerinin Yeri ve Önemi (Tunceli İli Örneği)*, Danışman, Yard.Doç.Dr. Bilal Çoban, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2007. (Yüksek Lisans)
- GÜL, Muammer. *Çemişkezek (Tunceli-Dünü ve Bugünüyle)* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1986.

- GÜNEL, Necmi. *Dersim İsyanı*, Danışman Prof.Dr. Erol Cihan, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens.,1999. (Doktora)
- GÜNER, Bülent. *Çemişgezek İlçe Merkezinde (Tunceli) Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler [Population, settlement and economical activities in city center of Çemişgezek (Tunceli)]*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000. (Yüksek Lisans)
- GÜNER, Tacettin Ömer. *Pertek Folkloru* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1978.
- GÜYİLDAR, Hıdır. *Tunceli (Merkez) Köy Ağızları* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1987.
- KARA, Bünyamin. *Tunceli'deki Türk Dönemi Mimari Eserleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), YYÜ, Van, 2000.
- KARAKAŞ, Sevinç. *Hozat (Tunceli) Ağzı* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1987.
- KOPAR, Metin; *Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1923-1950)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005.
- KUÇUK, Sümeyye Gülbay, *Elazığ Fevziçakmak, Esentepe ve Yıldızbağları Mahallelerinde Oturan Tunceli Göçmeni Alevilerde Halk İnanışları ve Bunlara Bağlı Uygulamalardaki Değişimler*, Danışman, Prof. Dr. Yahya Mustafa Keskin, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012. (Yüksek Lisans)
- KÜK, Mustafa. *Tunceli İlinin Tarımsal Mekanizasyon Özellikleri ve Bu Özelliklerin Bölgenin Tarım Potansiyeli Açısından İrdelenmesi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 1993.
- ÖZGÜLER, Cevahir. *Türkiye'deki Kalkınma Projelerine Güçlen(dir)me Yaklaşımından Bakmak:Zümrüt-Kastamonu ve Ovacık-Tunceli Vaka Çalışmaları*, Danışman, Ceylan Tokluoğlu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. (Yüksek Lisans)
- ÖZTÜRK, S. *Tunceli'de Alevilik* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), İÜEF, İstanbul, 1972.
- PAMUK, Akif. *Vatandaş Yetiştirme Aracı Olarak Tarih Öğretimi: Orta Öğretim Düzeyinde Öğretmen, Öğrenci ve Veli Görüşleri (Trabzon-Tunceli Örneği)*, Danışman, Y.Doç.Dr. Mustafa Aksoy, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009. (Yüksek Lisans)

- SARISALTIKOĞLU, Yeter. *T.R.T. Repertuarındaki Tunceli Türkülerinin İncelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998. (Yüksek Lisans)
- SEVİM, İrfan. *Tunceli Bölgesi'nde Urartu Kalıntıları*, Daşman, Y.Doç.Dr.Gürol Barın, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. (Yüksek Lisans)
- ŞIKOĞLU, Emrah, *Pertek (Tunceli) İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü*, Danışman, Y.Doç.Dr. Handan Arslan, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010. (Yüksek Lisans)
- ŞİRİN, Muharrem. *Cumhuriyet Döneminde Jandarma Teşkilatı ve Dersim İsyanında Rolü*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, 2005. (Yüksek Lisans)
- TASLI, İllkut Taha. *Dersim Olayında Cumhuriyet Hükümetlerinin Uyguladığı Strateji (The strategy which followed in Dersim rebellion by government of the Republic)*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı, 2011. (Yüksek Lisans)
- TİMUROĞLU, Ali Kemal. *Mazgirt (Tunceli) Halk İnançlarında Ağız Özellikleri* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1987.
- TUĞRUL, Talip. *Tunceli Aleviliğinde İnanç ve İbadet (Sarı Saltık Ocağı Örneği)*, Danışman, Prof. Dr. Metin Yurdagür, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. (Yüksek Lisans)
- YALIN, Hayrettin. *Çemişkezek'ten Derlenmiş Halk Edebiyatı Örnekleri* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), AÜEF, Erzurum, 1971.
- YILDIRIM, Ashhan. *Kültür ve Folklor Bütünlüğü İçerisinde İzollu Aşireti* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1992.
- YILDIRIM, Erdal. *Tunceli Aleviliği*, Danışman, Prof.Dr. Niyazi Usta, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010. (Doktora)
- YILDIZ, Süleyman. *Tunceli Cemlerinde Semahların İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İTÜ, İstanbul, 1992.
- YILMAZ, Kahraman. *Tunceli Masalları (İnceleme)* (Yayımlanmamış Lisans Tezi), FÜFEF, Elazığ, 1981.
- YILMAZ, Şükran. *Tunceli İli Ovacık İlçesinde Yaşayan Kişilerin Sağlık Hizmetlerinden Yararlanma ve Memnuniyet Düzeyinin Ölçülmesi*, Danışman: Y. Doç. Dr. Nezih Varol, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. (Yüksek Lisans)

YAYIN İLKELERİ:

1. Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Güz ve Bahar dönemlerinde olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan hakemli akademik bir dergidir. Dergide sosyal bilimler alanında daha önce yayımlanmamış özgün telif ve yabancı dillerde yayımlanmış makale çevirileri, sadeleştirmeler, kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ile bilimsel röportajlar yayımlanır.
2. Dergiye gönderilecek makaleler (tercüme ise tercüme edilen metinle birlikte) sbd@tunceli.edu.tr adresine yazarın adı, akademik unvanı, ilgili olduğu kurum, yazışma adresi, telefon numarası ve e-posta adresi eklenerek gönderilmelidir. İlk defa yazı gönderenlerin kısa özgeçmişlerini de ilave etmeleri gerekmektedir.
3. Makaleler .doc veya .odt formatında kenar boşlukları 2,5 cm olacak şekilde A4 sayfasına, 1,5 cümle aralıklı, 12 punto Times New Roman karakterleri ile sağa ve sola dayalı (bloklanmış) olarak yazılır. Dipnotlar ise 10 puntoda yazılır. Makale başlığı iki satırı geçmeyecek şekilde 12 punto büyük ve koyu harflerle sayfa ortalanarak, ara başlıklar ise koyu harflerle 12 puntoda sola bitişik yazılır.
4. Makaleler en fazla 7.500; kitap, tez, konferans ve sempozyum değerlendirmeleri ise en fazla 1.500 kelime olması beklenir. Söz konusu boyutların aşılması halinde makalenin mevcut haliyle yayımlanıp yayımlanmamasına yayın kurulu karar verir.
5. Atıf yapılan eserler APA ya da Chicago alıntılama kurallarına uygun bir şekilde dipnotlarda belirtilmelidir. Eserler ilk alıntıda yazarın adı ve soyadını içeren tam künyeleriyle; sonraki alıntılarda ise yazarın sadece soyadı ve eser ismi uygun biçimde kısaltılıp verilir. Makaleler tırnak işareti arasında Dergi ve kitap adları ise italik (eğik) yazı ile gösterilir.
6. Makalenin sonunda kaynakça olarak sadece makalede yararlanılan kaynakların tümü yazar soyadı, yoksa eser adına göre alfabetik sıralanmalıdır. İnternet kaynakları kaynakçanın en sonunda erişim tarihi belirtilerek eklenir.
7. Metnin başında 150 kelimeyi aşmayacak bir Özet, Anahtar Sözcükler (en fazla beş adet) ile makale başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce tam çevirisi olmalıdır.
8. Çalışmalarda Türk Dil Kurumu'nun imla ve transkripsiyon kuralları uygulanır. Kelimelerin imlasında metnin tamamında birlik aranır. Latin alfabesinden başka bir alfabe ile yazılmış kelimeler ve kaynak eser künyeleri transkripsiyonu yapılarak verilir.
9. Gönderilen çalışmalar yayın kurulunca uygun bulunduğu takdirde, telifler iki, tercüme ise bir hakeme gönderilir. Telif makalelerde raporlardan birinin olumsuz olması halinde yayın kurulu çalışmayı yeni bir hakeme daha gönderir. Yayın kurulu nihai kararı verir. Yayın kurulu araştırma makaleleri dışındaki yazıları (kongre haberleri, kitap tanıtımları vb) hakeme göndermeden bizzat inceler ve kabul veya red kararı verir.
10. Kabul edilen makaleler için yazarlara telif ücreti ödenmez. Basılan dergiden iki adet gönderilir. Yazarlar eserlerinin Tunceli Üniversitesi internet sitesinde pdf formatında yayımlanmasını da kabul etmiş sayılırlar.
11. Bu dergide yayımlanan makaleler yayın kurulunun izni olmadan aynen veya kısmen bir başka eserde yayımlanamaz ve iktibas edilemez. Yayımlanan yazı ve makalelerin dil, içerik ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlarına aittir.

TUNCELİ ÜNİVERSİTESİ

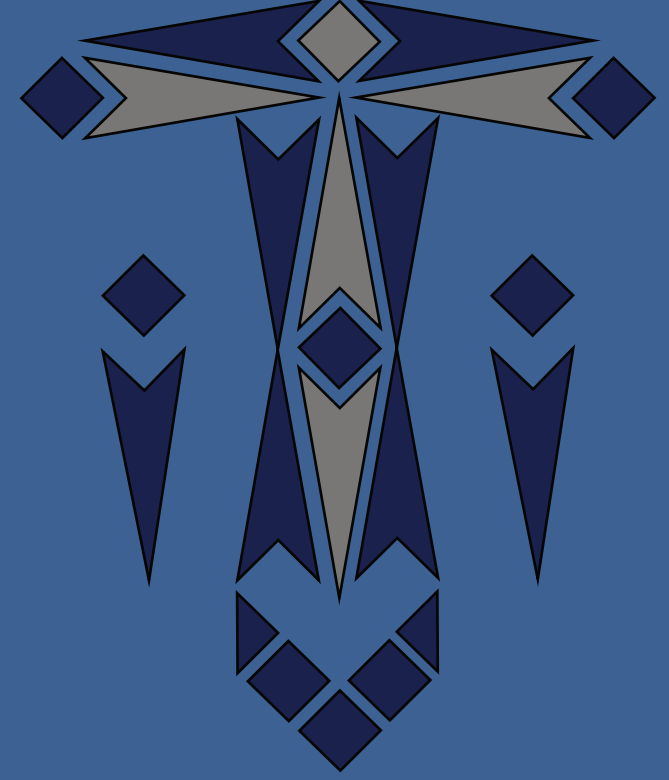
SOSYAL

BİLİMLER DERGİSİ

GÜZ
2012

Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih - Toplum - İktisat - Siyaset

GÜZ 2012

SAYI
1